

БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД

**СПИСАНИЕ ЗА ЛИТЕРАТУРА
ПОЛИТИКА И СТОПАНСТВО**

ГОДИНА I

КНИГА 4

АПРИЛ

1946

СОФИЯ

БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД

МЕСЕЧНИК ЗА ЛИТЕРАТУРА, ПОЛИТИКА И СТОПАНСТВО

ГОДИНА I

СОФИЯ — 1946

КНИГА 4

ХАДЖИ ЛАЗАР

Т. Г. ВЛАЙКОВ

Той бе воденчар — държеше хаджи Стойовата воденица, дето е близу до нас, горе при завоя на реката. И викахме я нея всички по името на воденчара — хаджи Лазаровата воденица.

Сякаш и сега го виждам него пред очите си — доста стар, малко поприведен, с винаги набрашявени от воденичния паспал дрехи. По сбръчканото му лице и в хлътналите под рошавите му вежди очи се чете благодет. На устата му, под дебелиите, посивели и малко провиснали мустаци, се долавя топла и кротка усмивка. Говорът му, всякога висок поради шума на воденичните камъни, е бавен и малко провлечен.

Покрай воденчарлъка дядо хаджи Лазар, на мегданчето пред воденичните врата, се занимаваше и с дърводелство — прави колелета за кола, поправя повредените, като им туря нови наплати, поправя и други строшени части на кола и орала.

Идват при дядо хаджи Лазара много хора — и мъже и жени; жените — за млево во воденицата, мъжете — около коларската му работа. Той се отнася със сърдечна доброта към всички — и към мъжете, и към жените. И затова всички го обичаха. Обичат да слушат и неговите провлечени, ала инак сладки и увлекателни приказки за Божии Гроб и за Божии работи, обичат да слушат и дълбокомъдрите му напътствия и съвети.

Често пъти, кога там пред воденицата дялка наплати или поправя кола, гледам — насядали са наоколо му цяла купчина мъже — едни на прага на воденичните врата, други по колите, които поправя; трети са налякали до стената — и всички, насочили поглед към него, внимателно са заслушани в приказките му.

Някой път ще се поспра и аз отстрана да чуя какво приказва. . . Разправя за Гетсиманската градина, която видял, кога ходил на Божии Гроб. И за Голгота разправя, дето Исус Христос бил разпнат и дето страдал и умрял за нашето спасение.

— Трябва и ние като Спасителя, — свежда приказването си в съвет, — с примирение да носим кръста, който ни е проведен от Бога и да прощаваме на тия, които ни са сторили зло.

Други път, влезли с мама во воденицата да приберем нашето брашно, виждам тоя ред, купчина жени са наобиколили дядо Хаджия, който полека изгриба смляното брашно от воденичния хамбар, внимателно го сипва в изправен пред него чувал и пак нещо разказва със своя малко напевен глас. . .

— И тогава сам патриката, облечен в сърма и злато, възвести Христовото Воскресение, продължава да разправя с чудно вдъхновение за оная незабравима, по своето велелепие, тържествена служба в Ерусалимския храм на самото Воскресение. — А жените наоколо му са се прехласнали да го слушат. Взема подир туй да разказва за мироносиците, за светите жени, които отишли да прелеят Телото Господне. Па току свежда пак приказката си в съвет: да бъдат и те смирени като жените-мироносици, да бъдат милосливи и с добри сърца като тях, да избегват кавгите и разпавиите, че то е най-лошавото и най-греховно нещо. . .

Брашното е изгребано от воденичния хамбар. Дядо Хаджия поизправя снага и с тежки стъпки се насочва към воденичния кош да сипе ново жито за млене и да пусне воденичния камък. Унесените жени сепнато вдигнат глави. Някои изтихо въздъхват.

— Божичко, колко хубаво приказва тоя дядо Хаджия! — с умиление издумва като на себе си стрина Цаковица и става от чувала, на който бе приседнала.

— Божй работи! — додава сърдечно и мама. Па тръгваме с нея да дирим нашето брашно.

И на нас, децата, дядо хаджи Лазар много се радва и бащински ни котка. Затова и ние обичахме да го спхождаме. И зърнем ли го, като си играем около чешмата, че е седнал самичък на прага пред воденицата, дето нещо дялка, току ще изприпкаме при него. Той ни посреща с топлота и погалва ни с добрия си поглед.

— Какво е туй, що го дялкаш, дядо Хаджия? — ще запита някое от децата.

— Спица за колело. — И посочва ни колелото, дето ще я турне.

— Дядо Хаджия, бе, ха прикажи ни нещичко, — умилква му се друго.

Той не оставя да му се молим повече.

— Харно, да ви прикажа, такива послушни момчета сте. . . — И заразправя с бавния си говор за пещерата Витлеемска, дето се е родил Исус Христос — един нищо и никакъв обор била тя в ония времена, а сега е превърната в чудно хубава черкова, в която светят много кандила. . . Че дядо Хаджия и нея е видял, кога ходил на Божий Гроб. . . Разказва ни после за Исус Христос. Колко благ е бил Той и милосърден към всички: и към възрастните и децата, и към животните и птичките. . .

— Бъдете затова и вие добри и милосърдни като Исуса, та да заслужите Неговата обич, — продължава той. И с глас, в който звучи особена внушителност: — Па, не изваждайте от птиците гнезда по дърветата малките голишарчета, че и тие са Божии твари, чуete ли!

Обхваща ни някакво смущение при тия негови думи, изказани с такава необичайна за него твърдост. . . Ала виж, благодушната усмивка по съсухреното му лице пак грейва. И сърдечният му глас отново ни обгалва:

— Няма да правите това, нали, момчета?

— Няма, няма! — зарадвани, бързае да го уверим. И когато си разотивае, изпълнени сме от единственото желание: да бъдем добри и милосърдни. . .

Едно само не можех да разбера за дядо хаджи Лазара. Всички хаджии у нас са все имотни хора, все са чорбаджии. Как е могъл товава дядо хаджи Лазар, един сиромаш човек, беден един воденчар, да иде на Божи Гроб и да стане и той хаджия? Тая мисъл често се пораждаше в главата ми и извикваше у мен недоумение. Трябва да е бил и той някога имотен, мислех си, па отпосле ще да е изпаднал и стигнал е до там, да стане прост воденчар. Или . . . Кой знае? . . .

Веднаж, по една случайност, можах от него самия да чуя как е станала тая работа. . .

Бяхме отишли една вечер с байко на воденицата хаджи Лазарова, да пазим ред да ни се омеле занесеното от по-рано жито. Насядали са неколцина млевари около огнището в одайчето, що е до сам воденицата. Аз съм се свил край байко. Дядо хаджи Лазар, и той е седнал в ъгъла при нас. И, както винаги, разправя ни пак нещо за Божи Гроб. По едно време, като се посмълчава, един от по-младите млевари, у когото, види се, също ще да се е въртял в главата въпросът, който и мен често занимаваше, току го запитва:

— Дядо Хаджия, ами как така можа и ти да идеш на Божи Гроб и да станеш хаджия?

Наострям уши. А той:

— Как можах ли? . . . Ех, тя тая. . .

— Я ни разправи!

— Дълга приказка е тя.

— Макар. Разправи ни да я чуем.

— Да ви я разправя пък, щом искате. . . Ама чакай първен да отида да обиколя млевото, та камъните да не земат да мелят на празно, па товава. . . — Той става изтежко. И, през отворените врата на одайчето, гледаме го, отправя се към воденичния кош. Надзърта вътре. Насипва ново жито.

— Май се бе изпразнил, — казва ни, като се връща с отмерени крачки при нас в одайчето. И сяда пак в ъгъла край огнището.

Чакам да захване. Ала той като че не бърза. Изважда полека от пояса си глинена чибучка, внимателно я напълва с тютюн от мешинената си кесия, туря отгоре ѝ разпалено въгленче, смуква два-три пъти. . . И все не започва. А мен сърцето ще се пръсне от нетърпение. . . Най-после той се попрокашля и загледан нейде настрана, сякаш там вижда онова, дето ще ни го разправи:

— Слушайте сега, — започва под равномерното тракане на кречеталото, що тропоти оттатък во воденицата. . .

. . . Бил той момче нящо десетина-дванайсет годишно като умира майка му, Бог да я прости — баща си не помнел, той се поминал по-отдавна, кога бил още пеленаче — та останал сега сам-самичък, че братя и сестри си нямал, загрижват се роднини и настаняват го за измекярче у едни имотни хора. И тръгва той оттогава да измекерува по чужди врата. Чорбаджиите, каквито са повечето, не го гледали дип добре. Често го кюскали те, хокали го, карали му се за нищо и никакво. . . А

неговото сирашко сърце се пълнело с жал и дълбоко огорчение. Но нямал си той нийде никого, комуто да се оплаче, комуто да изприкаже болката си.

Един делник, преизпълнен пак от мъка, че и тоя ден неговият господар му се бил карал нящо без причина, — като минувал случайно покрай черковата и зърва вратата ѝ пооткрехната — клисарът ще да е бил забравил да я затвори — нящо го накарва и плахо се вмъква в празния полутъмен храм. Само едно кандилце блещукало пред иконата на Света Богородица с Младенеца в ръце. Той отива и се изправя пред иконата. И загледва се в светлия и хубав образ на Пречистата Божя Майка. Изведнаж, сторило му се, че Нейните очи като че взели да го гледат някак по-особено, някак много ласкаво и така топло, сякаш очите на неговата майка. И тоз миг усетил, че на сърцето му взело да поолеква. Мъката в душата му, и тя почнала да се разтапя. И когато подир някое време си излязъл от черковата, чувствувал се ободрен и успокоен. . .

Оттогава нящо захванало да го тегли да ходи в черкова, дето пред иконата на Света Богородица намирал и утеха и закрила. И доде ли празник, все току гледал да се отскубне от работата си и да иде там, в черкова. Че взел бил той да обиква и черковната служба, и черковните песни, и Божите работи. И станал така набожен. . .

Като измекерувал по-късно у хаджи Цана, който наскоро се бил върнал от хаджилък, често го чувал да разправя пред хората за Божи Гроб и за всички ония чудесии, които видял там. Затулен нийде отстрани, прехласнато слушал той неговите приказки. — „Благатичък“, — думал си — „че е могъл да види тия свети места!“ — И неусетно в душата му се заражда таен копнеж по Божи Гроб. — „Дали не ще ме сподобиш и мене, Господи“, — мислел си — „да видя и аз някога тези пречудни места, дето са живели Исус Христос и Неговата Майка-Закрилница!“ — Ама де може да стори това един сиромах, един измекярин като него. . . Че там ходят само богатите хора, само чорбаджиите, тия, дето имат много пари. . . И той издълбоко си въздъхвал.

Когато, в края на годината, хаджи Цано му плащал хака доволен, задето тъй много залягал за работата, придава му той още нещичко върху него.

— На, скътай го това, — казва му — та след някоя и друга година, като сбернеш повечко, да си купиш парче нивица. . .

— „Може и за друго да ми послужи“ — минава му тозчас през ума. И свързва той парите в едно възлѐ. И скрива възлѐто в тайно място.

Като работел напokon с воловете, все току ще го стрелне мисъл за ония чудни места, за Божи Гроб. . . Може пък, като толкова го желае това нящо, Господ да му помогне и то да стане. . . И в душата му неусетно кълнела светла надежда. И всяка година гледал да отдели по нящо от хака си, което грижливо скривал во възлѐто. И то ставало все по-голямо и по-голямо. . .

Изтъркулват се така доста годинки. Ергенлъкът му минува, без да се ергенува. Че, какъвто си бил свит, па и тази мисъл нали цял го била овладяла, та не теглело го и на хорото. . .

Една година се главява ратай у хаджи Стойови — хаджи Стойо тогава не бил още хаджия. Тъкмо през нея година чорбаджията му се застъгва да иде на хаджилък. Ще вземе и жена си. Ще води и двете си

момчета. До морето ще отидат с волски кола, та той, като ратай, ще кара воловете. . . И тозчас едно смело решение назрява у него. . .

Тръгват. Вървят ден, два, седмица. Минават непознати места, непознати касабн. И все вървят . . . Води той колата с воловете, а трепетната мисъл, тъй дълго кътана в душата му, не го оставя на мира . . . „Дали най-после“ . . . — И наляга с ръка пазвата си, дето на тръгване е мушнал възела с парите. И чувствува, че неговото съкровено желание е вече на път да се сбъдне. Това го изпълва с неизказана радост. . . Ала изведнаж, току ще го стрелне пак тревога. . . — „Ами чорбаджията, дали той ще се съгласи да го вземе и него? Че какъвто е строг и суров!“ . . . — „Ех, като му покаже парите дано пък“ . . . — куражи се. И продължава да води воловете, ту окрилян от светла надежда, ту пак измъчван от тревожно безпокойство.

Пристигат най-после в една касабa край морето. Тук ще оставят него с колата и воловете, а чорбаджиите ще се качат на пампѳра . . . Цял е изтрѳпнал. Че сега вече ще трябва да се реши и неговата работа. И с тревога в душата търси да намери сгода да открие пред господаря съкровения си желание.

Най-напoкон чорбаджията го отвежда в хана, дето ще го остави да гледа воловете, дорде те се върнат и дето при раздялата му дава и някои още последни разпореждания . . . — „Сега му е времето!“ — помисля. И като сбира всичкия си кураж:

— Чорбаджи, — подхваща някак нерешително — искам нещо да ти обада.

— Що има? — хладно го поглежда господарят.

— Искам да ти кажа . . . Ще ми се и мене . . . — запѳва се страхливо.

А чорбаджията нетърпеливо и с досада:

— Ха, думай де, думай да чуя!

— Искa ми се да дойда и аз с вас да видя Божи Гроб, — откъртва дума сякаш на един дъх.

— Какво? Да дойдеш и ти с нас на Божи Гроб?! — слисан от смелостта на ратая, възмутено извиква чорбаджията. — Ти как си го смяташ това? Да не мислиш, че отиването оттук до Божи Гроб е нещо като да идеш до Златица или до Копривщица? Знаеш ли колко е далеч още Божи Гроб?! И трябва за това пари, куп пари!

— Колкото за пари, пари аз имам, — посъвзема се той. И с необичайна самоувереност бръква в пазвата си и изважда възела.

— Че отде си ги зел ти тези пари? — впива чорбаджията недоверчив поглед в него.

Ала той спокойно устоява на тия остро изпитателни очи.

— Те си са мои, — отвърща с едно изведнаж букнало в него достопение. — Години подред аз съм ги отделял от хака си и сбирал съм ги тях парѳ по парѳ, да ми се намерят за тая работа . . .

— Хм, така ли? Дай сам да ги видя колко са.

С треперяща ръка развърза той възела и подава му ги. Чорбаджията ги взема, поразбърква ги и с една пренебрежителност:

— Та колко ти са тия, — отсича сурово. Те до нийде няма да ти стигнат. За Божи Гроб трябва пари, много пари . . .

Тези жестоки думи, изречени с такава неумолимост, сякаш го смазват. Да носи толкова години наред в душата си тоя копнеж и сега, когато смята, че най-после е на прага да се осъществи! . . .

— Тогава, то се каже, не ще мога да ида там . . . — съкрушено промълвява. И с нескривано отчаяние отпуща глава . . .

Ала виж, у студения чорбаджия, известен със своето скъперничество, изведнаж, като по чудо, става някаква особена промяна . . . Лицето му се посмекчава, ледът в очите като че се стапя.

— Е, хайде пък, — махва с ръка — ще дойдеш и ти с нас. Ще ни прислужваш там и ще видиш и ти Божии Гроб . . .

— Така можах да ида и аз на Божии Гроб, — завършва своя разказ дядо хаджи Лазар, като изтърсва пепелта от загасналата си чибучка. — И много съм благодарен хаджи Стою, дето ме взе със себе си.

Па, като се посмълчава, с едно проникновение:

— Ала, все ми се чини мене, и нящо друго се намеси тогава, та обърна сърцето на чорбаджията. . .

— Какво друго? — сепваме се. А той вдъхновено:

— Божият пръст! Че когато човек с чисти помисли от все душа пожелае нящо хубаво, Господ му помага да се сбъдне това негово желание. . .

И дядо хаджи Лазар полекичка се вдига, прекосява бавно одайчето и насочва се пак нататък, към воденичния кош. А от лицето му се излъчва особена светлина. . .

Костенец, август 1942 г.

БИТЪТ И СБЛИЖАВАНЕТО НА БАЛКАНСКИТЕ СЛАВЯНИ

ХР. ВАКАРЕЛСКИ

Никога до днес въпросът за междуславянското сближение не е поставян така повелително и при такива възможни и всеобщоприемливи условия, както в днешните времена, както след едно общо нещастие на славяните, донесено от стремежите на един неславянски, силен нападател. Това нещастие през последните няколко години извика у славянските народи съзнанието, което у отделния човек се изразява с простата възречица „Брат брата не храни, но тежко му кой го няма“. Този въпрос за сближение, обаче, предполага и едно взаимно опознаване. Всекиму може да се стори, че такова опознаване между славяните е лесно, благодарение на езиците, но всъщност, ние много слабо се знаем и въпреки близостта ни не така лесно ще се взаимно изучим.

Един от най-ценните за духовното прилепване на едни славяни към други са битовите особености. И тъкмо те са, които ни и съединяват, които дават основата за тежненията ни към сближаване. Новото, постиженията на цивилизацията могат само да укрепят онова, което тепърва ще се разчисти, разкрие в нашето съзнание; онова, което е нашето битово, племенно, народностно сродство. Впрочем, в това отношение ние, българите, имаме още да работим и за собственото си, българско опознаване и особено много за проучване на битовите допирни точки, преди всичко, у славянските ни съседи тук, на Балканите. Днес ние имаме политически обособени съседи югославски народи: сърби, македонци, хървати, словенци, черногорци, босненци, които — въпреки всичко — не познаваме така, както е необходимо за едно правилно утвърждаване в нашето българско съзнание за правото им на политическа самостоятелност, за създаване на едно неизменно братско политическо уважение и политическа привързаност. Тия условия ги няма и у тях. Но и у тях те ще настанат в значителна мяра и по пътя на една безпристрастна битово-историческа просвета.

В миналото, до неотдавна, когато битът, като съставна част на етнографията, беше предмет на кабинетни интереси, етнографията експлоатираше най-вече ония прояви, които разделяха народите. Политиката, в стремежа си да обособи държави, слагаше непристъпни „стратегически“ изгодни граници. Науката издирваше основания за това. Търсеше ги в историята, намираше ги дори и в географията: създаде се и „политическа география“. Не бе достатъчна политическата история. А това водеше до войни и до китайски стени, усложнени с телени мрежи и с бункери. В бита на народите се търсеха също особените качества или прояви. А там, гдето съществуваше видимо общо, заеднишко твор-

чество, гдето е имало неполитически изрази на общи дарования, се инжектираха най-нелепи, антинаучни бацили на разрушение. В нашата балканска етнографска действителност ние можем да посочим цяла редица такива народовредителни „учени“ теории, които се таксуваха като хабилитационни качества за техните автори. От университетски катедри по етнография на славяните, както е у нас, с години наред, до самия 9 септември 1944 г., се втълпяваше, че славяните са племе несговорчиво, че тяхна стихия е военолюбието и взаимните вражди, че за политическо обособяване у тях няма вътрешни данни, а е било винаги необходимо външна сила, чуждоплеменен личен авторитет, за да ги обедини в политическа държава. За това се търсеха примери в историята, без да се влиза в разбор на съществени народни сили и обстоятелства; прибегваше се до тенденциозни похвати и до явна неприязън към славянството, като свят с творчески сили и творчески заслуги. Това академическо черногледство по отношение на славянството завършваше с най-ординерно смесване на лични политически възрения и партийни предпочитания, намесваха се дори и имената на конкретни политически лица, в които случаи се стигаше до лицеприятие към антиславянството. И за да се покаже, че етнографската наука, опираше се главно върху техническото и духовното творчество на народите, е истинска помощница на разрушаващата, а не творческата политика, тя издигна в лозунги някои като следните положения: „Докъдето се слава слави, дотам е сръбско“, което значеше, че ако сръбската власт бе простряна, макар и за година, до Черно море, на следната година щеше да се появи термина „слава“ при известни семейни обичаи. „Крали Марко е сръбски крал, защото българите не са имали кралски институт“, следователно, Македония е „Южна Сърбия“. Името Македония не съществуваше в етнографската наука на Югославия през известен период. За понятието „бугарщици“ в народното творчество на хърватите се правеха само еннаучни обяснения.

Исторически положения в миналото, обезсилени напълно от времето, се издигаха като знаме за крамоли и се търсеха обоснования за тях в цяла серия от пропагандни етнографски книги. А народите, населенията, за чиято сметка ставаха тия книжни спекулации, продължаваха мирно и тихо да си съществуват, изоставени от съответните им правителства на собствените им грижи за насъщния до моментите на мобилизации за войни срещу своите братя отвъд границите. Никой, не само от политиците, но и от учените етнографи, не искаше и да знае за чувствата на населениията, за чиято сметка се създаваха барутните, рушителни за балканския живот, теории. Българската власт тръгваше да „освобождава“ българи в Сърбия след 50-годишен тежен живот там, живот равноправен на всички — еднакво забравени и в Шумадия, и в Поморавието, и другаде. Сърбите кроеха великосърбиянски карти с граници до Плевен и Панагюрище, като проповядваха теорията за България и българите само в размерите на Аспаруховата действителност — в рамките на Добруджа.

Настана време, създадох се и условия за оправяне на всички тези научни абсурди. Цялата наша хуманитарна наука трябва да се впрегне в правилния път, по който без гняв и пристрастие да осветлява честно миналото — политическо и битово, — като отдава политическите взаимни погроми само на ръководните фактори, на личните амбиции и користолюбивите интереси на гаватарите и властодръжците, а битовите една-

квости и мирните съжителства, културните сътрудничества на сродната душевност у славянството. Само по този път най-естествено, най-очевидно ще се изтъкне началото за зачитане на човека, за зачитането на съседа, за зачитането на славянина като брат, като близък, като необходим и за себе си и за този, който го зачита. При едно реално познаване на нещата, при едно слизване от днешните средства за проучване на народа, днешните начини на възпитаване *ex cabinet* ще се стигне до истинско побратимяване между славяните и, следователно, до истинско омиротворяване на нашия славянски мир. На почвата на това душевно разположение у народите на славянството ще се градят същевременно и стопанските, и техническите, и политическите, и други модерни връзки в духа на общата цивилизация.

Имайки желанието за изграждане основите на междуславянско сближение, учените, книжовниците и просветените представители на нашите народи са длъжни да отстранят натрупаните предразсъдъци и настроения на едни народи към други. Тия предразсъдъци, сами по себе си, ще отпаднат, когато се разкрие битовата действителност. А тази действителност е винаги пълна само с еднакви идеи у народните маси: идеи относно личната свобода, любовта към майчиния език, уважението към съседа и към чужденеца, когато и единият и другият не проявяват алчност към спокойствието и честта в семейството му, или към неговите стопански блага. По-нататък обективният народовед ще намери само общи черти: технически съоръжения и сръчности, социални правила от правен, етичен, религиозен и развлечителен характер, художествени прояви в пластика, живопис, слово и музика. И тъкмо тия неща, в които се проявява общият славянски положителен творчески гений, ние не познаваме.

Що се отнася до бита на балканските славяни, предстои на първо време едно широко взаимно опознаване чрез книжнина и просветни заведения. При едно пълно изложение на българския бит, дори в популярен вид, без каквито и да е коментари, с всичката му илюстрираност, съседните славяни, освободени от предубеждения, ще видят ясно колко еднаква с тяхната родна действителност е картината на българската народна действителност. Това ще видят и по-далечните по място славяни на Балканите, като, естествено, приемат с всичкото разбиране съществуващите отличия, изникнали в течение на вековете. Във всеки случай, дълг на ония, които имат всичките данни да сващат критическите явленията е, да посочат основните начала, обединяващи отделните славянски народности и народностни групи, и тях именно да тълкуват и обясняват. Въз основа на тях различията ще се явят като естествена културна надстройка, която определя и националната индивидуалност. И тъкмо тази национална и-дивидуалност следва да бъде уважавана, като бъде признавана, а не тенденциозно подценявана от чужди или тенденциозно възвишавана и надценявана от свои. Най-напред, нека признаем, ние сами още не знаем що представляваме като народ със собствени културни заложи, със собствени потенциали за бъдещо участие в изграждането на общочовешката култура с отличителния белег на българския дух и на българската природа. Една книга, в която да е изнесен нагледно, пълно и точно българския народен бит, в който да личат и типичните черти на българската

душа и на българската веществена култура, а така също, в който да са показани и изключителните проблясъци въз основа на типичното, ще бъде откровение за всеки българин, който днес не чувства нужда от това. Всеки син на нашата родина ще види, наистина, себе си в светлината на своя народ. Той ще израсте в себе си неимоверно високо, като се огледа в наистина безпретенциозната веществена култура на своя предимно земеделски народ, но култура, която със скромността си позволява на човека да се вдълбочава в идеи от нравствен и художествено-творчески характер. Този новопросветен българин ще види, че покрай най-скромните земеделски оръдия, съоръжения или начини на обработка на земята, народът е издигнал в култ земята, който култ е спрегнат с готовност да пожертвува и живота си, за да я брани, а от друга страна, да дава цялото си сърце на ония, които се борят за тази идея. Редом със скромните производителни начини и методи, българинът ще научи за заложбите на предприемчивост и за склонностите към нововъведения и собствени изобретения за подобрене на производството. Нашето градинарство, нашето лозарство, па и отдавна рационализираното земеделие покрай Дунава, в Добруджа, терасовидното използване на терена в Родопско и по Струма, комбинатното земеделие със скотовъдството, трудовите жътварски, орачески, па и родовите задруги, овчарските летни кооперации, под форма на мандри и бачии и пр. са указания за високи социал-икономически качества у българина. Такова едно битово огледало на народа ни ще открие още по-поразителни прояви в областта на храната, на облеклото и на жилището. Доколкото в храната си българинът е скромен и въздържан, като умее да подчертава тържествено-представителния момент в нея в случаи на празнувания от всякакъв характер, дотолкова и в облеклото, и в жилището, редом с малкото изисквания, този народ е могъл да прояви изключителни художествени похвати и изключителен естетически вкус. Таблото на българските народни женски носии е поразяващо в това отношение. Блясъкът на историческата аристокрация, освободен от присъщата му претенциозност за времето си, е изразен в пълните с непринудена елегантност и изящество мъжки облекла или женски сукмани, престилки, саи, вълненици, забраждания, сокаи и металически накити на селянката от Силистра до Неврокоп и от Видин до Малко-Търново. Във връзка с носията, българката се е издигнала на завидно място, като майсторка на шевичното изкуство. Тука именно художничката на образи и идеи чрез тонове и очертания с помощта на иглата и цветния конец се е показала във видимо недосегаем ръст, какъвто малко други народи биха могли да намерят у себе си. Народната тъкан, като приложение в облеклото или като покъщнина, не отстъпва по артистичност на шевията: чипровски, котленски, родопски и пр. кидими; родопски, карловски, тетевенски, сливенски и пр. черги и китенчета, са от естество да извикат възхищение на всеки здрав вкус към хубавото не само у нас.

Таблото на народната къща би поразило не по-малко нашения интелегент, който мисли, че всичко знае, като знае нещо за миналите войни на завоевания и поражения. Покрай обикновените, прихлупени под тежестта на камените плочи, балкански селски къщички, почти винаги измазани бяло с вар, покрай сламените колиби, пак из планинските покрайнини на западна България, на българската картограма ще блес-

нат монументалните дворецовидни многоетажни къщи на Арбанаси, на Трявна, Дряново, Копrivщица, Пловдив, Устово, Райково, Смолян, Самоков, Карлово и мн. др. Подробното изложение на тази глава от народния бит ще покаже, какъв запас от художествени идеи притежава, както българският народен архитект, така и неархитекта, за когото се строи жилището. Превъплъщенията на тия идеи са, колкото градивни (архитектурни), толкова и скулптурни (резбарски), толкова и живописни, най-сетне толкова и в подредата на обстановката (в интериорите). В това отношение, трябва да се имат предвид и постройките с нежилищно значение: манастири, черкви, училища, чешми, кули, кервансарай, ханища, мостове и др. Всичко това допълва с едно съвършенство строителното изкуство на някогашния самороден български майстор, чийто произведения в резби, като иконостасите в катедралите на Пазарджик, София, Пловдив и др., като черквите и манастирите в Рила, Бачково, Троян, Пазарджик или в села, като Тешево, Неврокопско и др., мостове, като Беленския, ханища като бившия Куршум хан в Пловдив или безистени като Шуменския или Ямболския и пр. и пр. са шедеври, с които би се гордял всеки народ, гдето и да бил той на континента.

Такъв един преглед може да мине през всеки дял от творчеството на човека. Достатъчно е да се нагърне към металическата художествена индустрия: златарство и медникарство. Сребърните и златните женски накити (обици, прочелници, гривни, колани, пръстени, косичници и пр.), или църковни принадлежности (като кръстове, мощехранителници, мирохранителници, потири, кадилници, кандила, вотивни обкови по икони, жезъли и пр.) до недавни години бяха масово произвеждани. От такива произведения са натрупани в нашия бит богатства от неоченима художествена стойност: българското ковано сребро, наистина, не притежава кавказката гравираност, но затова пък със своята скулптирана орнаментика не отстъпва на никоя не само на Балканите, а филигранът държи едно от първите места по своето изящество и фина изработка.

Без да се уговарят тъй многото още случаи на творчество в материалната култура, нека преминем с бегъл поглед върху словесното и музикално дело на народа. В общи черти всекиму е известно, че българската народна песен е една от най-богатите по тематичен обseg и най-изисканите по форма. Народната лирика е трудно избродимо море от сюжетни преображения. В нея е изразена една душевност, чието по-тънко запознаване е благородна работа, и възвишаваща в същото време, за всеки българин. Здравите нравствени идеали, които са вложени в този вид народна поезия, са от естество да облагородяват по най-ефикасен начин всеки, който е в състояние да надникне в този мир. При това, не може да не се подчертае онази народна свитост и свенливост, онова самоуважаване и уважаване на другия, които са преобладаващите характеристични черти в нея. Всички случаи, които са в разрез със тия здрави народни начала, са предмет също на народно творчество, но в тези тъкмо случаи се чувства отношението на народа в една форма на безучастна новелистична регистрация или дори на сатирична характеристика. Епичната песен от Крали-Марковския цикъл е блестяща в народните ни сборки. Наистина, тя не е тъй богата и тъй пълна мотивно, както е у сърбите, но тя достойно се мери с нея.

От друга страна, нашият юнашки епос притежава тъй много от качества на украинската и, изобщо, руската богатирска поезия.

Ето тази картина, от която няма да отсъствуват и народните приказки с всичката широта на фантазията, народните предания, пословици, поговорки, клетви, благословии и пр. и пр., ще трябва да знае днешният българин. Тя трябва да бъде постоянно пред съзнанието му, за да не върви той сляп в живота на своята родина и своя народ, за да може да преценява качеството на днешното всестранно наше творчество от чисто национално гледище и да го отличава по достойнство от чуждото.

Не само за българите е необходимо да опознаят истинския си бит. Това е повелителна задача на всеки народ, който има съзнанието, че трябва да съществува като равноправен член между народите в света. Относно другите балкански славяни може да се каже, че и те имат същата належаща нужда. Наистина, у тях етнографията е по-добре поставена, както в университетите, така и в средните училища, но и там тази наука стои някак много кабинетна, много откъсната от живота, много ограничена сама за себе си или дори сама за избраниците-специалисти. Но, ако все пак би могло да се признае за тях едно предимство, че са по-напреднали в съзнанието си за стойността на просветата по родното битоведение, не може пък да се скрие обстоятелството, че те никак или много малко знаят за качества на българския бит. Това пълно неведение за нашето у тях е по-голямо от неведението за сръбския бит у нас. Така поне може да се каже въз основа на ненаучната, дори пренебрежителна практика у по-старото поколение на сръбските етнографи към наличните български етнографски сборници. Има етнографски („етноложки“) наръчници у тях, в които се говори за съседни и несъседни страни и народи, дори за екзотически култури, само не и за български. Ясно е, че взаимното народоопознаване у балканските славяни в битово отношение трябва да се предприеме и да се доведе до пълн и завършен край. То се знае — при предварително или успоредно опознаване на своето.

По такъв начин, съседи и несъседни на българите ще узнаят всичко, което българският творчески гений е създал. По такъв начин ще се умаловажат знанията и мненията им за българите, натрупани у тях изключително върху прояви само от военен и окупаторски характер. А тия знания са предимно непохвални за нас. В тях има само нерекламни черти, както нерекламни са проявите на който и да бил „окупатор“. Просветените по линията на чистия бит ще се убедят не само „че дяволът не е толкова черен, колкото го представят“, ами ще видят, че народът с такива обичаи, с такива вярвания, с такава поезия и такава традиционна мъдрост не може да бъде, изобщо, лош и ако не е по-добър, не е поне по-лош от самите тях. Просветените по този път ще намерят сами начините за разбирателство при всеки междудържавен спор, бил той политически или стопански, бил той културен или друг. Но в никой случай тия така опознати народи няма да се оставят да разрешават споровете с война. По този път ще се дойде неминуемо до там, че няма да се позволят телени мрежи или изобщо държавни граници през средата на села, без оглед на интересите на населението, които граници да разделят родители от деца, брат от брата или братя от сестри. По този начин ще се дойде до нещо повече: до ония традиционни общувания,

които се представляват от известните в разните селища, отсам или оттам границите, панаири и празници, както е било в миналите времена, преди Освобождението ни или скоро след него. Целта ще бъде постигната, битовата просвета ще доведе до тъкмо противоположни на досегашните резултати: там, гдето е политическата междудържавна граница ще имаме не отблъсваща и отчуждаваща граница, а по-здрава спойка, нещо като костно срастване при счупено. При една междусъседска политика у славяните на нашия полуостров (па не само и между славяните!), почиваща на зачитането на народния дух, очистен от империалистични внушения, почиваща само и най-вече на разбирането на бита ще бъдат изключени абсурди от рода на политически „балкански блокове“, отправени срещу одного от съжителстващите на същите Балкани народи. Защото, нека се знае и това, че народните маси са достатъчно демократични, за да оставят свободни своите сънародници от противоположния край на държавата си да разрешават сами своите местни спорове. Това не е апатия или липса на интерес към сънародниците си. В такива случаи арбитри трябва да стават държавниците, ръководени пак само от идеите за сближение и помиряване.

Дадените до тук примери с българския бит, или със сръбския, или други, нямат за цел да изчерпят дори най-съществените страни на съответните битови състояния, качества или отличия. Те са дадени с общо значение, колкото да посочат към известни правила във възгледите върху голямата стойност на битовия материал, когато е необходимо да се строи мирът и благоденствието на Балканите, и особено на балканските славяни. (В съответна степен тия примери имат значение дори не само за славянските населения и държави).

Има и едно съвсем ново политическо положение за балканските славяни, което без друго смущава или дразни голяма част от по-старите поколения на интеллигентните среди в съответните държави. Това се отнася, както до българите, така и до сърбите, хърватите, па и словенците. Това положение се представя от новосъздадените свободни, самостоятелни политически държави на Македония, Черна Гора, Босна и др. В тъй онезависимените държави изчезнаха за някои така наричани „национално-обединителни“ идеали, за други „великошовинистични“ идеали, империалистично-меркантилни стремежи и пр. и пр. — идеали, които имаха винаги противоположки от страна на съседни държави и на несъседни империи. С това ново политическо положение се налагат и някои ревизии на схващанията или означенията на битовите факти и явления. Във видимата неориентация и в случая може да изиграе широко спасителна роля пак принципът за сближение върху битовата просвета. Именно, ако за сближаването, дори и на пространствено най-отдалечените славянски народи, е най-удобно да се обърне поглед към битовите прилики, към еднаквостите в живота, културата и творчеството на народните маси, защо да не се използват преобладаващите еднаквости в това отношение. у тия вечно стремящи се едни към други народи, докато всички или някои са пъшкали под оковите на общ враг и само в последните десетилетия са се явили стремежи и към политическа автономия и от своите братя. Повече от ясно е, че правото за политическа свобода не бива да се мотивира върху народностно, езиково или битово различие, а ви-

наги и само върху политическо и стопанско неравноправие, върху политически, стопански или културни незачитания от страна на властимающите центрове. На това основание въпросите за обща книжнина относно езика, веществената култура, фолклора, въпросите за общите мотиви и явления в народните изкуства, в народното творчество, ще бъдат разрешени твърде лесно и вместо да разделят, ще обединяват. А тия въпроси ще възникнат, без друго още в първите години след като мирът се установи, след като официалните мирни договори бъдат подписани и ратифицирани. Тогава, при спокойния стопански, културен и просветен живот ще застане на подobaващото си място и науката, както в по-старите свободни славянски държави, така и в най-новите. И тъкмо те ще почувствуват потребата от по-точното разграничаване на много библиографски, архивниални и интерпретационни материали в споменатите духовни области. Неминуемото обсъждане на тия въпроси все ще изтъкне известни затруднения. Тия затруднения ще бъдат, както от фактическо естество, така и из областта на много предразсъдъци. И тука именно ще дойде на помощ пак битовата просвета, ще се наложи пак допитване до различията или еднаквостите на бита, на народното творчество, от езика до най-грубо веществените изработки. И тъкмо това неминуемо обсъждане ще доведе по този път до първата проява на обединение в средите на интелигенцията от разните страни на политическите граници на отделните славянски държави. Впрочем, повик на времето е — славяните да се сближат и по пътя на своето себеопознаване и взаимноопознаване въз основа на бита.

ПРОЛЕТНИ ПРАЗНИЦИ

КОНСТАНТИН ПЕТКАНОВ

Според нашия народ, Атанасовден — 31 януари, е първата граница между зимата и пролетта. Зимните студове се укротяват и много отдалече се чувствува плахият лъх на топлия вятър. И преди земята да се пробуди, пробужда се духът на селянина. Той отправя поглед над гори и поля, и се готви да посрещне великото възкресение на ниви, лозя, градини и ливади. Земеделецът не е вече сгушен в своя овчи кожух, а с отправени очи към слънцето следи и долавя първите тръпки на безсмъртното творчество. Няма вече сняг и лед, няма виелици и сиво небе. Просторът се синее надлъж и шир и се открива огромната софра, от която целият свят ще се храни.

Това пробуждане на природата и духа намира дълбоко отражение в народните празници, около които са създадени редица обичаи и песни. Тези обичаи и песни лежат изцяло в бита на българския селянин. Един от най-характерните празници на пролетта е Лазаровден.

И той е един от Божиите дни. Може да се падне в мъглив или слънчев ден, но това не изменя характера на неговото празнуване. В съзнанието на селянина вече побеждава надеждата, която се подхранва от раззеленили се ниви, от напъпили и цъфнали дървета, от блеенето на агънца. Сърцето трепва и кръвта на възкресението проシューява. Започват приготовленията за новия свободен живот из черни угари и росни поля.

Всеки миг може кукувицата да се обади. В нейния глас трептят светлите струи на въздуха, многоцветните багри на светлината и радостите на младостта. Едни ще тръгнат на оран, други на копан, трети — из ливадите, и всички ще се свържат помежду си с труд и любов. Там в гората ще напъпи божурът. Ще мине девойка, ще се накичи. Ще проблее агънце, тя ще погледне към раззеленилата се морава и ще види вакъл овчар. Ще екне моминска песен, ще прошуми като топъл вятър овчарски кавал. По-надолу ще се зададе овчар и ще свирука с уста. Птички ще подскачат от клон на клон, ще отлитат и ще бележат пътя на бликналата пролет. Води ще зашумят, дърветата ще се налееят с медени сокове, а човекът ще се сроди със земята и небето, за да се радва на плодното зърно и на засмяното слънце.

Тая пълна първична красота намира място в сърцето на селянина; превръща се в песен и игра, и става неразделна частица от неговия бит. И когато се зададе седмицата на Лазаровден, из селото тръгват млади момичета, навлизат в дворовете, пеят песни и играят игри. Тези момичета се наричат лазарки. Те са облечени пролетно, с цветни дрехи и с китки и различни украшения на главата. Те държат в ръце шарен

пош, поглеждат дяволито, усмихват се, спират пред прага на къщата, запяват гърлено и играят леко ръченица. Стопаните на къщата излизат, посрещат ги като вестителки на пролетта, даруват ги и ги изпращат като птици, които носят радост и щастие. В техните песни тръдът се слива с любовта, плодородието — с красотата, и радостта — с целия свят. А в стъпките на игрите им се плакне непобедимото очарование на младостта.

Ето една от многото лазарски песни:

Да станеш, Радо, да станеш,
да станеш рано в неделя,
да се премениш, наредиш,
па над реката да идеш,
да чуеш кукувицата,
какво ми ясно кукува,
сред ягнило на круша,
та агънцата приспива,
па овчарите разбужда! . . .

Изцяло тая песен е излязла от диханието на пролетта, от тръпките на влюбеното сърце и от възторга на набъбналата от сокове земя.

На другия ден, след Лазаровден, е Връбница — Цветница. Макар че тези два празника следват един след друг, в тяхното празнуване има съществена разлика. Докато през първия празник душата на селянина се разтваря да изрази възторга си от творческите стъпки на пролетта, на Връбница човекът се смирява, отдава всичко на Бога, който вече се готви цяла седмица да страда до смърт, за да даря хората с Възкресение Христово.

Тук игривата, хороводна песен замлъква. Остават само забавните игри: люлка, филек, гърне, сляпа баба, квачка и орел, и т. н. Всички тези игри се играят през великия пост. На Връбница се повтарят пред очите на цялото село, след това всичко стихва пред великото страдание на Исуса Христа през страстната седмица.

Ето отпразнуването на една Връбница с всички стари обичаи. Рано в неделя камбаната бие за църква. Селяните са вече будни. Мъжете са нахранили добитъка, а момите и младите булки са разтребили и помели къщите и дворовете. След това всички се обличат празнично и отиват на църква да получат върбови клонки и да вземат причастие. След отпуст на църквата, младите булки, зетьовете, момите и момците на дружинки се отправят за селското хорище. Там на единия му край е израсъл вековен бряст. На най-високия му клон е завързана люлка. Тя виси и леко се полюлява. Младите се събират сред хорището, хващат се на ръце в кръг и гласовити певици запяват. Хорото тръгва бавно, но този път, вместо на дясно — на ляво. Прави три кръга и спира. Това е достатъчно да се покаже, че Връбница е малкият Великден. Радостта е кратка и непълна, затова и хорото е кротко и върви обратно. Песента е бавна ръченица, в която пак се възпява пролетният труд по ниви, ливади и лозя.

След това символично хоро, младите се пущат и изтичват към люлката. Люлеят се моми, млади булки, момци и зетьове. Докато едни се люлеят, други играят на филек, сляпа баба и т. н. Само при игрането

на филек се пеят песни. Словени девойки дигат ръце, под тях минава дълга редица, от която първите задържат най-последната девойка, за която всички пеят:

Заминете, поминете,
едно ми оставете:
тънко та високо,
бяло, чернооко . . .

Всичките тези забавни игри продължават до заход слънце. След игрите младите се разотиват да посрещнат добитъка, да го напоят и настанят на ясли. Настъпва тиха селска вечер. Селото се смълчава. По улиците бързат закъснели моми и невести за вода от сладките чешми и кладенци. На връщане ергените засрещат момите, вземат им свежите китки, напиват им водата и влюбените си шепнат тихи думи.

По-късно пристига пълната нощ. Селото заспива, за да се събуди укротено и подготвено да посрещне и изпрати страстната седмица и да дочака най-светлия, най-радостния празник — Великден.

Целият великденски пост, който трае почти два месеца, не е нищо друго, освен дълга подготовка на душата да възликува открито и свободно за най-голямото чудо в света — победата над смъртта. Строгостта на постничеството, усилената полска работа, пробуждането на земята, затоплянето на въздуха от жаркото слънце — всичко това открива неизмеримите граници на радостта в българското християнско сърце. Последната седмица пред Великдена е толкова наситена с тъга, смирение и мълчание, че ако не са кокошките и пчелите в селския двор да кудкудякат и бръмчат, наистина би се постигнала пълна илюзия за погребението на Безсмъртния в гроба.

Еднички денят и нощта нашепват за приближаването на великия празник — Великден. Денят е светъл, широк и с бистри очи. Той открива гърдите на земята и дава на светлия простор свежест и дълбочина. Нивите, ливадите, пасищата, са се раззеленили и избистрят синината на небето. А нощта е топла и кротка. Вятърът се спуща от Балкана, минава по гърбовете на вретенилите ниви и уморен заспива в селските цъфнали градини. Над тоя сън бдят ярките звезди и златният месец. Милувката на деня и прегръдката на нощта поддържат бодростта на духа и той почва да се готви с най-голяма щедрост за празника на Възкресението. Мъжете се прибират от полето, овчарите избират най-хубавите агнета и ги откарват в селото. Жените чистят къщите, дворовете, зимниците и оборите. Събират пресни яйца и ги багрят с цветовете на слънчевата дъга. Каквито са цветовете на градинските цветя, такива са и великденските яйца: червени, жълти, сини, оранжеви, зелени и мъряви. Най-много са червените яйца. Яйцата се багрят в четвъртък преди погребението на Христа. След това жените влизат в градините, берат най-хубавите пролетни цветя: лалета, кандилки, зюмбюли, здравец и др., и отиват на Христовото погребение.

В съботата преди празника, младите булки и момите отключват раките и изваждат премените. И тук са застъпени всички багри: черни сукмани, бели партеници, сини кафтани, копринени забрадки, червени, зелени и шарени престилки, сърмени колани и възани поли, ръкави и на-

гръдници. От страничните преградки на раклите се изваждат нанизите, герданите, гривните, обещите, пелешките и пръстените.

Най-тиха, смирена и уханна е последната вечер от поста. Агнетата са заклани, напълнени и приготвени в големи тави. Пещите са запалени и напалени. Мъжете мятат тавите с агнетата в тях и замазват вратите им с кал. След това излизат на двора, измиват се и поглеждат мекия мрак на пролетната вечер. Всичко се смирява, прибира се въщи и настъпва великото селско мълчание. Ни вик, ни звук, а само се плакне благият шепот на цъфналите и разлистнати дървета.

Към полунощ удря първата камбана. Чист, радостен звън затрептява над селските покриви и отлита нагоре към усмихнатите звезди. Малките прозорчета светват, вратите се разтварят и бодра глъчка тръгва из дворовете и улиците. Запалени вошеници бележат пътя на богомолците. Църковният двор е препълнен с мъже, жени и деца. Всички държат запалени свещи и превръщат нощта на градина с цъфнали огнени цветя. От църквата излизат хоругвите, възкресението, а след тях — свещениците с кръст и икона. Спират сред двора и при пълна тишина възвестяват с песен: „Христос Възкресе!“ . . . Богомолците отговарят: „Наистина възкресе!“ — Буйните младежи гърмят с пищови, кротките целуват ръце на старите, а децата чукат великденските си яйца.

Църквата свършва на ранина. Селяните излизат радостни и приказливи. Небето е побеляло, птиците подскачат и чуруликат из дърветата, и улицата е открита. Връщат се по домовете си, изваждат агнетата от пещта и сядат да отговееят. Софрата е сложена в гостната стая. Жените донасят големи пшеничени колаци, бъклица с вино, червени яйца и сладка баница. След отговяването софрата не се вдига, остава сложена и през трите дни на празника. Утрото разтваря големия си вратник, старите се оттеглят на почивка, а младите се залавят да напият и нахранят добитъка.

Слънцето се издига над покривите и се усмихва в новите премени на момите. Селската младост го посреща с кръшни смехове и радостни провиквания. Засвирва свирка, изписква гайда и всички отиват на хорището да играят хора. Първото хоро е на младите — момите го откриват с песен. Великденските песни изцяло са посветени на полския труд. Класили ниви, раззеленили се лозя, цветни ливади, руди стада и сред тях — влюбена девойка с левент юнак. Думите на песента са чиста поезия, а мелодията е радостен вик из плодната равнина.

На първи ден на Великден няма обед. Къщата е отворена за всички през всяко време. И който влезе в нея, сяда на софрата. За известно време хорото се разтуря — всички се прибират да посрещнат кумиците си. Кръстниците посрещат всички онези, които те са венчали и кръстили. Обикновено невестите носят великденски колак и червени яйца. Те влизат в гостната, подават подаръка, целуват ръце под ред — на големи и малки, след това сядат на софрата и хапват по няколко залъка.

Наближава часът на второто Възкресение. Слънцето е на най-високото небе. Камбаната звъни и всички отново отиват на църква. Свещениците и певците изнасят хоругвите, възкресението, и тръгват през селото. Селяните ги следват. Най-напред вървят млади момци и носят на рамо железни и дървени клепаля. Минават през хорището и излизат извън селото. Религиозното шествие навлиза из нивите. Младите вървят

напред. Забиват клепалата, свещениците прочитат кратка молитва и запяват „Христос възкресе.“ Тази радостна песен се пее непрекъснато от млади мъже и учениците. Момците бързат, минават през нивите и обикалят селото. Момите берат полски цветя и се кичат. Шествието завива и след като заключи в кръг селото, се връща обратно в църквата. Свещениците символично, със затваряне и отваряне на църковната врата, възвестяват сливането на Христа в ада да спаси грешниците. Отслужва се кратка служба и се чете Евангелието на разни езици.

Първият ден на Великден завършва с тържествено хоро, на което се хващат стари и млади. Прочути кавалджии, майстори-гайдари, свирят до насита, а народът играе до заход слънце. След това хорото се пръска и всички се спускат тичешком към домовете си да посрещнат и настаният добитък в оборите.

На втория ден веселбата и радостта запалват всички сърца. По кръчмите се събират прочути играчи на ръченица и се надиграват. На хорото се развиват най-забавни случки. Жени или момиченца грабват от страните на момите китките им и ги дават на ергените. Оная от момите, която не иска да си даде китката, подгонва крадеца, настига го сред хорото и пред всички го набива.

На третия ден надвечер става най-голямото хоро. От кръчмите излизат старите селяни и се хващат на пояс. Най-почитаният селянин повежда хорото, завива го на няколко кота, след това го развива и щом наново се очертае пъстрият кръг на играчите, дава знак на свирачите да спрат, всички мигновено се пушат от хорото и се разотиват.

Великденът е дошъл и отминал в радост. На другия ден всички наново ще отидат на работа в полето. Селото се укротява. Младите свалят премените си, скътват ги в раклите за Гергьовден и къщните залисии ги грабват и увличат. Овчарската свирка радостно се обажда откъм края на селото и се загубва в мекия мрак. Момински смях еква и заглъхва в продължително „Иии!“ . . Настъпва нощта, светлините угасват и селото заспива дълбок сън.

Задава се Гергьовден, празникът на плодородието, на великата щедрост, която земеделецът получава от небето и земята. И затова чувствата, които буди този празник, са толкова пречистени, че правят от българския селянин най-мъдър поет. В навечерието на Гергьовден, душата на селянина е ту източник на светлина, която пронизва просторите и милва класилите ниви, ту облак, който покрива цялата земя и спуска майчинска ненка да надои класовете, лозята, овошките и тревите.

Пролетта върви пред коня на Свети Георги, разгръща сочни и цветни пазви, и е подгонила всяко зрънце, всяко коренче, за живот и от нейния топъл, задъхан дъх всичко е брекнало. Земята се е превърнала на огромна градина, в която всичко цъфти, расте и едрее. Нивите се усмихват, а изправените класове се подреждат като ситни плитчици на русо девойче. Всичко се е хванало за ръце и се готви да тръгне с песен към селото. Земята пука, разпуква се и дава път на щедростта, а небето слуша тия мистични стъпки и пее от радост. Между двете половини на вселената, душата на българския селянин е лъчът, който ги свързва, който дига границите и освобождава простора да се разлее над целия свят, за да се извърши великото таинство — захлебването на зърното.

Свети Георги е този, който трябва да мине през нивите, да ги благослови. Той язди кон-вихрогон с извита като сърп шия и къдрава грива. Свети Георги е най-добрият стопанин. Когато той обхожда нивите, птичките се смълчават, а нивите кротко се гаят в краката на коня и целуват златните му стремена. Класовете го гледат като малки дечица с цветните си очички и с трепет очакват неговия благослов.

Но, в тоя миг на божествено творчество, се дига ламята, страшната зла хала и подгонва най-хубавата девойка в света, за да я погуби. Тази прекрасна и ненагледна девойка е класилата нива. Облаци прах завладяват небето, изпояждат угарите, пресушават реките и из нивите тръгва сушата — беззъбата баба, която изсмуква всички земни сокове. Нейната стръвна уста най-много обича сока на житните класове. От палящия ѝ дъх равнината увяхва и заболява от тежка, неверна болест.

Ламята е страшна, нейните уста зяят хищно и зловещо, но Свети Георги има добро сърце, яко копие и Божия сила. Той чува писъка на девойката и препуска кон срещу ламята. Дига копие, забива го в закола на чудовището и го убива. Девойката престава да писка и пристъпва до Свети Георги. Тя има сини очи, руси коси, носи бяла копринена забрадка и зелена престилка. Той ѝ се усмихва от коня, благославя я с кръст и се изгубва в радостния шепот на всички ниви. Девойката запява от щастие и тръгва из равнината. Небето, щом чува песента ѝ, слиза ниско над земята, превръща се на благодатен облак и рони едри, милостиви сълзи. Всяка сълза, щом падне в нивата, корените ѝ я просмукват и превръщат в жълтица.

Гергьовденският дъжд са сълзите на милостта. Тоя дъжд ръси житата да прослави Бога в сърцето на човека. Равнината облича след дъжда най-хубавата си премяна. Тогава всичко се превръща в хубост, надежда, вяра и обич. Тия, които са заварени в полето от дъжда, нито се крият, нито се плашат. Вървят под водните камшици, приказват високо, смеят се от радост и не искат да знаят, че са се измокрили до кости. Никой не бива да бяга от дъжда на Свети Георги, защото хлябът е всичко за човека. Той насища устата, омекотява сърцето и събира добри и лоши на обща софра. Хлябът е Божия душа, с която човек поддържа живота си. Който обича хляба и се труди за него, той обича хората и става борец срещу злото. Хлябът се целува, а не са хвърля. Всеки залък, паднал на земята, се вдига да не се тъпчи. Който тъпчи хляба, тъпчи благодатта на своя дом и отваря широко вратите му за злото. Хляб не се краде, а се раздава. Който завижда на людския хляб, завижда на децата си и гневи Бога

А когато дъждът е изпреварил Свети Георги и е поръсил със злата всички ниви, празникът блести с божествена светлина. Равнината е свежо хората са пременени, пътищата са изметени и отворени. Всички са се приготвили да посрещнат най-щедрия гост — Свети Георги. Той се задава и златното му рухо блести и залива със златен пращец всички класове. Слънцето само плете къдравата и дълга грива на белия му жребец. Копието му лъщи и пори простора с безбройни кротки светкавици. Сега ламята се е превърнала на градоносен облак и дебне да убие най-хубавата девойка. Тя тръгва да търси закрила от Свети Георги. Градоносният облак профучава над главата ѝ, но остроото копие го пробожда в сърцето. Този път ламята е улучена смъртоносно, разтърсва небето от смъртни болки и със страшен гръм пада в морето. Най-хубавата девойка

целува ръка на Свети Георги, изпраща го до слънчевите порти на равнината и запява:

Цветен Гьорги, росен Гьорги,
цъфнала е росна китка,
росна китка босилкова!
Дай на мене тази китка,
да се кича среди нива,
да се плаши черна ламя,
да ми носи злато, сребро,
злато, сребро и пшеница! . . .

На тая песен пригласят всички животинки и тревици от равнината. Слънцето милва окъпаните класове, те отварят шарени очички и му се радват. А Бог, всеблагият закрилник на българския селянин, Този, в чиито ръце се гушат като плахи птиченца небето и земята, дава вдъхновение и сила на всичко да приказва. И на тоя свет ден, когато вратите са накръстени с кръвта на закланите агнета, душата на вярващия в Бога се разтваря и чрез благодатен труд възпява мира и любовта по земята. И в огромната надежда, която се ражда от хлебното зърно, той вижда великото братство на народите по света.

Това са големите пролетни празници, но от тях по-широка и по-радостна е самата пролет. За българина пролетта е една мистична стихия, която залива не само земята и небето, но и човешкото сърце. Тя е велелепният празник на живота и затова е изцяло в духа на поезията и песента.

Първият вестител на пролетта е топлият вятър — Беломорецът, Развигорът. Той пристига отдалече, връхлита върху овощните дървета, пробужда соковете и те тръгват като мед по дънерите и клонете. Разстила се по безкрайните ниви и с топъл лъх плете и разплита зелените им гриви. А там в синьото небе грее слънцето, превръща деня на живо сребро, което на реки залива равнината.

Така се ражда възторгът на българския селянин. Той излиза от къщата си, яхва охранен кон, навлиза в букналите угари, отправя очи в далечината и се провиква:

Що ми се белом белее
и синьо ми се синее?
Ако са летни гълъби,
гълъби ще се разфъркат;
ако са зимни снегове,
снегове ще се разтопят . . .

В тоя поетичен образ са заключени за вечни времена чувствата на българския селянин към плодната земя, стъпките на вятъра и плодните лъчи. Иде, и дошла е, оная дългоочаквана гостенка, която ще даде власт на човека над света чрез творчеството.

Земеделецът е усмихнат и любвеобилен. Той ходи из своя двор, разговаря се с домашните животни, милва децата си, обажда се на съседите си с висок глас и най-после тръгва на път. Пътят му е кръвоносна жила, която подхранва живота в полето. Минава по слоговете, спира се по хълмовете и си свирка от вътрешна радост. Тоя сърдечен глас се

пръска нашироко и надълбоко, и свързва човека с тревите, птиците, водите и дърветата. Една подземна радост напиря, пропуква земната кора и разпява в любов всички знайни и незнайни гласове. В този час корените на тревите пукат и разбиват целината; водите се разливат, замрежват посевите и с милиарди очи гледат слънцето. Първо цъфват сливите, след това бадемите, зарзалите, кайсиите, дюлите, ябълките и всички други цветове. Тоя нежен и изобилен цвят кара земята да се смее от сърце, а небето да се синее и да гледа с майчински очи сочните и просторни ниви, ливади и градини. Това благодатно разточителство е вдъхновило народния поет на българската земя да се провикне:

От две страни слънце грее,
от четири месечинка;
два пъти се жътва жъне,
три пъти се грозде бере . . .

Овчарят е излязъл от кошарите, рудото му стадо се е пръснало по лъки и поляни, по хълмове и баири. Агънца бляят и тичат с вирнати опашчици. От всички пътища се задават хора, от всеки слог се носи радостен вик. А по-нататък, срещу слънцето, по разните баири се надпреварват лозарите в работа. Копачки звънтят и се носи лековитият смях на труда. Тоя смях е най-искрената и сърдечна възхвала на Бога, защото той сближава близки и далечни, богати и бедни, малки и големи. В него не звучи нито доволство, нито присмех, ни пък надута гордост, а само чиста любов към творческия труд, който щедро храни целия свят. На нивата, на лозето, при стадото се стива с хляб и сол, а пък пролетта превръща тази скромна селска софра на приказно пиршество. Хлябът става символ на земята и небето, а солта — на духа, който благославя хляба, за да бъде той единствената материална връзка между Бога и човека, па и между човека и всички живи твари. Само този, който е усетил пролетта в сърцето си и нейната творческа сила, може да се провикне с най-нежни думи:

Гълъбче, Богу пиленце,
ела у буля, пиленце,
да си те буля нахрани
от нашата бяла пшеница
и да те буля напои
от нашето вино червено! . . .

Гълъбът — символ на Светия Дух — е птицата на българската пролет. Пристигането на пролетта и нейното разцъфтяване така заливат равнините със сокове и красота, че сърдечният творец — селянинът — веднага я одухотворява, като ѝ дава образа на най-чистата и незлобива птица — гълъбът. Пролетта е майка на всички чудеса. Всеки нов ден тя е по-радостна и по-пищна. Нейните стъпки са стъпките на любовта.

Роса прирося, трева поникна
между Великден, между Гергьовден!
Гълъби пасат, пера си сипят,
моми ги сбират, китки ги вият . . .

Но нека да тръгнем из българската земя да видим, откъде почва и къде свършва нейната свършена красота. Утрото е чисто и синеоко.

Слънцето бавно се извлича, спира се един миг върху далечен хълм и тръгва на път. Издига се над зелените ниви, хвърля с щедрите си шепи искри върху посевите и спира огненото си око в сърмените пояси на реките. Те лъкатушат из долините, оросяват плодородните лъки и плакнат водите си към Черно и Бяло море. От двата бряга на реките започват нивите, които вече са вретенили. Между Великден и Гергьовден всичко изкласява. Едри зърнесті класове леко се поклащат, шумолят и шепнат тайните слова на изобилието и благоденствието. Вятърът ги улавя, разнася ги из цялата равнина, а овчарите и момите ги превръщат в дивни песни.

Слънце, побратиме ле,
ти като грееш високо,
високо и нашироко,
та не видя ли, слънчице,
за мене мома в селото?
Не искам да е хубава,
току я искам, слънчице,
две сърца едно да станат:
каквото рече едното,
другото да му пристане! . . .

И наистина, такава е българската пролет. Тя е в кръвта на селянина и затова той е сговорчив, трудолюбив и боголюбив. Той навсякъде търси две сърца едно да станат, защото само чрез тая любов той ще господствува в земята си, ще я работи, ще я милва, негува, за да има всичко по земята и за всички. Чистият копнеж на селянина е да намери оная земя, която да го приеме изцяло и тогава само той ще царува в дома си, в имота си и в сърцето на любимата си.

Българската земя е била и си остава страна на плодородието и затова народният поет пее:

Три пъти жънат и вършат,
три пъти цъвти ружата,
ружата и трендафила! . .

Ето страната, в която пролетта се шири да създаде най-благодатните условия за българския творчески труд, благословен от Бога с мир и любов.

ЕСТЕТИЧЕСКИТЕ ВЪЗГЛЕДИ НА С. Л. РУБИНЩЕЙН

АТАНАС ИЛИЕВ

Пред нас е обемистото съчинение на съветския психолог С. Л. Рубинщейн, озаглавено „Основи на общата психология“, синтезиращо всичко, което е създадено в областта на психологията от съветските учени. Съветската психология, както изтъква този автор, отначало е под силното влияние на западно-европейските психологически течения. В конгреса на психолозите, който се е състоял в 1922 г., наистина, е взето решение, да се създаде съветска психология върху почвата на диалектическия материализъм, но това решение остава за дълго неосъществено: в психологията изпъкват модните западни теории, които носят само външен, често пъти само „декларативен“ марксистически характер. Така, например, като марксистически минават ред години идеите на Фройд, на Адлер, на Щерн, както и т. н. гешталт-психология. Между 1925 г. и 1930 г. се прави опит да се създаде една обобщаваща теория, но и този опит остава несполучлив. Съветската психология, изобщо, се оформя сравнително късно. Някои нейни клонове, като, например, педологията, са псевдо-марксистически чак до 1936 г. Едва след публикуването на издадените Маркс-Енгелсови трудове и Лениновите „Философски тетради“ се изгражда основата за едно, наистина, марксистическо третиране на психологическите въпроси.

Една от най-важните особености на така оформената съветска психология се изразява в склонността на нейните представители да поддържат жива връзка с отделните области на специалната психология. „Във всички тия области, казва Рубинщейн, общата психология не се прилага дедуктивно, а се обогатява непрестанно чрез тях“, защото тя е наука за човека в процеса на конкретната му дейтелност, която се проявява във всяка от тия отделни области. Долу — в конкретните практически ситуации се раждат въпроси, които се повдигат нагоре — към общата теория и предизвикват нови обобщени резултати. Изобщо, „практиката храни и проверява теорията, а теорията обобщава практиката и я ръководи“.

Това гледище върху общата психология налага на съветските психолози да се впускат в специални проучвания на отделни клонове от психологията, дори и когато си поставят за задача, да изградят основите на общата теория, която обединява всички тия клонове. Така се обяснява обстоятелството, че в съчинението на Рубинщейн по обща психология са отделени две обемисти глави върху психологията на художественото творчество, в които глави са разгледани и редица въпроси, отнасящи се до естетическата теория и практика. Въпросите около изкуството, изобщо, живо занимават споменатия съветски психолог. Те проник-

ват и в останалите глави на съчинението му, като се използват за разясняване на въпроси от общ психоложки характер. Тъкмо затова и въпросното съчинение представя интерес за естетика и художествения критик, не само защото в него се разглежда и разрешава проблемата за художественото творчество, но и защото тази проблема е очертана върху фона на едно общо психолошко изследване, като е поставена в тясна връзка с останалите области от душевния живот.

Още в началните глави на съчинението, посветени на проблемата за съзнанието, се изтъква, че съзнанието е присъщо на висшите организми, които са способни да отразяват обективната действителност. Това отразяване води към познание, но то не е винаги дадено в логически пречистен вид, не е винаги кристализирало в научни системи. В повечето случаи то носи субективната багра на индивида, който го е преживял, с други думи казано, явява се под формата на т. н. преживяване. Известна доза от преживяване, впрочем, е присъща дори и на познанието, което има обективно значение. Мислите на учения, мислителя и писателя, казва Рубинщейн, от една страна, имат обективно значение. доколкото отразяват повече или по-малко адекватно, пълно и съвършено обективната действителност, а от друга страна, имат и своеобразен психологически смисъл, какъвто добиват за автора в зависимост от условията на тяхното възникване в хода на неговата индивидуална история. Познанието, както се явява в индивидуалното съзнание, изобщо, е пълно с друго, конкретно съдържание, потопено е в динамичното, не напълно осъзнато, преживяване, което му дава повече или по-малко смътно осветление. Всеки съзнателен акт се съпровожда с известен резонанс, произведен от по-малко съзнатите преживявания. Психологията, като наука, има за задача, да установи закономерностите, на които се подчиняват психичните процеси; тя се стреми да стигне до обективно познание за тях. Изкуството, напротив, се опитва да предаде преживяването като такова, сир. психичните процеси с тяхната индивидуална багра. Но и преживяването съдържа елемент на познание, макар и в сурова (сир. непречистена, неизяснена) форма. Знанието, следователно, е включено в зародишната си форма във всяко психично явление: момент на знание има във всички области на съзнанието. Затова и думата „съзнание“ (разчленена от Рубинщейн на „съ“ — „знание“) включва в себе си думата „знание“. Оттук вече бихме могли да заключим, че изкуството, което отразява психичното преживяване, не е чуждо на познавателните процеси, че то е особен род познание.

Разглеждайки западно-европейската и американската психология, Рубинщейн намира, че те страдат от два противоположни недъга. Докато западно-европейската психология изхожда само от непосредния опит на съзнанието и, поради това, обявява интроспекцията (самонаблюдението) за основен метод на психологичното изследване, американската психология, напротив, изхожда от наблюденията на външно проявената от човека деятелност, от наблюденията върху неговото поведение, което се определя от въздействията на средата. Западно-европейската психология, наречена от Рубинщейн „интроспективна“, следователно, страда от идеализъм, а американската психология, наречена „психология на поведението“ (бихевиоризъм), страда от механистическо тълкуване на материализма. Първата обяснява психичните процеси чрез активността на духа, като забравя, че тази активност се обуславя от обек-

тивните условия на живота; втората свежда психичното към въздействията на обективните условия, като забравя, че съзнанието реагира активно на тия въздействия. Рубинщейн смята, че тия две тенденции в съвременната психология трябва да се синтезират, въпреки тяхното прилично противоречие. Този синтез, обаче, трябва да се постигне не чрез механическото им съчетание, а чрез вътрешно преодоляване на противоречивостта им.

Между вътрешния психичен опит и външно проявеното поведение, всъщност, има известна връзка. Човек се формира в дейността си, а заедно с това се и проявява чрез нея. Съзнание и дейност образуват органическа цялост. Наистина, те не са тъждествени, но все пак са в единство. Благодарение на това единство, дейността дава своеобразен израз на съзнанието. Наблюдавайки дейността на другите, ние заключаваме за техните чувства. Но понякога нашата собствена дейност може да ни улесни, за да разберем и себе си: тя може да ни укаже някое чувство, което дори и не сме подозирали и, изобщо, да хвърли ново осветление върху целия ни живот. В изпитанията на живота ние опознаваме себе си. Връзката между вътрешни и външни прояви, изобщо, е тъй ясна, че понякога външният наблюдател узнава преди нас за появата на известно ново чувство в нас.

Но единството между поведение и вътрешен опит, както се каза по-горе, не стига до пълно тъждество. То не изключва и известни частични противоречия между тях. Тъкмо затова психологът трябва да разглежда вътрешните и външните прояви в тяхната цялост. Психологията, изобщо, трябва да изучава психиката в процеса на реалните й взаимоотношения със средата. Свързвайки външните и вътрешните прояви, тя дири закономерната връзка между тях, която е на лице, дори и при различни условия. Задачата на психолога, в това отношение, е близка до задачата на художника-романист: и в двата случая се дири адекватен външен израз на вътрешния опит. Но между тях има и съществено различие. Докато романистът подбира такива ситуации, в които действията на героите дават пълен израз на техните чувства, психологът сравнява действията на наблюдаваните лица при различни ситуации, за да провери първото си заключение за съответния вътрешен опит.

Връзката между психика и поведение, впрочем, според Рубинщейн, може да бъде установена и в процеса на целокупното развитие на индивида. Съществена черта на това развитие представя обстоятелството, че индивидът добива непрестанно нови форми на действено и познавателно отнасяне към действителността, чрез които той добива все по-широка възможност за проникване в нея. Развивайки се, индивидът се отделя от действителността. В познавателно отношение той поставя между себе си и нея все по-многобройни и по-сложни системи от понятия, все по-сложни и по-фини абстракции; в действено отношение той прибягва до все по-сложни уреди и машини. Но, отделяйки се по този начин от действителността, той се свързва все по-тясно с нея. Отделянето и свързването тук са дадени в диалектическо единство. От тия разсъждения трябва да заключим, че и изкуството, което, според Рубинщейн, е една от формите на познанието, би трябвало да мине по тук очертанния път на развитие. Това заключение, както ще видим по-нататък, се потвърж-

дава от специалното изследване на Рубинщейн върху художественото творчество.

Първата част от това изследване е поместена в главата за въображението. Разглеждайки възгледа на Кайр, Съоли и Блонски за паметта, като един от видовете на въображението, Рубинщейн изтъква, че и във всяко действие, променящо външния свят, има частица фантазия и най-после стига до художественото творчество, в което въображението играе съществена роля. Всяко художествено произведение, достойно за това име, казва той, има известно идейно съдържание, но в отличие от научния трактат, то го изразява в конкретно-образна форма, сир. в образи, които са носители на идейното съдържание.

Съблюдаването на жизнената реалност, изобщо, според Рубинщейн, не означава фотографическо възпроизвеждане или копиране на непосредно възприетото. „Непосредно даденото, както то се възприема в повседневния опит, в по-голямата си част е случайно; в него далеч не изпъква характерното, същественото съдържание, определящо индивидуалния характер на човека, на събитието или на явлението. Истинският художник не само разполага с техника, която е необходима, за да изобрази това, което вижда, но той, заедно с това, и вижда по особен начин — не тъй, както вижда художествено невъзприемчивият човек“. Задачата на художественото творчество е да въплоти в траен образ това, което вижда художникът.

За да илюстрира тази мисъл Рубинщейн прибегва до анализ на портретното изкуство, което е най-тясно свързано с изобразената действителност. Художникът-портретист, макар и да създава образ, който е твърде приличен на модела, не възпроизвежда, а преобразява възприетото. Същността на преобразяването се заключава в това, че то не ни отдалечава, а ни приближава към действителността „като че сменя от нея случайните наслойки и външните покривала.“ Същата роля играе и онова явно отдалечаване от действителността, което срещаме във фантастичния разказ. Създавайки такава картина на действителността, която се отклонява от обикновения ѝ вид, художникът тук хвърля толкова по-ярка светлина върху известна страна от действителността, която му се струва особено важна. „Отдалечаване от действителността, за да се проникне в нея — такава е логиката на творческото въображение.“ Тъкмо тази логика характеризира съществената страна на художественото творчество.

Самото преобразяване на действителността, за което тук става дума, според Рубинщейн, не е механистичен процес, не е прегрупиране на елементите от опита, както го схващаше асоциационната психология, а по-скоро процес на органическо развитие, от който се ражда нов цялостен образ с преобразувани и обобщени черти. В основата на този процес лежи известна тенденция, която определя и ръководи новото съчетаване на елементите от опита и им предава цялостен характер. Понякога тя действува несъзнателно. Тази дейност може да бъде наречена „типизация“ или „специфическо обобщение.“ Нещо се отделя от множество образи, като съществено за тях. Ударението пада върху известни черти или страни на реалния образ и се съчетава с редица други преобразувания: известни черти отпадат, други се опростяват, освобождават се от някои подробности. По този начин образът се преобразява в своята цялост.

В друга глава от разглежданото съчинение, посветена на труда, който се извършва от учения и художника, Рубинщейн продължава развитите по-горе мисли върху художественото творчество. Признавайки, че в мисълта на учения, както и в творчеството на художника, има известни „щастливи мигове“, в които като че се извършва „скок“ към решението на поставената научна или художествена задача, той изтъква, че тия мигове са само една брънка между упорития труд, който обикновено ги предхожда под формата на неуспешен опит да се стигне до целта и упорития труд, който ги последва, под формата на осъществяване възникналия вече замисъл. Това осъществяване в областта на художественото творчество се предхожда от събиране и избор на много впечатления. Тази мисъл Рубинщейн илюстрира с примери от творчеството на Горки, Мусоргски и Леонардо да Винчи (последният е канил типовете, които са го заинтересовали, угощавал ги, за да може спокойно да ги наблюдава и пр.).

По въпроса за възникването на художествения образ тук се изтъква, че художникът трябва да изрази общото на множество образи, но не във вид на понятие, а в един нов образ, при това в „такъв образ, в чието единство с общото се запазва и индивидуалността на единичното“. Ако образът би отразявал само индивидуалното в неговата случайна единичност, той не би притежавал художествена стойност. За да добие такава, той би трябвало да въплоти в индивидуалното нещо общо, типично, някаква идея. Тази мисъл е онагледена чрез творчеството на Горки, който разказва, как възникват описаните от него литературни типове. Този процес, според Горки, се състои от две фази: абстракция и конкретизация. Абстрахирват се от отделни лица известни характерни черти, например — подвизите на много герои, и след това тези характерни черти се конкретизират в един образ — например, в образа на Херкулес или на Иля Муромец. Отделят се най-естествените черти на различни търговци, дворяни, селяни и обобщават се и въплотяват в лицето на един търговец, един дворянин или един селянин.

Във връзка с въпроса за творческия процес, Рубинщейн разглежда и въпроса за техниката в изкуството. Някои западни естетици като, например, Бенедето Кроче, както е известно, подценяват ролята на техниката в самия творчески процес, като я свеждат към едно средство за външно въплотяване на художествения образ, който е напълно независим от него. Според Кроче, категорията на естетичното обхваща само вътрешното художествено виждане, а въплотяването му във външни образи спада към категорията на практическата дейност (която в случая се изразява в желанието на художника да сподели с други членове на обществото преживяното от него естетическо явление). Едно художествено видение, казва Кроче, може да не стигне до външен израз, който би се постигнал чрез известна техника, без да загуби от това нито частица от естетическата си стойност. На съвсем друго гледище застава Рубинщейн. Изхождайки от предпоставката, че психиката на индивида не само се изразява чрез външно проявената дейност, но заедно с това и се формира чрез нея, той открива, че въплотяването на художествения замисъл чрез съответната техника е свързано с формиране на самото художествено възприятие. Външният израз, от гледището на Рубинщейн, не е само израз, но и дотворяване на естетическите образи. Техниката

тук е включена в процеса на художественото изобразяване. Нейната роля е представена, наистина, не като напълно самостоятелна (защото тя сама по себе си не би могла да стигне до истинско творчество), но все пак като твърде съществена (щом е в услуга на творческия процес).

Най-после, в разглежданата тук глава от съчинението на Рубинщейн е засегнат и въпросът за независимостта на художествените образи от личността на художника. Всяко художествено произведение притежава своя „вътрешна логика“, която съединява отделните му части в неделима цялост. Например, при развоя на събитията, описани в един роман, вътрешната логика на характерите може да се разкрие още в изходните ситуации, така че по-нататъшното развитие на действието да добие вътрешна необходимост, която го прави да изглежда в очите на самия автор като нещо напълно независимо от него. Много художници тъкмо така възприемат своите произведения. По повод на този въпрос, Рубинщейн цитира следния случай с Толстой. В отговор на направения му укор, че постъпил твърде жестоко с Ана Каренина, Толстой казал: „Това мнение ми напомня нещо, което се е случило с Пушкин. Веднаж Пушкин казал на един от своите приятели: представи си, какво ми погоди Татьяна. Тя се омъжила. Това аз съвсем не очаквах от нея“.

Описаните по-горе явления, всъщност, се дължат на известна илюзия. Верно е, че художникът в процеса на художественото творчество следва известна независима от неговите лични желания линия, известна „вътрешна логика“ (по израза на Рубинщейн); тази логика, обаче, не го заставя, по силата на една необходимост, да поставя своите герои при едни или други условия. Разполагайки с известен избор на условията, при които действуват неговите герои, художникът (в случая — художникът-романист) разполага с известна свобода да ръководи развитието на действието, а заедно с това да ръководи и формирането на своите герои (съгласно предпоставката на Рубинщейновата психология, че дейтелността не само изразява, но и формира психиката на индивида). Подборът на условията, при които действуват героите на литературното произведение, от своя страна, се извършва от писателя с оглед на това — да даде възможност на героите да проявят по-пълно своите характеристики. При това, всеки герой при дадени условия на своя живот се въвлича в такива действия, които се струват на автора най-правдоподобни за него. Постигнатата правдоподобност, разбира се, може да е в различни степени, в зависимост от степента на художествената дарба, присъща на даден автор. „Вътрешната логика“ на художествените образи, за която стана дума по-горе, следователно, не трябва да се разбира в смисъл на „необходимост“, както я тълкува Рубинщейн, а по-скоро в смисъл на вероятност и правдоподобност.

Във връзка с въпроса за вътрешната логика на художествената творба е и въпросът за предвиждането на бъдещето. Изхождайки от споменатата по-горе предпоставка, че дейтелността не само изразява, но и формира психиката, Рубинщейн възстава срещу всеки опит на психолозите да предвиждат бъдещето развитие на човешката психика и, по-специално, опита на Виготски да определи предстоящата фаза от развитието на детето и да я използва като изходна точка при ръководенето на училищното обучение. Такова предвиждане на бъдещето, според Рубинщейн, почива на идеалистическото схващане, че духът или човешкото

съзнание е дадено като нещо готово, което може само да се проявява, а не и да се формира и преобразява в процеса на самото му проявяване чрез създаване материалната и духовна култура.

Естетичните възгледи на Рубинщейн, обаче, се отклоняват и от това схващане за непредвидимостта на бъдещето. Разглеждайки относителното постоянство на човешкия характер в една от последните глави на съчинението си, Рубинщейн допълва своята теория за художественото творчество по следния начин: „Не всяка ситуация дава ключа за разбиране на характера . . . Изкуството за композиция у художника при извявяване характерите на действащите лица се заключава в това — да се намерят такива изходни ситуации, които биха се явили като определящи свойствата на личността. Действащото лице в художественото произведение ни се представя като реално, като живо, когато запознали се с него при такива изходни ситуации, ние можем да предскажем, как то би постъпило или как би трябвало да постъпи в по-нататъшния ход на действието. Това е възможно по силата на вътрешната необходимост и последователност, по силата на своеобразната вътрешна логика, която се разкрива в характера, ако се намерят определящите го черти.“ Тук Рубинщейн, очевидно, забравя, че определящите черти на характера не са нещо готово, че те, заедно с цялата психика, са в непрестанен процес на формиране под влиянието на дейтелността, извършвана от лицето; деятелност, която, от своя страна, е зависима от външните условия, при които протича индивидуалният живот. Идеята за вътрешната логика на характерите, която определя, по силата на една необходимост, бъдещия им развой, както и идеята за предвидимостта на този развой, изобщо, представят остатъци от съзерцателния интелектуализъм, следван от Рубинщейн, по собственото му признание в предговора на разглежданото съчинение, до 1935 г. и прокаран в по-старото издание на това съчинение. Тия две идеи представят идеалистически уклон в Рубинщейновата психология.

Но, за да допусне подобен уклон, изглежда, че Рубинщейн е бил ръководен от известен усет за някаква празнота в неговата система. Тази празнота, според нас, произтича от обстоятелството, че той отрича в началните глави на своето съчинение дори и онази частична предвидимост на бъдещето психично развитие, която би могла да стане въз основа на относителното постоянство, характерно за човешката личност. Признавайки, че деятелността „не само проявява, но и формира“ човешката психика, Рубинщейн би трябвало да приеме, че бъдещето психично развитие би могло да се предвиди, поне дотолкова, до колкото деятелността на индивида ще прояви неговия характер. Това предвиждане, разбира се, би могло да се извърши само по линията на вероятността, но Рубинщейн, пренебрегнал това предвиждане, което не е без значение за педагогичните и дидактични изследвания, по-късно минава в противоположната крайност и извършва противоположната грешка, като приема, че изкуството би могло да ни даде средствата за едно напълно точно предвиждане на бъдещата дейност и бъдещето психично развитие на личността.

Остава ни да преценим оригиналността и значението на очертаните по-горе Рубинщейнови възгледи върху изкуството. Възгледът, че изкуството не отразява механически, а преобразява живота и със це-

ната на това преобразяване успява да проникне по-надълбоко в него, не е нов в литературата по естетика. Той бе набелязан още от Християнсен, а след това бе обстойно разработен от Кроче. Рубинщейн, обаче, дава на тази идея нова обосновка, като я развива върху почвата на диалектическия материализъм, който приема, че изкуството, като познание за действителността, предполага един субект и един обект на познанието, които са дадени в диалектическо единство: субектът преработва обекта, но заедно с това се свързва все по-тясно с него и го отразява все по-пълно и по-съвършено. Във връзка с въпроса за това преработване, Рубинщейн характеризира творческото въображение на художника като процес, който извежда не до „прегрупиране“ на отделни елементи от опита, а до цялостен образ, който притежава свои собствени белези. Тази характеристика е близка до характеристиката, която прави т. н. гешалт-психология на душевните цялостни съвокупности, които притежават свойства, различни от свойствата на съставлящите ги елементи, но Рубинщейн успява да я включи в своята система, като я постави в хармонична връзка с предпоставките, от които изхожда.

Твърде оригинално е схващането на Рубинщейн за техниката в изкуството. Без да свежда изкуството към т. н. техника, Рубинщейн успява да изтъкне нейната роля в творческия процес и да характеризира тази роля като съществена от гледището, което е заел в областта на общата психология: ако дейността не само изразява, но и формира човешката психика, ясно е, че и художественият замисъл в процеса на своето изразяване (при посредството на една или друга техника) ще претърпи известно дооформяне или преработване. Не тъй оригинално е схващането на Рубинщейн за независимостта на художественото произведение от личността на художника. Това схващане е изказвано неведнаж в литературата по естетика. У нас бе преведена на тази тема една статия от чешкия писател Карел Чапек (поместена в сп. „Изкуство и критика“), в която са изказани приблизително същите мисли. Верното в този възглед се състои в това, че художественото творчество е подчинено на известен обективен фактор. Този обективен фактор, обаче, не изключва субективното участие на художника, което води към разгледаното по-горе художествено преобразяване на действителността. Субектът и обектът, изобщо, тук са дадени в диалектическо единство: чрез деятелността на субекта се стига до вдълбочаване в обекта. Този възглед на Рубинщейн, който съставя изходната точка на неговата естетика, обаче, остава в противоречие с възгледа за пълната независимост на творбата от нейния автор.

Същото противоречие бихме могли да установим между споменатата изходна точка и възгледа за предвидимостта на бъдещето психично развитие на литературните герои. Предвидимостта, според Рубинщейн, се основава на вътрешната логика, която лежи в характерите на литературните герои, а тази вътрешна логика лишава автора от възможността да ръководи развитието на действието и да преобразява действителността, за да прониква по-надълбоко в нея. Налагаща на героя да действа по определен начин в един по-късен момент от неговото психично развитие, тази вътрешна логика, както се вижда, не държи сметка за обстоятелството, че героят, докато стигне до този момент, би трябвало да промени своя характер в зависимост от условията, при които протича животът му и че от самия автор зависи при какви условия ще постави

живота на своите герои. Но идеята за предвиждането, както се постаряхме да изтъкнем, е приемлива, ако я поставим в рамките на едно изследване, насочено към вероятния бъдещ развой на героите. Поставена в тия рамки, тя добива способността да бъде степенувана: нейните степени в този случай се явяват като указание за степените на самата художествена дарба.

Известни ограничения се налагат и по отношение на Рубинщейновото учение за художествените образи. Изтъквайки, че художествените образи синтезират типичното в живота, Рубинщейн е на прав път. Но той греши, като смята, че типичното тук се отнася само до осъществяните форми на живот, че е достатъчно да се абстрахират типичните черти от множество реални лица и да се конкретизират в един образец, за да се стигне до тяхното художествено изобразяване. Всъщност, художникът изобразява не само това, което се среща често в живота. Понякога той открива в известни образи, които се срещат съвсем рядко, зараждащи се обществени типове, а дори и когато изобразява оформените вече обществени типове, той прозира тяхната по-нататъшна участ. Във всяка творба на изкуството, изобщо, има някаква устременост към едно бъдеще и по силата на тази устременост тя добива способността да влияе върху настоящия живот. Бъдещето, за което тук става дума, се отнася не до живота на отделните герои, а до цялостния живот на обществото. Ако животът на отделните герои би могъл да бъде предвиден само с известна вероятност, поради неизвестността на условията, при които ще протече тяхният живот, животът на обществото, напротив, би могъл да бъде предвиден с достоверност, защото индивидуалните условия на живота тук са без значение: индивидуалните различия се взаимно изглаждат и по този начин се очертава основната линия, по която протича живота на обществото. Ориентирайки своето творчество в посоката на едно предвиждано бъдеще, художникът създава образи, които изпреварват живота. Тъкмо това изпреварване остава неотбелязано от Рубинщейн в неговото изследване върху изкуството.

Въпреки тия несъобразности и празноти в естетическите възгледи на Рубинщейн, трябва да признаем, че неговото изследване върху изкуството представя оригинален и сериозен опит да се поставят основите на една материалистически ориентирана естетика. Прилагайки нови методи за установяване и обясняване естетичните явления, Рубинщейн, естествено, не би могъл да ги проведе изведнаж и еднакво успешно при разрешаването на всички естетически проблеми. При това, нови методи, проведени в неговото изследване, стигат до естетичните проблеми, минавайки през обширната област на общата психология. Върху тази област именно е насочено главното внимание на Рубинщейн. Естетичният опит, наред с психологията на детето и въпросите около възпитанието и обучението, тук се третира като една по-частна област, върху която трябва да се проверят резултатите от изследванията на общата психология. При тази проверка не е изключена възможността да възникнат нови въпроси, които да наложат известни промени в решенията на въпросите из областта на общата психология. Главната заслуга на Рубинщейновото изследване върху изкуството е в стремежа му да установи мястото на естетичния опит в психичното развитие на индивид и общество, и да начертае пътя за едно тясно сътрудничество между психология и естетика.

ОЧИ И ХАРАКТЕР

Д-Р Л. РУСЕВ

Известният теоритик на изкуството, Бродер Християнсен, бе казал, че когато гледаме една физиономия ние подчиняваме всички нейни черти на един основен ритъм, който блика от очите и се разлива върху цялото лице. Това е ритъмът на вътрешния живот — на душата. Затова очите, както често се казва, са огледало на душата. Погледът обединява частите на лицето и ги свързва в единство, като им придава дълбочина и ни отвежда във и зад пределите на външното наблюдение.

До сега очите често са били предмет на външно-естетическо наблюдение: говорило се е много за красотата им. Какви ли не причудливи излияния не са били изричани за тяхната омая и колко ли хули не са казвани за несподеленото от тях чувство! Самият Омир говори за безчувствени богини и хубавици, които гледат с очи на юници. Но очите не бива да са предмет само на гола красота. Те са мисляща красота, както се изразява Рене Базен, която привлича или отблъсква, смущава или импулсира. Тази красота се доближава до нас, усмихва ни се, говори ни и остава да се тай в безбрежното, характерното, единичното.

Едно симпатично вживяване в тях ни открива типичното у личността — нейният характер, и ние без да щем възкликваме: „Боже, колко лукав човек!“ или „Каква наивност лъха от очите му!“ и казваме: „Доверих се веднага, като го погледнах в очите“; „Страх ме обзе, като срещнах погледа му“ и пр.

Когато говорим за характера на човека, обикновено разбираме свойствените за него постоянни прояви. Тяхният извор е в областта на душевното, ала те са обособени и от наследствените и социални условия. В миналото се говореше за силен и слаб характер, за сприхав характер, за несамостоятелен характер, та дори и за тежък и лек характер. Това деление на характера беше най-случайно и най-неопределено, защото не стоеше върху една твърда научна почва. За такава може да се говори едва от времето, когато бяха публикувани изследванията на Кречмер, Клагес и Юнг, отнасящи се до характера. Особено първият от споменатите автори, Едуард Кречмер, обособна характера анатомофизиологично и психологично. Той различава раздвоен (шизотимен) и кръговратен (циклотимен) характер.

Душевният живот на „раздвоения“ като че ли е съставен от два слоя: един повърхностен и друг дълбок и скрит за погледа на околните. Неговите афекти са несъответни на действителните дразнения. Чувственият му живот се люшка между крайна сантименталност, проявена по незначителен повод и пълно безчувствие при най-трогателни случаи. Същите полюси има и умственият живот на „раздвоения“: високи прозрения и невъобразимо тъпоумие. Социалната среда се отразява у

него доста своеобразно: другите хора за него са един вид бездушни сенки и затова той е необщителен, мълчалив, сдържан и чудак, или пък някой човек (въобразявам от миналото) или обществото му стават кумир и той посветява на него всички свои дела и мисли. Но това не му пречи да наругае някой ден без повод този свой кумир.

„Раздвоеният“ е приятел на книгите и природата — чрез тях той получава отговори на нескончаемите си свръхчувствени въпроси. У него очите, като огледало на душата и характера, отговарят на социалната му отвърнатост. Те явно изразяват едно несъответствие на погледа към средата и момента. Когато говорите с него, той върти очи най-безцелно по различни посоки. Трябва ли да се гледа нещо, което всички интересува, тогава той ще втренчи поглед върху някого или върху нещо, което най-малко прави впечатление на другите. Затова той има поглед на разсеян или фиксиран, а всъщност е погълнат от някоя своя мисъл или е прикован към нещо, което го изумява. Стремешт на „раздвоените“ е „да се увият в коприната на собствената си душа“, както се изразява Стриндберг, и оттук ненужното съответствие между гледане и неговите действителни задачи.

„Раздвоеният“ е характерен с походката, речта, смеха и облеклото си. Всичко това у него е маниерно, неестествено. В движенията му има някаква странна оригиналност, вдървеност или изтънченост. Речта му е изискана във форма, патетично отмерена и педантично точна. Той или се смее, или не се смее, или когато се засмее, представлява някаква кукла, някакъв друг човек. Облеклото му е аристократично изискано или най-небрежно. Той трябва да се отличава и с него, и да отдалечава хората от себе си.

Между „раздвоените“ се наброяват големи личности: реформатори, философи, поети и артисти — всички странни, но затова пък нови, задълбочени, изтръгващи тайната на живота из глъбините на самотата и на великите подсъзнателни прозрения. У тях очите са обърнати навътре, към бездните на душата; външният поглед им е ненужен, той пречи, бърка на скритите им прозрения.

Противоположният характер е „кръговратният“. Той има подходящо отношение към хората и предметите. Чувствата му също са съответни: не се въодушевява, не е злопаменен, нито безпределен идеалист. Той насочва широки интереси към външния свят, затова е общителен и приветлив. Завързва естествено приятелство, за да открие душевния си свят с всичките му страсти, сълзи и подвизи. Готов е да прощава и да се изповядва. Търси радостите, както цветята търсят слънчевия лъч, но създава радости и на околните. Бързо повяхва от сланата на живота, но и скоро се отърсва от нея, за да се втурне пак в пулса на веселието. Неговото настроение се движи между възторжена радост и черна тъга. Лесно се приспособява и е практичен реалист. Той е добър популяризатор на чужди идеи, но не се увлича от формата, а дири смисъла и ползата. Познавателно средство му е опитът, ала всякога се стреми да изрази повече, отколкото знае. Себе си и близките си рядко критикува и ако прави това, то е не за да уязви, а да поправи. Той не е фарисей, нито нестихващ бунтар; сърдечно се моли и искрено страда. Зачита обществените норми и без да ги мисли за абсолютни, верно им служи. Общо казано, той изживява с цялата си душа; живее еднакво за дру-

гите и за себе си, и води добродушно и разумно съществуване. Щастieto — лично и обществено, е най-значителен проблем за него и той се люшка между щастieto и нещастieto емоционално изживяни: това е неговата кръговратност.

Очите на „кръговратния“ са слънчеви; те му служат за истински прозорци към външния свят — при това чисти и широки прозорци. През тях се гледа на далеч и на всички страни. Те са предната и истинска порта на душата, а задна въобще не е нужна. Не са странични врата, както у „раздвоения“, у когото предна въобще няма. Ако ли пък „кръговратният“ е тъжен и нещастен, през очите му се виждат облаци мъка, която потиска душата му. Въобще, душата у него живее чрез очите и за него думите на Християнсен, че очите са център, в който се пречупват всички външни форми на лицето и всички вътрешни преживявания на душата, са най-правдиви. Ето защо, не търсете радостта му в думите, които ще ви каже: най-добре ще я видите в очите му! Не искайте изповед в речта му: тя ще ви се открие в очите му! Не търсете увлечения в делата му, защото ще ги съзрете в блясъка на очите му!

Не бива да се мисли, че „кръговратният“ и „раздвоеният“ характери се намират в чиста форма. Конкретният човек е преобладание на единия или другия характер, но в действителност у една и съща личност се намират черти, повече или по-малко, от двата характера.

Трябва също да припомним, че редица наследствени слабости и конфликти от живота се примесват към основните черти на характера и дават нови комбинации. Тъй, например, днес сполучливо се говори за истеричен характер (според Клагес) или характер с повишена реактивност, като под това се разбира преобладание на душевни качества, които са се развили у известен индивид под влияние на конфликтите от живота. Също тъй се говори и за епилептичен характер в смисъл на определени душевни слабости от наследствен произход. И тук очите служат верно на характера и добиват съответно изражение.

Истеричният характер е чуждъкът от всички времена и възрасти. Забележителни за него са множество душевни и органични смущения без видим повод, които значително бързо се променят и се влияят от външните отношения на заобикалящите го. Той е, тъй да се каже, социално сантиментална личност, стигнала до болезненост. Външният вид на човека с истеричен характер, както го описва Кречмер, е с подвижно лице, на което се редуват най-разнообразни впечатления: той ту руменее, ту бледнее; ту се поти, ту изстива; ту е възхитен, ту бурите на страстта завладяват душата му. На подвижната му физиономия светят любопитно играещи и изпитателни очи, които удивляват с тяхното непрестанно стрелкане, сменявано от неподобен смут.

Картината на чувствата му, които главно са засегнати от смущения, определя най-добре психологията на погледа му. А те са най-противоположни и се менят като картини на калейдоскоп.

Противоположна на истеричната подвижност е епилептичната уставеност и твърдост. Привидно епилептикът е най-спокойният човек, най-добрият, най-внимателният. Той никого не обижда, на никого не би искал нищо да отнеме — напротив, той е готов да даде залъка от своите уста. Речта му е бавна, отмерена, някакси разлята. Погледът му е дълбок, като че ли зениците му са обърнати навътре в очите. Гледаш в

кладенец, когато отправиш взор към него и си казваш: „Та това е погледът на Достоевски — дълбок, бездънен, с една безконечна душевност!“ Такъв е епилептикът на пръв поглед. Ала това е едната страна на неговата душа: съзнателната, която вижда света и иска да овладее несъзнателната болезнена стихия — епилепсията.

Ала от време на време този добър човек с дълбоки очи прави някакви движения на пръстите или една лека конвулсия, едно леко изкривяване на лицето. Ако е прав, някакво слабо разлюляване на тялото може да се забележи, или странно скърцане със зъби. Клепачите му затреперват, очите се затварят за миг и пак широко се отварят: в погледа се забелязва известно вътрешно сътресение. Понякога настъпва леко самозабравяне, прибледняване или, в най-леки случаи, едно внезапно необяснимо главоболе. Тия състояния се придружават от затъмнение на съзнанието. Някога то е по-продължително и има характер на сомнамбулно помрачение, а при по-тежки състояния то се съпровожда с истински епилептичен припадък. В тия свои ненормални душевни прояви епилептичният характер е пълна противоположност на външната внимателност и всеотдайна добродетелност. Ще видите, без да знае защо, той се е нахвърлил върху приятеля си, хванал е и запратил в стената най-хубавата ваза, изпаднал е в неподобна раздразнителност и е забил ножа в гърдите на своя другар, подпалил е къщата и т. н. Епилептиците — това са най-добрите в нормално състояние и най-жестоките при затъмнение на съзнанието си хора. Те са чудесни психолози и гении в обществения живот. Това е един Мохамед, който създаде религията на обичта, ала тя трябва да се разпростре с огън и меч; това е един Наполеон, който искаше да наложи на човечеството принципите на свободата, братството и равенството, ала чрез жестоки и продължителни войни. Това е един Достоевски, в писанията на когото има два основни мотива: кръв и човечност.

Очи с дълбочина на кладенец, с много нежност, но и с безгранична страхотност, са очите на човека с епилептичен характер.

Когато говорим за характера и очите сполучливо можем да поставим и темата: характерни пороци и порочни характери.

Тази тема е стара, колкото първия човек на земята. Как ли са изглеждали очите на Ева, когато е престопила Божията заповед и е откъснала забранения плод. Сигурно цяла симфония от порочни преживявания са бляскали в очите ѝ: непозволено любопитство, съмнение в Божията повеля, страх, скритост, коварство, смелост и др. Може би една от най-трудните задачи на изкуството е да се предаде подобен момент.

Очите и пороците са любима тема на един от писателите от Вехтия завет: Исус сина Сирахов. Той говори, например, че очите на сребролюбеща са отворени повече, отколкото трябва; сребролюбецът не се насяща и на най-големите богатства. Окоето на завистта завижда дори и на хляба, който другите ядат, а на трапезата си търпи оскъдица. А окоето на грешника има всякога нещо плахо и нахално. Не е грешник само онзи, който веднага след постъпката си се изповяда и разкае. Той носи око на чист човек — ясен и добродетелен поглед.

Да си спомним, например, как Расин рисува Нерона — този велик порочник! Държането му е всякога нагло. Очите му плават, като че ли в океан от кръв. Усмихне ли се, виждате да се събаря в погледа му

някой храм или светват огньове от телата на горящи мъченици. Неговите царедворци са тъй малки в очите му, че най-великата чест, с която той ги дарява, е да му послужат за някое вечерно тържество като светящи факли, намазани със смола и да бъдат изгорени за едно незначително негово удоволствие, тъй както се изгаря клечка кибрит, само за да светне пред очите.

Да се спрем на друг гениален порочник-провокактор: Яго от Шекспировата драма „Отело“. Той е един от петимата най-велики провокатори, които светът познава, родени в дело или във фантазия: Нерон, Юда, Яго, Тартюф и Азев.

Яго, този венециански подпоручик от наемната армия, сам ще говори за себе си, а ние ще наблюдаваме неговите очи: „Ето, има — казва той — хора, които под маската на преданна служба таят едничката мисъл да наредят себе си. И като угаждат безукорно и с външна готовност на своите господари, устройват собствените си работи. А джоба си като напълнят, почват на себе си да служат и угаждат. На тези хора казвам, че са умни. Аз самичък съм един от тях“ — и хвърля самодоволен и горд поглед.

Той не държи ни за външния човешки образ, ни за вътрешния такъв: „Бих предпочел да променя човешкия си образ с маймунски, отколкото да отида да се давя от любов към едно момиче“, говори той на Родриго. Убийствена стрела от неговия поглед на презрение към всичко свето стрелва срещу очите на събеседника му.

Приятелството за него е привързаност с „такива дебели въжета, с каквито привързват котвата за кораба“, ала за да го прояви, той съветва Родриго: „Кесията си с пари ти напълни и ела с мен! . . Повтарям, напълни си кесията с пари! . . Не забравяй кесията с пари! . . Да. Тя — Дездемона, трябва да се промени, без друго трябва, затуй напълни си кесията с пари! . . Вземи си пари, колкото можеш. . . Тогава бъди напълно уверен в мен! А сега върви да си вземеш пари“. — На себе си Яго говори: „Такъвиз глупци все пълнят моя джоб“. Той е и карьерист. Иска да измести капитана и да вземе неговата служба.

Едничкото нещо, което той знае в отношенията си към хората, то е да коръ и клевети. Той замисля да наклевети Дездемона: „И на помощ ще ни дойде целий ад“. Той има най-лоши чувства към жените, ала им говори най-ласкави думи, когато трябва да спечели някоя от тях.

Човекът за него трябва да е това, което той иска да бъде. „Нашето тяло е нашата градина, а волята ни — градинар в нея. Ако желаем да насадим в нея коприва или да посеем салата, босилек, чубрица; ако искаме да украсим тая градина с един или повече видове трева — всякога силата и властта за това лежи в нашата воля“.

Името на човека е празна работа. „То често се добива даром и се изгубва без особена причина“.

Яго е готов всякога да се приструва майсторски, да лъже без капка стеснение, да ласкае, но на всяка цена да постигне желанията си.

Неговите очи са широко отворени, той търси много от живота и всичко вижда, неговият поглед гребе към себе си; той е въдица, която хваща и отвлича. Очите му стават ту тъжни, ту весели, понякога ги обзема болезнено съжаление или издават твърда увереност, а понякога парите на съмнението се загонват по тях, но всякога в зависи.

мост от маската, която иска да си постави пред хората. Когато е сам, нищо друго няма на тия въдици-очи, освен морална тъпота и хладина към всичко свето за другите. Гордост, примесена с коварство до болка от успехите на хората тупят от време на време върху зениците му и издават трагедията на неговите непостигнати желания.

Човешките пороци са много и погледът на порочните прояви е многообразен. Всеки различава кръвясалите и изцъклени очи на убиеца и се плаши от тях. Белязани са наглите и безсърдечни очи на предавателя, плахите очи на лъжеца, който не смее да ви погледне и за да откриете лъжата му казвате: „Гледай ме в очите“, а той мига и издава смущението си.

Особени са очите и на съблазнителя или сластолюбца. Замреженият поглед и зачервените трепкащи клепащи отключват вратите на страстта, за да засветят едно след друго похотливите желания, които се увиват като отровни змии, докато уловят своята жертва.

Не е безинтересен и въпросът, как изглеждат очите на типичните водачи на човечеството?

В галерията на Лувъра се намират няколко бюста издялани от длетото на Худон, велик майстор на очите и погледа. За него Роден казва: Този скулптор предава чрез погледа повече от половината на изображението. През очите той разкрива душите. Последните не могат да скрият от него никаква тайна. По-добре отколкото някой портретист-художник, той постига прозрачността на зениците. Усилил е и характерните духовни особености чрез линии и сенки, като е заместил по този начин блясъка на светлината в зениците. Ето ви Волтер: олицетворение на остроумие. Очи прозрачни и лъчисти, слабо закръглени, като че ли търсят някой противник. Поглед жив, който трепти и усмивка, която изразява ирония. Все пак, благороден аристократ: в нищо не прекалява и винаги помни себе си.

Срещу Волтера е поставен бюстът на Русо. Много нежност в погледа, белег на критицизъм и високи човешки амбиции. Бдителни очи, които контролират хвърлените от личността принципи, докато последните намерят почва в обществото. Но в изражението им има и нещо плебейско — познава се, че е син на някогашен слуга и часовникар. Съзерцания по далечното и първобитното. Вярна прилика с Диоген или Зенон, проповедници на връщане към простия природен живот. Вежди сбрани, чело наведено и върху него мъчително изкривена линия: това е мизантроп — човек, който се оплаква.

По-нататък е Мирабо. Предизвикателна поза. Лъх на революционна буря. Владетелски изглед, с красиво извити вежди. Гордо чело — някогашен аристократ. Устата се готви да изрече някоя фраза, той е велик оратор. Вирната глава, защото е низък, както повече от ораторите. Очите не се спират върху никого, а плуват над масите, които владеят. Поглед изразителен — онова, за което думите не достигат, погледът го казва. Величава внушителност се излъчва от него. Маг на духовната сила — това са очи, на които се подчинява веднага цяла една тълпа, не... цяла една страна.

Тук е и Франклин. Той е някогашен работник. Голямо, упорито чело на простонароден морализатор, наведено напред, ала лукавство в очите и ъглите на устните. Поглед на предпазлив реалист и сметково-

дец, който може да печели пари и да бъде хитър домакин. Очите имат и унес на тиха благосклонност, която измамва, та хората казват: „Това е добродушният Ришар Франклин“. Но той е добродушен само в почивка, а на дело той е ученият, дипломатът и духовникът на Америка — Франклин.

Такава е работата на художника, твърди Роден, да възпроизведе не само външната, видимата страна, както прави това фотографът, а чрез видимата страна да възпроизведе характерното на душата: тя е единствената, която има значение. Не бива да се вярва на правилото на Лафонтен: „Никога да не се съди по външността“. Това правило се отнася само за повърхностните наблюдатели, защото външността може да изложи тяхната бърза преценка. Ала наблюдаваме ли повече очите, погледа им, хармонията между очите и настроението, или отношението между израза на очите и думите, ако сме достатъчно наблюдателни, ще кажем много верни неща за оногова, когото сме снели в обектива на очите, насочени от съзнанието ни.

ТОДОР Г. ВЛАЙКОВ

(По случай три години от смъртта му)

ИВАН БОГДАНОВ

Творчеството на Т. Г. Влайкова не поставя на ума изключителни проблеми, не раздвижва тайните струни на душата, не поразява въображението с миражни видения или фантастични образи. То е скромно, непретенциозно, простосърдечно, ала, заедно с това, твърде поетично, свежо и човечно. Всякаква изключителност, всякакъв блясък са му чужди. Наред с това, чужда му е и каквато да било неестественост. Обикновено и безизкустно е като живота на самия народ, и като него — правдиво, силно и ясно.

Като художник, Влайков върви по един от най-рисуваните пътища: избягва всякаква намеса на фантазията, всякаква спекула с любопитството. Конкретната битова обстановка той възсъздава такава, каквато я помни от детинство. Нищо необикновено, нищо особено в разказите и повестите му, а всъщност, колко живо, колко увлекателно са написани те! Почваш да четеш някак неохотно — странни ти изглеждат сред пъстрата вавилония на днешния тревожен свят — а нещо те увлича и трогва все по-силно и по-силно. Прочитах една повест и ето зачел си неволно втора, трета . . .

И наистина, де се крие обаянието на неговата съвършено безизкуствена, обикновена по съдържание и твърде проста откъм израз художествена проза? — Мисля, то се дължи толкова на художествения дар на автора, колкото и на необикновената му нравствена сила. Тя прелива от съдържанието на художествените образи и, без да минава в проповед, докосва най-скритите ъгълчета на нашата душа. Тя отговаря на едни от най-съществените потреби за човека. Защото за всеки човек проблемите на нравствеността стоят на първо място. Оттук и големият интерес, който събуждат неговите творби.

Макар да се е проявявал и като твърде деен общественик, Влайков е отстранил от художествените си творби всичко, което би могло да напомня за пълната с непримиримост и с вражда обществено-политическа атмосфера. Той не прави ни един опит за непосредствени обществено-политически внушения. В това отношение отличава се твърде съществено от Л. Каравелова и дори от Вазова — първите му учители в областта на художественото слово. Социалните проблеми го занимават не само като общественик, но и като художник, ала при тяхното разрешаване той показва същото онова чувство за мярка, което характеризира жизнения му път на човек и писател.

Не е необходимо да се зачитаме твърде дълбоко в художествените му творби, за да се убедим в яката спойка, що свързва, от една страна, общественика и писателя, и от друга — човека, като практическа лич-

ност, и художествения творец. В това направление не бихме открили ни една пукнатина. Тук той се доближава до П. Р. Славейкова и Вазова, и рязко се отличава от Ст. Михайловски, П. П. Славейкова, Ант. Страшимирова и Яворова. Творчеството му е напълно уравновесено и сякаш излъчва някаква хармоничност и епично спокойствие, които респектират. Нравственото величие на личността сякаш е заключено във всеки ред, оставен от него. Без да бъде морализатор или проповедник, той ни спечелва отведнаж за едно разбиране на живота, от което съвременната общественост твърде много се е отдалечила, без обаче да е доказала, че то е погрешно, преодоляно или остаряло. Може би, тя само е доказала, че не притежава сили да го отстоява, понеже то иска душевна устойчивост, каквато само простите, делничните, но мъдри герои на Влайкова имат.

Животът на българина от предиосвободителната епоха не разцъфва върху тучния чернозем на една плодородна икономика. Напротив, той се изгражда в борба с лишенията, с коравата земя и с политическия притеснител. Затова се обляга здраво върху личната нравственост и върху семейните добродетели. В ония години човек е могъл да разчита само на себе си и в краен случай — на семейството си. Трудолюбието и нравствено-религиозните устои на личността са били едва ли не единствените извори на благополучие и добродетел. Затова човек високо ги е тачил. Българинът от онова време побеждава суровия живот само с помощта на вярата, родовата задръжност и неуморното раждане в областта на избраното от него поприще. Само по този път става той „човек“. Тогава няма място за демагогия, за авантюризм. Леснина има само една — непрестанна работа, съюзник — само две груби, честни ръце. Ала и до днес, колкото и да се е променила структурата на нашия съвременен социал-икономически живот, голямата маса от селския народ гради благополучието си върху същите тия добродетели, които тъй проникновено ни е разкрило перото на Т. Г. Влайкова.

Трудовото величие на народа и неотстъпната му борба със суровата нужда са разкрити от Влайкова с простота, която затрогва и със сърдечност, на която е чужда каквато и да било сектантска демагогия и спекула за групови цели. Но той изобразява не само борбата за хляб, но и усилията да се съхрани патриархалното семейство, като основна нравствена и икономическа ядка, да се запазят битовите форми и традиции, които крепят устоите на живота в малкия градец и в селото. В тая борба на челно място изпъкват жените. Те са най-добрите изразители на обществените тежания в дребнособственишката среда. И трябва особено да се подчертае, че Влайков е дал цяла галерия от женски типове, които са типизирани много плътно и проникновено. Може би, собствената му майка прозира в почти всички негови женски портрети.

С много любов и сърдечност е обрисувал той нравствения хероизъм и трудовото величие на българката в еснафската и селската среда. Оставил ни е няколко великолепно мъжки образи (Ненко, Панчо, Колчо, Цончо), но освен дето женският образ му е по-любим, но и повече му се отдава. Дал ни е жената като работница, като съпруга, като майка. Но той изобразява не само нейните положителни страни. Разкрил е суеверието и социалните предразсъдъци, на които жените в еснафската среда особено много се поддават („Житие на една майка“). Тук трябва да се имат

пред очи великолепните, цялостни портрети на леля Гена (от едноименната повест), стрина Герговица („Житието на една майка“), стрина Венковица („Стрина Венковица и снаха ѝ“), невеста Панчовица („Ратай“) и накрай симпатичният и затрогващ портрет на Райка („Дядо Славчовата унука“).

Т. Г. Влайков е реалист, но той постига художествена реализация на образите не като разчита на изключителни събития и душевни конфликти, а като разкрива надълго и широко преживяванията на героите си и като анализира мотивите на постъпките им. Психологическият анализ е главното му средство. Само повърхностният наблюдател би могъл да каже, че той идеализира. Може да не е дал всички възможни типове на средата, която описва, но тя, които е дал, напълно са възможни и реални. Ние чувстваваме присъствието им, мислим за тях като за живи хора. Той умее да ги одухотворява и те израстват пред нас като типични представители на един погаснал свят.

Достатъчно е да се прочетат няколко страници, от която и да било негова творба, за да се види, колко е той самобитен като автор. Тая самобитност се открива не само в слога, но и в художествения подстъп. Макар да претърпява редица влияния, самобитността му не се похабява. Влиянията, главно руски, засягат повече светогледа му и не упражняват почти никакво въздействие върху изразните му средства. Отначало до край той пише по един маниер и сякаш не се развива. Но, както няма художник без развитие, така и Влайков не е без развитие, само че неговото развитие не е главоломно, зигзагообразно, а праволинейно, бавно, постепенно — насочено към все по-широки платна и към все по-сложни проблеми на бита. Но посоката му остава все една и съща.

В развоя на българската художествена проза той заема средишно място между Вазова, от една страна, и Ц. Церковски, Ант. Страшимирова и Ел. Пелина — от друга. Селският бит е третиран и преди него, но пръв той докосва най-интимните болки и тайни на селото, пръв прави опит да разкрие интимните преживявания на селския човек, за да се види, че и той живее и се радва, копнее и страда, че се вълнува от сложни въпроси, че неговият живот не е идилия, а сурова борба със стихии, нужди и себеподобни и, следователно — и той трябва да има също такъв достъп в литературата, както всички други хора. И Вазов, и Каравелов, и Блъсков, преди него спираха внимание на селото, но те не успяха, така да се каже, да разчупят черупката на бита. Тая заслуга се пада на Влайкова. Той пристъпи към бита без всякакво предубеждение, сякаш само да си опита перото и, може би, затова успя да открие един напълно нов свят за художествения творец. Затова може да се каже, че неговата проза съдържа и един „революционен“ елемент.

Страницата, която той начева, се разви като една от най-значителните в българската белетристика. Върху нея израстват не само „чистата“ селска белетристика (Ел. Пелин, Йовков, Петканов, Караславов, Каралийчев, Волен, Даскалов), но също и белетристиката на малкия градец, и на еснафското и дребнособственишкото семейство (Ант. Страшимиров, Ст. Чилингиров, Д. Немиров, Г. Белев, К. Константинов). Но Влайков е упражнил влияние и върху всички наши първи белетристи. Те може и да не съзнават това. По-дълбоко влияние той упражнява върху К. Петканов, писател в

творчеството на когото нравственият елемент може да се разглежда като основен стимул и който, като своя учител, вече в друго направление и при по-широка битово-обществена основа, свързва трудово-производствения елемент на бита с нравствено-религиозната същност на човека от селото. Влайков е упражнил влияние, струва ни се и върху Ст. Даскалов, но това влияние е повече формално, езиково и стилово.

Огромно влияние, повече върху нравствената му философия, отколкото върху художествения му похват, са упражнили руските и украинските писатели: Некрасов, Колцов, Надсон, Салтиков — Щедрин, Успенски, М. Вовчок, Основяненко, Шевченко и философът Н. К. Михайловски. Под тяхно влияние той се оформя като типичен писател-народник, който търси да приложи и в живота разбиранятия и обществените си идеали. Но народническите увлечения на Влайкова и жертвите, които е направил, за да служи на рода си, като учител, културен деятел, общественик и пр. не хвърлят каквато и да било сянка върху творческото му дело. Той не се афишира чрез него и посредством най-слаб намек. Не го изкориства, за да защити обществените си тежнения. Социалният елемент в творчеството му не издава нито една нотка на публицистика.

Влайков има твърде жив усет за социалните проблеми. За това свидетелствува социалният фон на творбите му. И не ще бъде пресилено, ако се каже, че почти всички те могат да се отнесат към социалната поезия. Оскъдицата, борбата за хляба — той не крие никъде, и трябва ли да се мисли, че като не бунтува народа, примирявал се е със социалното положение на малоимотната маса? Но социалният елемент е особено подчертан в някои негови работи. („Житие на една майка“, „Ратай“, „Вестовой“, „Един неприятен гост“). Никъде другаде, обаче, той не е изобразил тъй добре, макар и само косвено, социалната трагедия на селския човек, както в „Косач“ — една творба с изключителни достоинства.

Там той е дал израз и на отношението на земеделския работник към войната. „И сръбската война, и всяка друга война е само за зло. Войната никак да я няма, ще да е най-добре. Какво са криви простите хорица, дето са ги повикали за солдати, та се трепят един други? . . . Ама, което е право, право си е: нечинливо нещо са това войните, дето толкова свят и толкова човешко добро гине . . . Да няма вече кавги и битки, да няма война. . . Всичко да се нарежда с мир и любов. И данъците да са по-леки, и поминъкът да стане по-добър, и животът да бъде по-честит и радостен“. . . Тия думи изразяват най-сърковените възжеления на земеделския народ. Чрез тях Влайков става изразител на едно разбиране за света, към което нашият народ винаги се е придържал.

Стилът на Влайкова е безизкуствен, плавен, увлекателен. Изпъстрен е с народни думи и обрати. Това му придава особена свежест. Той се вживява в героите си, рисува ги с жива симпатия, описва ги подробно, като проследява и най-маловажните им преживявания. Стилът му се отличава още с предметност, яснота, релефност и с особена сила на изобразението. Заедно с това, трябва да се изтъкне, обаче, характерната за него липса на драматизъм и да се подчертае разтегнатостта, бавността и прекалените подробности, които в някои моменти убиват све-

жестта на образите или уморяват читателя. Нему липсва още, каквато и да било изобретателност, та затова той се обляга изключително на спомена. Но живеят, занимлив и пребогат език прикрива тия несъвършенства.

Попрището на писателя е било винаги по-свидно на Влайкова от попрището на общественика и макар на първото той да се подвизава само в кратките почивки, които е имал от борбите на второто — не престава да копнее да се отдаде изцяло на писателски занимания. Това постига едва, когато е доста стар, с подровени сили. И все пак, на попрището на общественика той не е гост. Той ратува там изпълнен от жажда да види осъществени обществените си идеали. И в обществената му борба нравствените изисквания на личността са основният му двигател. Затова той е особено отзивчив към всяка обществена проява, насочена в защита на човека. Самоотвержен, самостоятелен, благ и изключително добър — той не връща от прага си никого, който е дошъл да дири помощ или съвет.

Подписал е стотина протести против гонения и преследвания на прогресивни водачи и писатели, съдействувал е дейно за събиране на помощи за нуждаещи се творци с леви убеждения, и то през време на най-ожесточената реакция. Той протестира и срещу безследните изчезвания през 1925—1926, макар да се ъисли към управляващата партия и, може би, погнусата му от политическата безотговорност да го е принудила през 1926 г., да се оттегли окончателно от политическия живот и да се отдаде, най-сетне, на любими литературни занимания. Тук трябва да се отбележи и протестът му срещу изключването от парламента на депутатите от легалната Работническа партия (д-р Сакаров, Т. Страшимиров, д-р Максимов и др.) през 1925 г., във връзка с чл. 20 от ЗЗД. „За въпроси на съвест, партийната дисциплина не е задължителна“ — така започва той защитата на работническите депутати от посегателството на противонародния закон, въпреки че се е числял в парламентарната група на управляващата тогава партия „Демократически сговор“ (вж. Дневници на Народното събрание. XXI ОНС. II Р. С, 63 заседание, 18. III 1925 стр. 1165).

Житейските типове, които перото на Т. Г. Влайкова е изобразило, отдавна са слязали от сцената на живота. Но има нещо, което няма да слезе, няма да угасне — то са нравствените идеали на човека. И в каквато историческа обстановка да живее, каквито и да бъдат обществените му идеали, във време на революции и във война — човек не може да превъзмogne нравствените изисквания и да се освободи от повелята на нравствения закон. Той е вечен. И затова вечни са и книгите, като тия на Т. Г. Влайкова, дето е изобразена великата роля на нравствеността в живота на човека.

ЗА НРАВСТВЕНАТА ПОБЕДА НА ЧОВЕЧЕСТВОТО

ИЛИЯ ЕНЧЕВ

Човешкото общество представлява не механически сбор от хората, които го образуват, не е съвкупност от пространствено съчетани съставни части, то е образувано от органически свързани човешки индивиди, поставени в най-различни отношения. Онова, което образува по същина човешкото общество е дейността за поддържане на съществуването. Тази дейност се корени в инстинкта за самозапазването. А тя е трудовата дейност — с една дума: трудът. Няма живо същество, което да не извършва дейност, чрез която да си доставя онова, що е необходимо за поддържане живота му. И тая дейност е първична, основна, постоянна, без която няма съществуване, няма живот. От мравката до слона в животинското царство — всички твари, подчинени на този закон за поддържане на съществуването, изразен във формата на един могъщ инстинкт, са в непрекъсната дейност само да доставят необходимото за поддържане на живота си. Тази дейност се прекъсва от почивката, която в някои случаи е летаргия и игра в по-висшите животни. Обаче, във всичкото останало време тя е насочена само за търсене и набавяне на храна.

Този велик закон за поддържане живота у човека се проявява в много по-висша и разнообразна форма, която се нарича трудова дейност. У човека тази дейност вече не спира там — да се получат материалите за поддържане на живота в готов, суров вид, но той умее да преработва тези материали. С това той приспособява природната среда към своите нужди. Изобщо, задоволяване на нуждата да се живее, която е основна и първична нужда, става у човека чрез три неща: храна, жилище и облекло. Това се отнася до физическото, чисто животинското съществуване на човека. Така е приблизително и у всички животни — под някаква форма, всяко животно има нужда от храна, жилище и облекло. В това отношение животните не са направили никакъв прогрес. Пчелното семейство, например, работи и строи днес тъй, както преди 25 века — както Аристотел го е изследвал. Човекът е направил, разбира се, огромен напредък. Аристотел би изглеждал същински дивак във века на радиото и ерата на атомната енергия. Естествено, думата тука е за напредъка в техниката, която се намира в пряко отношение, преди всичко, с трудовата, стопанската дейност.

Щом трудовият процес е съществено условие, което образува човешкото общество — без него няма общество, защото няма живот — то много понятно е, че там, в тази област се е проявил най-голям прогрес на усъвършенстване. Този прогрес е в техническо усъвършенстване на средствата на производството. Що е ралото, що е тракто-

рът! Разбира се, средствата на производството и разпределението на благата, както и нееднаквият достъп до земята, която е всеобщо планетно притежание на човешкия род — са днес в една крайно несправедлива форма на ползване, което е основната причина за всички борби, революции, войни и цялата човешка история, включително и в нашето време на най-ужасната и най-изстребителна война.

От друга страна, трябва да се изтъкне, че човекът е единственото същество на нашата планета, което не се задоволява само с храна, жилище и облекло. У него има заложили и други нужди, удовлетворението на които е тъй също първично и основно, за да израстне той и се развие, не само като биологичен индивид, животно, но и като човек. Той е единственото същество, което не живее само с хляб, но и с нещо друго. И това „нещо друго“ се отнася до него, като духовно същество. А духовно същество значи творческо същество. Творческо същество пък значи, преди всичко, способност за такава дейност, при която съзнателно, с предварително изяснена цел (идея) да може да променя околната среда, като я нагажда към себе си, или чрез това той да се приспособява по-добре към тая среда. Тук се включва идеята и за себеусъвършенствуване, както и най-високият идеал за лично и обществено усъвършенствуване на човешкия живот. Тази именно творческа способност на човека, заложила у него от природата, е нещо тъй първично, тъй вкоренено дълбоко в неговото същество, че с право бихме могли да я именуваме творчески инстинкт. Удовлетворение на нуждата, която се корени в творческия инстинкт на човека е тъй съществено необходимо, че без него няма човек (като човек), както без удовлетворение на инстинкта за съществуване няма животното-човек.

В неизброимите конкретни форми на отношения на хората в обществото има едно отношение, което е в пряка връзка именно с удовлетворение на нуждата за израстване и развитие на човека, като творческо същество. В това отношение се проявява онази дейност, която подпомага, дава необходимата „храна“ на младите, подрастващите, да израстнат като творчески човеци, т. е. да станат именно човеци, а не да останат в развитието си по-близо до животните, отколкото до човека. Тази дейност е тъй наречената педагогическа дейност, която обхваща всички видове дейности по отношение на младите, за да израстнат те като човеци, т. е. дейност, която от животното-човек прави човек-творческо същество.

Като най-съществено нещо в тази дейност за израстването на творческия човек у подрастващите е нравственото изграждане на човека — да се изгради такава същество, което да може да се прояви като творец на доброто: човек добротворец. А какво значи конкретно — човек добротворец? — Тук ще се задоволим само с това: значи прогресивен човек в истинския смисъл на тази дума; човек, който навсякъде и всякога се стреми да внася радост в живота, там където се намира; да бъде готов да помага за премахване страданията в живота, да бъде готов да жертвува себе си за другите, без да посяга на живота на другите. Тази дейност е именно възпитателната дейност, която е живеят в целокупната педагогическа дейност. Защото при израстването на младите, ако се пренебрегне нравственото израстване на човека — нищо положително не се върши; върши се най-пакостното, защото

образованият човек, без правилно оформено нравствено съзнание, е най-опасният звяр на нашата планета.

И понеже тъкмо в тсва нравствено отношение има изостаналост, а в техниката има такъв огромен напредък, днес човечеството, при личността вече и на атомната бомба, се намира, наистина, пред най-страшната катастрофа на самоубийство. Някои могат да изяснят други причини за това всечовешко самоубийство (и с право), обаче, според нас, тъкмо днес, в нашето време, най-ясно се вижда, че нравствената изостаналост на човечеството, възпитавано с векове в заблудата, че пътя на насилието е пътя на прогреса, е съществена причина за неговото трагично положение днес.

Нашата задача тук не е да изясняваме в школки смисъл методите на обучение и възпитание на младите. Задачата е, да се изтъкне, че за израстване на младите като добротворци, носят отговорност и възпитателно задължение не само учителите, школските деятели и родителите, а и всеки възрастен към всеки млад човек — във всяко време и всяко място. Какво значи това? — То значи: всеки гражданин (гражданка) да има съзнание, че на всяка крачка трябва да постъпва така, че да даде достоен пример за подражание на младите. Ние живеем в обществото, но не забелязваме, че има деца. А те са една трета от народа. Те са навсякъде. Опитайте се да проследите вашия път през един ден и ще видите, колко пъти ще бъдете в контакт с по-маловъзрастни от вас, към които имате задължение (пред себе си) да постъпвате така, че да вземат пример от вас. В случая дори не се отнася само до децата, младите, в школки смисъл, а за всеки конкретен човек, по-маловъзрастен от нас. Така, например, за 70-годишния човек би могло да се каже, че всички по-млади от него определят неговото отношение на възпитателска отговорност към тях. В случая малко значение има образоваността, която дава по-голяма духовна възраст. Защото и най-необразованият човек може да бъде много по-мъдър и от най-учения, т. е. много по-нравствен от него. Но, поставяйки се в по-тясната рамка на детския народ — към него всеки възрастен има много голяма възпитателна отговорност.

Никой не може да избегне отношението към деца в своя живот. Навред той е пред жадния поглед на младите, които поглъщат всичко — защото такъв е закона на тяхната млада природа. В обществения организъм всеки човек представлява център, който неизбежно излъчва въздействие в толкова посоки, колкото радиуси могат да излязат от центъра. Всеки човек е източник на въздействие и е обект на въздействие. Това е неизбежен закон на обществеността. Следователно, въпросът е: източник на какво въздействие да е той в отношенията си към всички останали? — Преди всичко, на такова въздействие, което укрепва нравствената сила на волята; да може човек никога да не отслабва в убеждението си, че братството, свободата и равенството са най-високият идеал на човека; като чрез жив пример да показва, как в личния всекидневен живот човек може да осъществява този идеал. Белегът, по който може реално да се види стремежа за осъществяване на този идеал е уважението към човека, а най-точно е да се каже: обичта към човека. Много пъти, дори партийци, които в своята идеология изхождат от този идеал, в отношенията си и към съпартийци проявяват грубости, в които няма нищо от идеала, на който служат.

Отдавна изтъкната истина е, че силата на личния пример е най-резултатна при възпитанието. Днес това се вижда много по-ясно. След последния горчив опит на човечеството в една световна война, която доведе жестокостта и обезценяването на човешкия живот до крайния предел — това човечество, което е още пред незастиналата кръв на милионите загинали, отново се изправя пред опасността на нова война, която вече неизбежно ще го хвърли в бездънна пропаст на окончателно унищожение; това човечество, казвам, не е ли пред страшния въпрос: из кой път? Досегашният път е вече познат, проверен, изпитан от векове — и ето резултата: окончателно унищожение на човешкия род. По този път вече не може да се върви — ни крачка по-нататък, защото човечеството е на самия ръб на пропастта! Има ли сила по-голяма от силата на атомната бомба? — Да! Тази сила е нравствената сила у човека. Силата на добрата воля, на обичта, на човеколюбието. Ако утия, от които зависи да избухне нова война, с демонската сила вече на атомната бомба, в последния момент не настъпи едно сепване, за да се даде място на добрата воля, на нравствената сила на човека, тогава „оставете всяка надежда“ — човечеството се сгромолясва надолу с главата в ада на унищожението.

От историята на образованието се знае, че римляните в първата половина на републиката, през време още на тъй нареченото фамилно възпитание е съществувало оформено обществено мнение, изразено в следната неписана заповед: всеки възрастен римлянин е длъжен да дава достоен пример за подражание на младите! Никъде нищо да не върши, което може да даде лош пример. Можете си представи, колко важно е да бъде това израз на обществено мнение, като се знае, че общественото мнение има по-голяма сила от всякакъв писан закон? И до каква степен е била наложена тази сила, се вижда от това, че когато мъжете отивали на веселие, на банкети (по съвремен израз), са вземали със себе си и децата-момчета, за да бъдат въздържани да вършат постъпки, които не са добър пример за подражание.

Ако направим сравнение с нашата обществена действителност в това отношение с римляните, какво ще излезе? Колко много са проявите на лица от всички мирогледи и политически идеологии, които не само не са за подражание от страна на младите и децата, но са на право отрова за тяхното нравствено издигане. Ако се проследи един младеж от дома до училище какво ще види и чуе до своя път и се балансира, сигурно минусите ще са много повече. Животът е пълен с отрова: като се почне от псуването, лошите думи, пианството, тютюнопушенето, сбиването, ругането, лошите книги, изложбите, картините, речите афишите и пр. и пр. — това, което е открито на показ пред всички. А това, което е уж прикрито, то по свои пътища върши поквара на душите. Това е най-обикновената картина на „невинни“ прояви в живота. Но като се вземе в сметка духа на изкуствата, на образователната система, на всички съзнателно организирани и системни въздействия върху подрастващите — в съвкупност се явява онова въздействие, което дава такова едно направление в развитието на младите поколения (и не само у нас), което води по пътя, който доведе човечеството пред пропастта. Затова трябва опомняне и всеки опомнен трябва да съзнае личната си отговорност и да бъде източник на въздействие

за нравствено укрепване на младите и на всички. Защото днес най-добре се вижда, че без нравствено усъвършенствуване няма действителен прогрес. Какво струва цялата културна история на човечеството с най-възвишените учения за братство, равенство и свобода, когато то дойде до положението на всеземно унищожение. Какво има то да постига в техниката? — Една задача ясно се поставя сега, заедно с настъпването на атомната епоха: да се освободят ония сили на човешката душа, съдържащи се в „атома“ на любовта към човека и оная вяра в тази любов, която е по-силна от всички атомни енергии. Преди две хиляди години един от най-гениалните синове на човечеството е казал: „Ако имате вяра колкото просено зърно, планини ще местите“. Ето, на тази „атомна“ сила на вярата в доброто, в човеколюбието, трябва днес да се даде път и освобождение. Ако човечеството не осъзнае тази своя сила и не й даде път, който единствен ще го доведе до истинско щастие — „царството божие на земята“, — то заслужено ще намери своето място в дъното на пропастта!

Могат да се употребят най-различни методи за увеличение на нравствената сила на народите и цялото човечество. Но трябва да се знае, че без съзнаване на лична отговорност за злото в света, без личното усилие на всеки отделен човек да осъществява в своя собствен живот идеала за братството, равенството и свободата, да осъществява човеколюбието в своето поведение — не могат да се очакват сигурни резултати. И до ден днешен в мнозинството обществени деятели господствува суеверното мнение, че личното усилие на човека няма значение в борбите за обществено добруване. Личността в случая се смята като безкрайно малка величина . . . И атомът бе смятан за безкрайно малка пространствена величина, а се оказа, че той е цяла вселена в своето устройство и е източник на най-голямата енергия, позната на човека. Къде ще се дири силата, която да кореспондира на атомната сила? — Само в човешката личност: нейната нравствена същност. Тук ясно се вижда, че мярката за „безкрайно малкото“ е само за сетивните органи на човека, а всъщност тези величини са с безкрайно голямо значение.

В ерата на атомната енергия трябва съответно да се открие ерата на нравствената енергия на отделната личност, чиято сила единствена може да владее атомната енергия и да я впрегне в служба на човека, а не да го убива. Всички предвиждания показват, че овладяването на атомната енергия от нравствената сила на човешкия дух ще извърши най-великата революция, преди всичко, в средствата на производството, като премахне противоречията, които са вековната причина на най-страшното зло — войните. А победа над войната е най-голямата победа на човечеството — нравствена победа.

Впрочем, що е прогрес? — Все по-голямо и по-голямо надмощие на духа чрез своята нравствена енергия. Архимедовият лост на този прогрес е съзнанието за личната отговорност на всеки отделен човек и неговото усилие за осъществяване в своя личен живот на нравствените идеали.

ДВАМА ЧУЖДЕНЦИ ЗА БАЛКАНСКА КОНФЕДЕРАЦИЯ В СРЕДАТА НА XIX ВЕК

А. СП. РАЗБОЙНИКОВ

Нашите най-видни възрожденци и революционери, през втората половина на XIX в., искрено са били възприели и проповядвали идеята за балканска федерация или конфедерация. На тая тема те често са писали. В конфедерацията (или федерацията), между другото, те са търсили и сътрудничеството на всички християнски народи в Близкия изток, за да бъде освободен и българският народ. Чрез нея са смятали да се постигне и едно полезно, цялостно политическо единство. Обаче, този съюз на автономни народи и държави се е разширявал или ограничавал, съобразно вярата или съмненията у нашите възрожденци. Поради това, той носи ту името „Дунавска“ конфедерация, ту „Балканска“ или „Източна“, а понякога се е схващал, поради виждани противоречия, само като „Южнославянска“ конфедерация, понеже допускали, че тя полесно ще може да се осъществи, макар и тук да изниквали пречки.

Как са дошли нашите възрожденци до идеята за конфедерация? — Това обикновено се свързва с прокламацията на Гарибалди до поробените народи в тогавашна Турция в 1862 г. и идването през същата година в Белград на гарибалдиеца Антонио. Тук той се е срещнал и с Раковски. Разбира се, подобно влияние и подтикване е било безспорно. Обаче, можем да си припомним, че много отдавна в Европа (да оставим Америка) вече е имало един пример за федеративно съюзяване на отделни автономни части в лицето на Швейцария. Наистина, примерът още не е бил много заразителен и насърчителен: в 1848 г. Швейцария преживяла граждански междуособици. Впрочем, те са били и последните. След това тя едва е била влезла в период на спокойствие и добротворно преустройство. Още от 1815 г. Германия била немоощен съюз от 38 държави и държавици, а митническият съюз между тях по-здраво се бил постигнал в 1853 г. Но Германският митнически съюз не е бил привлекателен за нашите възрожденци, за да му подражават, понеже ставал при диктуването и надмощието на една от държавите. По-късно, в 1867 г. се създал австро-унгарският дуализъм. Така идеята за „дуализма“ е била известна и на нашите възрожденци, но и тя не им е била близка. Във всеки случай, писало се е за дуалистична държава с турците. Хр. Ботев, обаче, решително я отрича, понеже турците имали противен на нашия мироглед, характер, права и обичаи.

Много по-рано от посочваните до сега факти, идеята за конфедериране на християнските народи в Европейска Турция, при тогавашните ѝ граници, е била повдигната от двама други чужденци. Разбира се, пак се е схващало, че това ще стане при условие, турците като политически господари, да бъдат обезправени или изгонени в Азия.

Имаме предвид писмата на Феликс Петрович Фонтон, които той отправял до свой приятел в 1829 и 1830 г. Фонтон бил чиновник в дипломатическата свита в щаба на генерал Дибиш, наречен Забалкански, във войната между Русия и Турция, която завърши, както е известно, с Одринския мир от 1829 г. При сключването на този мир, първа роля като дипломат играл чичото на младия Фонтон, Антон А. Фонтон, който бил шеф на дипломатическото тяло при щаба на генерал Дибиш. Фонтоновци били порусени французи. Младият Ф. П. Фонтон отправя писма от градовете и селата, в които се е застоявал щабът на ген. Дибиш — от лагер край Шумен, от Айтос, Сливен, Бургас, с. Факия, а няколко твърде интересни писма има писани в резиденцията Ески-Сарай в Одрин. Ф. П. Фонтон е бил пратен с мисия и до Цариград (през Лозенград — Чорлу — Цариград), след която, по същия път, се върнал. В писмата си Фонтон се проявява като твърде наблюдателен, правдив и духовит, описвайки живота в Турция и особено представяйки положението на разните народности. Още преди сключването на мира и свършване на войната Ф. П. Фонтон чувства, че руските войски не ще останат в тези земи и ще ги напуснат. Няма да се реши и въпросът за Проливите. Най-радостно руските войски били посрещани от българското население. То очаквало своето освобождение от тях. В писмо от Сливен, с дата 2/14 август 1829 г., Фонтон с тъга пише, че българите напразно очакват освобождението си, българската държава ще възникне „след половин столетие“. Каква пророческа предвидливост! През ноември същата година руските войски почнали на части да се изтеглят към север. Това предизвикало уплаха сред българите, някъде настъпила истинска паника и бягство. В писмо от март 1830 г., писано в Бургас, Фонтон съобщава, че в с. Факия не можал да намери хазайте си, когато на връщане от Цариград отишъл да ги види: те били вече избягали, а други селяни товарили колите си. Леко посрещнали изтеглянето на руските войски гърци, арменци и евреи, „навикнали чрез унижения да купуват изгоди от турците“.

Ф. П. Фонтон виждал, че въпреки бляскаво спечелената война, малки резултати ще бъдат постигнати, поради противоречия и съперничества между Великите сили. Жадуващите освобождение християнски народи в тогавашните предели на Европейска Турция пак ще бъдат излъгани. Как могат да се примирят тия постоянни съперничества, от които печелят само турците? Каква най-целесъобразна политическа комбинация може да се създаде от жадуващите освобождение християнски народи, като се ликвидира с турското господство в Европа? Как ще се разреши и жизненият за Русия въпрос за Проливите? Никаква сигурност не съществува до когато те са в ръцете на турците, да ги отварят или затварят. Да се постави един православен папа, който да управлява Цариград и Проливите — и това не е ефикасно, разбрало се е от светската власт на римските папи. Да се дадат военни бази на държавите, които използват Проливите, в това число и на Русия — и туй е невъзможно. Категат и Зунд, продължава Фонтон в писмото си от август 1829 г., писано в Одрин (палата Ески-Сарай), бяха пречка за преминаване, докато Дания владееше Норвегия; когато, обаче, Норвегия мина във владение на Швеция, на тия проливи от двете страни застанаха две държави и спорове вече няма. „Приложй това, пише Фонтон, към Източните проливи. Нека има на европейската страна една християнска държава със столица София, а

на азиатската — мохамеданска държава със столица Кейсарие, тогава свободният за всички достъп през Проливите ще стане без вреда. Турция, макар раздробена на две части, ще бъде във всяка част по-силна, отколкото е сега във своята цялост и Източният въпрос ще престане да ни безпокси. Що се отнася за вътрешния ред на Балканския полуостров, то ние по навик, в съвещание с Европа, ще надарим всяка народност там, т. е. гръцката, българската, сръбската, ромънската и дори албанската, с органически устав и с някакъв общ сейм по подобие на германския или швейцарския и всичко ще тръгне отлично. Но това няма да го бъде. Ние ще си отидем, както дойдохме и ще предоставим разрешението на въпроса на руския Бог“.

Така, разглеждайки сложността и спънките за разрешаване на Източния въпрос, в центъра на който са Проливите, Ф. П. Фонтон идва до идеята за подялба на две части на турската държава и до образуването на една Балканска конфедерация с „общ сейм“. Явно е, че турското владичество на Балканския полуостров фактически ще бъде унищожено, то ще остане в Азия, понеже от двете страни на Проливите (и на Мраморно море) ще има по една отделна държава, в Балканския полуостров всеки народ ще си има своя конституция („органически устав“), а всички народи ще си имат общ сейм (съюзен парламент), като Швейцария.

Писмата си Ф. П. Фонтон е печатил в 1862 г. в Лайпциг под заглавие: „Юмористическiя, политическiя и военнiя письма из главной кватири Дунайской армии в 1828 и 1829 г.“ (вж. български превод на повечето от тях в „Българска истор. библиотека“, г. IV, т. II и III, 1931 г.). Виждаме, че те са станали обществено достояние в 1862 г. Ф. П. Фонтон в това време вече живеел не в Русия, а обикновено в Швейцария и печатил зад граница писмата си, понеже съдържали неласкави отзиви за някои работи в Русия.

*

Друг чужденец, който говори за Балканска конфедерация, е ученият французин Адолф Бланки, член на Академията за морални науки, известен писател и икономист. По поръка на френското правителство (при министър-председател Гизо) той направил пътуване, за да проучи причините за въстанието в Пиротско през 1841 год. и за турските жестокости при потушаване на въстанието. Резултат от неговото пътуване и анкета е книгата му *Voyage en Bulgarie pendant l'année 1841, Paris 1843*. Бланки (Blanqui) още от Париж бил придружаван, като преводач, от „младия българин“ Александър Бойоглу Екзарх, който бил на турска служба в посолството в Париж и се връщал в Цариград. Бланки се отнася със симпатии към всички християнски народи в Европейска Турция и специално към българите. В Белград посетил младия сръбски княз Михаил Обренович. Оттук стигнал във Видин, Белоградчик, Пирот, Ниш и през София, Пловдив, Одрин завършил пътуването си в Цариград. В Одрин не му позволили да посети затвора в гр. Димотика, имал тайна поръка да проучи живота и в турските затвори.

Както виждаме, книгата на Бланки е била отпечатана в 1843 г., много по-рано от писмата на Феликс Петрович. И той не описва само това, което непосредно е видял при пътуването си, а прави разсъждения за Турция и турците, консерватизма и леността им, фатализма им и

т. н. Бланки се отчайва като вижда липсата на всякакъв напредък в Турция и съчувствува на стремежите за освобождение на християнските народи. Франция не бе се ориентирала в подкрепа на Турция, както това стана след 1848 год. В това време Влахия и Молдовия образували две автономни княжества, трибутарни на султана, подобно било положението и на малкото сръбско княжество. Гърция била немошно кралство (след 1830 г.), при това тя била малка по територия (без Тесалия) и вътрешно несигурна. Бланки, обаче, предвижда добро бъдеще за тия християнски държави. Българите, казва той, се отличават от гърците, но ги свързва религията, едните и другите са преследвани от турците и „ако се установи независимост на гръко-славянското семейство, това ще бъде при благословията на религията“. Допущанията на Бланки, както знаем, не се сбъднаха, появи се и разрастна българо-гръцката църковна разпра, гръко-славянско семейство не се създаде; напротив, то продължаваше да се разторгва, до като дойде и религиозната анатема над българите — схизмата, вместо да се получи благословия. Впрочем, тук Бланки не е категоричен и почва мисълта си с „ако“.

Но на друго място той е по-интересен. Той се радва, че Влахия, Молдова, Сърбия и Гърция са получили своята свобода. „България също ще получи своя ред (на освобождение), когато ще може да си създаде свои хора (да издигне лица от средата си, б. м.). Тогаз всички тия народи, толкова дълго потискани, ще си подадат ръка, за да образуват една голяма нация или една голяма конфедерация и децата ще отказват да вярват, че техните бащи са страдали, както се забравят бурите, след като земята е освежена“.

Както се вижда, идеята за обединение на народите, живущи в турската империя, в една „голяма конфедерация“, е много ясно формулирана от Бланки още в 1841 или 1843 год. Той възприема дори, че тия народи биха могли да образуват „една голяма нация“, всички освободени от турското владичество. Ако идеята на Ф. П. Фонтон за образуването на християнска държава от европейските земи на Турция със столица София е била обявена в 1862 г., когато е отпечатана книгата му, т. е. в същата година или едновременно с прокламацията на Гарибалди, то Бланки поставя конфедерацията между народите, като те си подадат ръка едни на други, много по-рано, в 1843 год., когато е била отпечатана книгата му.

Пита се: известни ли са били тия две книги на нашите възрожденци и специално на Раковски, Л. Каравелов или Ботев, които теоритизирали и действували за конфедериране на балканските народи? — Не ми е известно името на Фонтон или това на Бланки да се споменават в писанията на нашите възрожденци. Трябва, обаче, да приемем като положително, че тия две важни книги, които разглеждали въпроси толкова близки до нашия народ, са били разпространени в Сърбия и Ромъния, дори и в Русия, и те са били търсени от будните българи всред нашата емиграция през онова време. От друга страна, когато е излязла от печат книгата на Бланки в 1843 г., Раковски още е бил във Франция (в Марсилия). А Хр. Ботев писал в 1874 г. (в. Знаме, 21. XII): „Турция да се унищожи или да се изпроводи в Азия, а на освободените изпод нейното иго народи и народности да се даде пълна политическа свобода“ и понататък иска тия народи да образуват „як федеративен съюз“. Цялата тая мисъл, както и мнението, Турция да се изпроводи в Азия, намираме у Фонтоната.

ИЗГНАНИЦА

КОСТИС ПАЛАМАС

Всред царски дворец, в прекрасна страна
изгнаница гдето е, неразрушимо царува
Венера Милоска, богинята мраморна.
Без да я докосне минава времето край нея.
Не вижда погледът ѝ на слънцето лъчите,
но всичко около нея от блясъка ѝ грее.
Очите ѝ — без сълзи — извикват сълзи;
безсмъртната ѝ гръд, където не тупти сърце,
прегъва коленете, размеква сърцата.
И злият се тревожи от строгите ѝ устни;
ръцете ѝ строшени двете, но в дълбините на душата
изтръгват помисли и долни страсти.
Дворецът е храм, където виждаме сам Бог
заел место, а не икони и олтари;
отвсякъде, от юг и север, от изток и запад,
пред нея се тълпи народ богочестив.

Веднаж напуснал Гърция и синия ѝ бряг
дойде поет във царския дворец,
и виждайки богинята, коленичи пред нея,
молитвено ръцете скръстил, и рече:
„Чудна господарке в тез страни далечни,
в тези земи на изгнание, мраморна Жена,
царице, що сега царства владееш други,
богиньо, що живееш безсмъртна навсегда
далеч от твоя Олимп и от водите на Китера,
далеч от Кипъра пенлив и от свежата Атина,
далеч от хълмите аргийски и Еолийските полета,
далеч от слънчевата Гърция, от родината,
на теб се жалия аз от дълбочините
на моето сърце пламтящо, ничком паднал.
Безсмъртен мрамор, где толкова живот е вложен,
где тае непозната сила, чужда
на крехката човешка плът на мимолетния живот,
богиньо, чуй без гордост тази жалба,
макар не казана с езика на Платона,
нито в щастливия брой на Омиров ритъм.
Дойдоха лоши дни, и песните на Омира
замлъкнаха, завинаги заглъкнаха Платоновци.

На други устни каца пчелата от твоите хълмове,
за да сложи сладкия си мед. И днешните поети,
останали в руините на запустяла Гърция,
имат за език един непокорен, трептящ говор,
подхранен с въздуха на нашите планини,
но който сладко ще звучи на твоя слух божествен,
бидейки истински език, на самия живот езика.
Но колкото несръчни да са моите думи
и колкото банална жалбата ми, чуй я ти без гордост:
всичко, вселената сама, бедна е пред тебе,
пред тебе всички богове, от старо и ново време,
са непостоянни и безпомощни видения.
Ако човекът пази още една младежка сила,
то е, защото той има даръ да те чувствува,
да се вълнува от твоя чар, да те обожава най-подир.
Аврора над зората на света,
богиня истинска си ти, непобедима дева,
ти — неродена от утробата на майка,
единствена небесна щерка с корона от звезди.
Тъй чиста и велика като него, ти стоиш
над радостта и над скръбта.
Не те досегна нивга човешката греховност.
Любовница достойна на Ареса, не мекушава,
оръжия звънтят на твойта гръд божествена;
тез що те обожават чувстват да бие сърцето
по-смело и мъжествено; девици ти поднасяха
бели гълъби, докато Цезарите, господари
на света, в твоето велико име се кълняха.
Ала дойде зловещо време и, слаб, светът
пое по нанадолнище, пропада, пада;
слепец, помисли той, че ти му приличаш,
той те помисли безразсъдна майка, що ражда
в сърцата ни желаня малки, слепи, безразсъдни,
и че теб, богиньо, някой Праксител те е превърнал
от красота астрална в красавицата Фрина!
Но ти, горда въпреки обидата
на люде глупави, все тъй майчинска,
вместо да се отвориш, земята да накажеш,
ти разтвори само криле, за да изчезнеш.
Така, падаща от небето, пъргава като мисълта,
трептящата светкавица пробива земята и изчезва.

Векове изминаха преди да възкръснеш ти.
Слава на мотичката на тъмния селяк,
що твоя гроб разкри и те възкреси!
Но ти като видя мрачни светът и Гърция,
Изтокът чужд и варварска земята,
сякаш че тук всичко ти бе непознато,
пое към Запад.

Върни се, върни се в родното си място!
 Каквато и да си, било сила, или царица, или блян,
 или сянка,

богиньо на красотата, извор на благо, върни се
 о, победи, върни се в родното си място!

Векове изминаха, но той все те чака
 сякаш от вчера, блед и стопен от копнеж,
 върху цветното ложе, в своя пурпурен саван,
 твой мил Адонис, тъй нежно гален.

Край него ухалят кристални вази
 с цветя, с плодове, с листа и съсвейки;
 от сребърни кошници се носи на ябълки мирис,
 на цъфнали анемони, родени от твоите сълзи;
 напоен с аромати от Сирия той спи
 най-сладкия свой сън връз смъртното си ложе;
 в нозете му моравата разтила кадифе,
 над него клони сплитат най-гъстата си сянка;
 ръцете му подмилкващи животни ближат;
 навсякъде от клон на клон летят амури,
 лудуват пеперуди и славейчета пеят;
 все тъй чиста и ярка тече божествената негова кръв
 и всяка капка ражда роза.

Ала никой — славей, дървета, цветя,
 треви зелени, нито ябълки крехки,
 зверове диви, нито амури с бели криле,
 златни украси, нито дари от слонова кост,
 ни земята, ни небето, нищо, никакъв бог дори
 нямат най-малката сила да възкресят
 твой мил Адонис, тъй нежно гален.
 Ти само, ти, богиньо, превземайки насила ада,
 побеждавайки Хадеса, ще възвърнеш към живот

своя любим.

Върни се, върни се в родното си място!
 Твоят мил Адонис няма вече същото име,
 но виж, някой те чака приличен на него,
 един царски мъртвец, Гърция, мъртва простряна,
 като връз златно ложе на своята светла земя.
 Наоколо природата, блестяща и ухаеща,
 разлива светлина, на влюбени гнездъ:
 подслажда тя, люлее един скръбен сън
 и като майка милваща му шъпне тя
 безброй песни, без да може да извика „стани!“
 Върни се, върни се в родното си място!
 Китера и Пафос, и Атина те чакат,
 нетърпеливата Спарта и прочутата Аргос;
 богиньо, там, Акрокоринт те чака;
 чакат те на планините, в твоите скъпи градове.
 Чакат те? — Сладка грешка на мойта измама!
 Напуснат е твой култ, съборени са храмовете ти
 и твоите венци зелени вяхнат

в ръцете на чужденци; днес твоите гълъби
вият другаде гнезда, и там де стърчеха
дворците твои от мрамор и злато, блуждаят зверове,
грабливи птици се въртят и тъпчат варвари земята.
Но ако твоя култ е мъртав и храмовете разрушени,
стори ти чудото, богиньо,
направи от нашето сърце една могъща, чиста,
неразрушима църква!
Върни се, върни се в родното си място —
звезда на младостта, влей млади сили в нас!
Ти, що раждаш в нас на страстите жарта,
сгрей нашите гърди с една любов дълбока,
посей в нас силата, що твори великите дела!
И както Цезарите, които преди битви,
свещеното ти име призоваваха заради победа,
стори ни да разцъфнем, отново направи ни
непобедими, с твоето име върху нашите устни!
Ти, който гониш вятъра и угасваш светкавицата,
който стелиш над моретата ведрината синя,
изгони далеч от нас нечистите страсти
и вражата омраза, и запази от мърсота
младите люде, а старите от опозоряване!
О, ти, що носиш кораба с попътен вятър,
за да го тласнеш право, опънал всичките платна,
далеч от канарите скрити, къмто желания пристан,
отдалечи от кораба на родината, отдалечи
вълната ненаситна и всяка тъмна буря,
и го тласни напред, опънал всичките платна,
далеч от канарите скрити, към пристана на славата!')

Превел: Николай Дончев

СРЕДИЗЕМНОМОРСКИЯТ ВЪПРОС В СВЕТИЛИНАТА НА НОВИТЕ СЪБИТИЯ

СТЕФАН А. ЯНЧУЛЕВ

Свършването на втората световна война предизвика редица събития в пространството на източната част на Средиземно море и Средния изток. Независимо от съревнуванията на Великите сили, в самите страни разположени около Средиземно море, съставляващи Средния изток, станаха важни политически промени. В тези именно страни се разразиха национални движения с голяма сила. Те пожелаха да се освободят от опекунството на европейските сили, като премахнат режимите си на полузависими и мандатни страни. Чрез това освобождение те искаха да получат свобода на действие — сами да направляват политическите и стопански интереси на своите народи.

Това стана причина Великите сили да отделят доста време за сериозно разглеждане на политическото и международно положение на тези страни. За избягването на застрашителни усложнения за мира и за успокояването, не само на заинтересуваните народи, но и на света, силите-победителки пристъпиха към разрешаването на наболялите и опасни въпроси.

Така средиземноморското пространство отново застана в центъра на световната стратегия на Великите сили. Тази безспорна истина говори ясно, че най-невралгичната област в света все още остава Средният изток, където са насочени главно интересите на морските страни. Като имаме предвид, че след прокопаването на Суецкия канал, Средиземно море се превърна в част от големия световен път, който свързва западноевропейските страни със страните на Далечния изток, ясно ще разберем, колко много са трудностите, които са се появили и които ще се появят.

В периода между двете световни войни, пространството на източно Средиземно море бе под влиянието на две общественно-политически движения с международно значение. Първото бе изградено на религиозна основа и се наричаше панислямско движение. Второто бе панарабското движение, което имаше по-ограничени цели, но затова пък игра по-значителна роля в политическия живот на тези страни. Като резултат от тези две движения се яви по-късно, към края на втората световна война, Арабският съюз. Тоя съюз обедини всички арабски страни в името на арабската взаимност и стана, наистина, важен фактор в Средния изток.

При създаването си, Арабският съюз мина през много фази. Той събуди много подозрения и страхове, попадна под кръстосания огън на разни увещания, но всичко това не намали силата и значението му. Напротив, улесни разбирателството между арабските народи и то с оглед да се създаде арабски блок, който, като държи сметка за интересите на

онези велики сили, които са най-много заинтересувани в това пространство, да защити единството си и да постигне целите си. Ето защо, при създаването на този блок от тридесет милиона араби, Великите сили погледнаха най-различно на Арабския съюз. Докато Англия насърчи създаването на този съюз, като даваше съвети на арабските водачи, другите велики сили, главно Франция и СССР, посрещнаха с известна подозрителност обединението на арабските народи.

Причините за тая подозрителност на Франция и СССР трябва да се търси в особеното положение, което се създаде в пространството на Средния изток от образуването на арабския блок, който се яви като пречка за проникването на други влияния в неговите среди. Средният изток и източното Средиземно море, по този начин, попаднаха изключително под английско влияние. Големите интереси на Англия от създаването на този арабски блок, бяха най-добре посочени от бившия италиански министър граф Сфорца. Той изтъкна, че арабският блок е насочен най-вече срещу влиянието на Съветския съюз в Средния изток, и че тридесетте милиона араби ще играят ролята на санитарен кордон, който ще пази световните морски пътища на Англия от евентуална заплаха.

Разбира се, всичко това не остана скрито за Съветския съюз. Макар, че ръководителите на съветската външна политика посрещнаха добре създаването на Арабския съюз, все пак, те останаха недоволни от стремежа на Англия да запази само за себе си световните пътища към далечните си владения и доминионите, посредством арабските народи. Съветският съюз, от друга страна, не можеше да гледа безразлично на създадения Арабски съюз, като знаеше, че Англия назначи към него и свой пълномощен министър. Арабският съюз не се ограничи само в страните на Средния изток, но опря и до Атлантическия океан, след присъединяването на Мароко към съюза. По този начин, прокламираната свобода на земните пътища съвсем не можеше да се осъществи и Арабският съюз лесно попадна под пълното политическо влияние на Англия.

Създаването на Арабския съюз има дълбоки отражения във вътрешно-политическия живот на разните арабски страни. От Сирия до долината на Нил, след неговото създаване, се развиха силни националистически движения. Те засегнаха области, в които Великите сили имат извънредно важни стратегически интереси. Сирия получи независимост. Неочаквано в тази страна се разрази силно националистично движение, което поиска незабавното оттегляне на английските и френски войски от Сирия. Други национални движения пламнаха по на юг, в Палестина, където евреите предприеха терористични акции с цел да принудят английските власти да се съгласят да се създаде „еврейско родно огнище“ В долината на река Нил — в Египет — също се развиха народни вълнения с лозунг, английските войски да се оттеглят от страната, да се денонсира англо-египетският договор от 1936 година, изобщо, Египет да получи пълен суверенитет, като се премахне английската опека.

Тези национални движения в Средния изток, на пръв поглед, изглеждаха незначителни. От гледна точка на тесните интереси на европейските страни те нямаха никаква стойност. Тези въпроси, всъщност, имат голямо международно значение и от тях в значителна степен зависи мирът в света.

Преди всичко, както сирийският въпрос, така и палестинският и египетският, от международно гледище, имат значение като страни, в които стратегическите интереси на Великите сили, по-малко или повече, се преплитат. Нека да отбележим, че през Сирия и Палестина минават тръбите, по които мосулският петрол и петролът от Арабския полуостров изтича до бреговете на Средиземно море за огромните нужди на европейските пазари. А петролът все още играе и ще играе ролята на важен двигател на военните машини в модерните армии. Тъкмо в тоя факт лежи огромното значение на петролните складове, съсредоточени в пристанищата на Сирия и Палестина.

Въпросът с националното пробуждане на сирийския народ е важен и затова, че Сирия е страната, в която най-напред се роди панарабското движение. Сирийците се явиха носители на идеята, която по-късно обедини арабският свят в една общност.

След като Франция отстъпи по въпроса за независимостта на Ливан, следната стъпка, която трябваше да направи бе, да се съгласи да се даде независимост и на Сирия. В борбата на сирийския народ за получаване на независимост, не малка роля играха и английските политически лица в Средния изток. Тези ловки дипломати, за да запазят стратегическите интереси на Британската империя в Средния изток, заповядаха на деветата английска армия, която, по време на войната, бе съсредоточена в Палестина и Ирак, да се придвижи в Сирия и да заеме всички важни стратегически пунктове. Тая военна акция сложи временно край на народните вълнения в Сирия. Това съвсем не значи, че тъй важният сирийски въпрос е приключен, изчерпан. Напротив, от фазата на улични движения, той мина в дипломатическите разисквания. Англия и Франция влязоха в преговори и Франция трябваше да направи всички възможни отстъпки, с една реч, да се съгласи сирийският народ да получи независимостта си.

Едва бе стихнал сирийският въпрос, с провъзгласяването на независимостта на Сирия, и Англия бе изправена пред нови събития в нейните средноизточни владения. Старата палестинска рана пламна и подаде злокачествен връх, от гледище на английските интереси. Първоначално палестинският въпрос се изрази в остри спорове между араби и евреи. Предмет на тия спорове бе въпросът за еврейската емиграция в страната. Арабите в Палестина направиха енергични възражения пред английските власти срещу масовото заселване на евреи в областта. Те се опасяваха, че в един момент евреите ще заемат предно място в Палестина и, по този начин, ще станат пълни господари на областта, тъй като арабското ѝ население е изостанало във всяко отношение.

Английското правителство се намеси в палестинските работи, щом се изостриха споровете между арабите и евреите. Англия, която отлично знае каква огромна роля играе арабското население в Средния изток, не пожела да се скара с него. Но тя не можеше да не задоволи и еврейското население в областта, па и евреите в света, които упорито настояваха да се разреши на всяка цена палестинският въпрос. При това особено и сложно положение, английската дипломация неочаквано се намери между чука и наковалнята. Палестинският въпрос постави престижа на Англия на изпитание. Но тя и този път излезе от трудното положение

ние, като отдели Трансйордания в автономна арабска област, а крайбрежната част на Палестина нареди да остане и в бъдеще под мандатна власт.

Със свършването на втората европейска война палестинският въпрос излезе отново на сцената и то на преден план. В Палестина избухнаха редица вълнения, предизвикани от еврейски терористи. Този път действията на терористите бяха насочени не против арабското население и неговите първенци, а срещу самите английски власти в Палестина. Докато ставаше всичко това, след края на войната, правителството на САЩ предложи да се допуснат 100,000 евреи, главно от Европа, пострадали от хитлеристкия терор. Английското правителство отхвърли това предложение и с туй решение предизвика истинско недоволство в ръководните среди на Америка. Двете страни влязоха в преговори, които не дадоха съществен резултат, поради твърдото решение на Англия да ограничи до възможните граници европейското преселение в Палестина. Това становище на английското правителство бе продиктувано от желанието му да не влоши отношенията си с арабския свят, който по това време бе вече обединен в арабския съюз.

Всичко това не хареса на еврейските националистически организации, които бяха в тесни връзки с терористите. Поради това възбуждение несигурното положение в страната продължи до първото общо събрание на Организацията на обединените народи. В ООН се повдигна въпросът за полузависимите и мандатни области в света, в числото на които попадеше и Палестина. Английското правителство, обаче, избегна да говори за тази област, за да даде вид, че то също взема присърце турянето край на размириците и вълненията в Палестина. Така Англия реши да даде независимост на втората мандатна област от Палестина — Трансйордания. За тази цел тя извика в Лондон емира Аманулах, та с преки преговори с него да се уреди по-скоро независимостта на Трансйордания.

При това положение, всеки ще се запита, защо, изобщо, английското правителство стои на тъй твърдо становище по палестинския въпрос. Да се отговори на този въпрос не е много трудно. Палестина е крайбрежна област в Средния изток. Тя е близо до Суецкия канал и затова има важно стратегическо значение за английското имперско командване. От друга страна, Англия, след като уреди спорните въпроси с англо-египетския договор от 1936 година, по силата на който Египет получи сравнително значителна независимост, стратегическите интереси на английската империя в пространството на Средиземно море се изместили към Палестина. Английското имперско командване разбра, че от Палестина то ще може по-добре да наблюдава какво става в Египет и в страните на предна Азия, през където минава сухоземният път за Индия. Така поведението на Англия в Палестина се определи от стратегическите интереси на империята в тази част на света, а не от интересите на арабите или евреите, които и досега още не са получили независимост в тази област.

Преди Англия да се установи твърдо в Палестина, тя бе съсредоточила интересите си в Египет, който е една от важните ключови точки на английската империя. Не само поради това, че през Египет протича реката Нил, която напоява част от пустинята Сахара, но най-вече, поради съществуването на Суецкия канал, който е един от най-чувстви-

телните нерви на империята и играе значителна роля в нейната защита, особено в защитата на далечните английски владения в Индия и Тихия океан. Достатъчно е да си спомним, че през Суецкия канал морският път за Индия и доминионите в Тихия океан е наполовина по-къс от този през нос Добра Надежда, за да се види и разбере, каква огромна роля играе този канал за английската империя. Все с оглед на защита на империята, английските правителства и досега не са дали независимост на Египет. Там продължават да стоят английски войски, целта на които се обяснява от ръководните среди на Англия със особеното стратегическо значение на тази страна.

Имаше доста изгледи англо-египетските отношения да се уредят постепенно с договора от 1936 година, ако не бе избухнала втората световна война. Тази продължителна и жестока война, и откриването на африканския фронт станаха причина, английското имперско командване да не обърне никакво внимание на англо-египетския договор и да превърне страната през време на войната в огромен военен лагер, откъдето започна разгромяването на германо-италианските войски в Африка.

След приключване на войната, египетските ръководни среди повдигнаха въпроса за изтеглянето на английските войски от Египет, за денонсиране на договора от 1936 година, за сключването на нов англо-египетски договор и, изобщо, за освобождението на страната от опеката на английското имперско командване. В страната избухна с голяма сила заглъхналото през време на войната, националистическо движение, което се подхранваше най-вече от привържениците на вафдиската партия (националистите). Събитията неочаквано взеха крайно неблагоприятен ход за английското правителство. В Кайро и Александрия се разразиха бурни демонстрации, които продължиха с дни и понякога вземаха твърде ожесточен характер. Тези улични демонстрации взеха доста жертви в убити и ранени. От своя страна, английските военни власти не се поколебаха да вземат драстични мерки, да потушат тези противанглийски манифестации.

Трудно е да се обясни, какво се целеше с тези манифестации. И самите водачи на тези брожения не дадоха задоволителни обяснения. Така, не можа ясно да се разбере, какво искаха националистите, които всъщност инспирираха тия безредици. Англия искаше да уреди отношенията си с египетското правителство на базата на англо-египетския договор от 1936 година с известни корекции. Но това не стана по много причини, най-главната от които бе да не се бърза, докато не се закрепят здраво мирът в света.

Лейбъристкото правителство на г. Атли, по отношение на общата политика на Британското общество, остана на същите позиции, на които стоеше и правителството на консерватора Чърчил. Общо взето, разбиранията на средния англичанин, независимо от това към коя политическа партия принадлежи, са едни от най-консервативните по отношение управлението на империята и защитата на нейните позиции в разните части на света. По тази причина и лейбъристият министър на външните работи г. Бевин не бърза с уреждането на египетския въпрос, защото именно в този случай решителната дума ще има не правителството, а имперският военен съвет, който неотдавна се събра на заседание в Англия. Правителството на г. Атли не направи никакво съоб-

щение относно решенията на имперския военен съвет. Също така и положението на Египет не се измени след тази конференция. Не може да не се изтъкне, че по време на конференцията, имперския военен съвет се е занимал и с египетския въпрос. Решението е, да се запазят стратегическите интереси, които Британската империя има в Египет.

Английското правителство, все пак, прояви известна склонност да разгледа в едни преговори с египетското правителство въпроса засягащ независимостта на Египет. Досега още няма сведения тия преговори да са започнали. Явно е, че Англия следва неуклонно плановите си за запазване морските пътища, които ѝ създават най-бърза връзка с Индия и далечните доминиони. Това е особено важно, като се има предвид, че Англия е, преди всичко, морска страна и че би било наивно една велика сила да се ослани само на морските си сили във века на въздушните военни сили. Изглежда също за вероятно, че английският имперски военен съвет не е отделил достатъчно внимание и на тъй наречената атомна стратегия, която някои искат да изтъкнат, че в идните няколко години ще замени напълно обикновената стратегия на Великите сили.

Интересният факт в общото положение на Средния изток е, че Египет се явява, като един от най-големите крепители на Арабския съюз, ако и първоначално да гледаше на този съюз с недоверие — смяташе го за ефимерен, неосъществим. По-късно Египет прозря в заплетеността на международното положение на Средния изток, че обединението на арабските народи, под каквато и да е форма, е едно важно историческо събитие с огромно значение. Чрез този съюз Египет ще може по-ефикасно да брани позициите си в борбата си срещу английските правителства и да издействува своята независимост и суверенитет.

При това положение, пространството на източно Средиземно море остава в този момент много важен фактор в центъра на международния живот в Средния изток. При разглеждането на общото положение, за събитията в това пространство не може да не се държи сметка. Тези събития именно дават, кога по-малки, кога по-големи, отражения в общата световна политика. И по тази причина Великите сили следят всичко, каквото става в това пространство. Поради това, те са твърде чувствителни и тая чувствителност най-вече забавя и без това твърде бавните стъпки на световния мир.

Въпросите в това жизнено за Британската империя пространство продължават да стоят неразрешени. Няма да бъдем далеч от истината, ако кажем, че в бъдеще в тия неспокойни страни ще се разиграват нови събития, в които, изглежда, Арабският съюз ще играе най-важна роля.

ГРЪЦКО-БЪЛГАРСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Г. БЕЛЧЕВ

Започнатата от близо година противобългарска кампания от страна на шовинистичните кръгове в Гърция, чрез вестници и книги, в шумни митинги и публични събрания, продължава непрекъснато, с безогледност и ожесточение, каквито рядко са отбелязвани в историята на международните отношения. Едновременно с тази кампания в самата Гърция, една добре организирана, недобросъвестна и зловеща пропаганда на гръцки шовинисти в чужбина, главно в Америка и във Великобритания, се стреми да очерни България, с цел да бъдат изтръгнати за гръците, при конференцията на мира, известни материални и териториални придобивки за сметка на нашата страна.

Естествено е между народи, които във време на война са се намирали в противните лагери, да съществуват известно време след прекратяването на военните действия отношения на обтегнатост и неприязън. Но нормално е след това двете страни, каквото зло и да са си причинили, да искат да възстановят добрите си отношения, да хвърлят булото на забравата върху миналото, да търсят да изгледят съществуващите недоразумения и да се помъчат да създадат условия за полезно сътрудничество.

Организацията на обединените народи, която вече е изградена и действа, бе създадена, за да се предотвратят в бъдеще въоръжени конфликти, да се осигурят безопасността и националните интереси на всички народи, големи и малки, и да може да се постигне, в дух на взаимно разбирателство и подпомагане, всички висящи въпроси и спорове да бъдат разрешавани и ликвидирвани по миролюбив и справедлив начин. В тази посока днес са насочени усилията на всички страни. Само Гърция, взела надменно позата на голям победител, управлението на която се държи от едно монархо-шовинистично малцинство, проявява една с нищо неоправдана враждебност и непримиримост, и то главно по отношение на България, с която собствено не е и воювала. Защото истината е, че през последната световна война, българските и гръцки войски не са се срещали никъде и фактически двете страни не са били във война помежду си.

Гърция бе нападната от Италия и се защити смело — това никой не ѝ отрича. Но нейните южни територии бяха прегазени и завзети от хитлеристките войски. Това, което направи не България, а нейното отречено от целия народ фашистко правителство, и то по искане на шовинистите, бе да заеме и управлява окупираните вече от германците територии на Западна Тракия и Източна Македония. Тази е историческата истина.

Ако Гърция има нещастieto да понесе ударите на германо-италианското нападение, с всичките му горчиви последствия, България, на свой ред, стана жертва на същите нападатели, които за втори път я поставиха, въпреки нейната воля, на страната на победените и то без да е воювала. За вината на своите бивши управници, която не е вина на българския народ, страната ни заплати доста скъпо, преди всичко, с тежките бомбардировки на хубавата си столица, която понесе разрушения в размер, в какъвто никой балкански град не е пострадал, а най-малко столицата на участвувалата във войната Гърция.

Но, освен това, българският народ изкупи греховете на миналите си управници с героичните борби на съпротивителното си движение, а след 9 септември 1944 год., и с широкото участие на българските войски, наред с Червената армия и югославските освободителни войски, в сломяването на хитлеристите и изгонването им от Балканите. Гръцките цювинисти, които дават вид, че всичко знаят и че нищо не са забравили, съзнателно премълчават неоспорвания и всеизвестен факт, че благодарение на половинмилионната българска армия и дадените от нея над тридесет хиляди скъпи жертви, освобождението на гръцките земи бе ускорено с цели два месеца, подпомогна се борбата за изгонването на германците от Македония и Сърбия, и се улесни значително приятелската съветска Червена армия при нанасянето на последния удар в унгарските равнини. Всички тия заслуги дават право на нова демократична България, както тъй справедливо отбеляза неотдавна американският кореспондент г. Маркъм, да не бъде третирана като неприятел, а като съвоюваща страна на демократическите сили-победителки. Сам прославеният вожд на Съветския съюз, генералисимус Сталин, на всеуслишание оповести широкото участие и заслугите в общата борба на българската армия и нейния, макар и скромнен, дял за ускоряване на крайната победа и с това определи мястото на България на страната на съюзните сили.

Като правим горните констатации, ние съвсем не желаем да отречем тежките изпитания, на които бе подложен и продължава да преживява гръцкият народ, нито да омаловажим неговите заслуги към общото дело на великите съюзници. Далеч сме и от мисълта, да искаме да се оплакваме от нашите южни съседи, нито да вадим неблагоприятни заключения за бъдещите българо-гръцки отношения. Искаме да отбележим само, че българското обществено мнение посреща с хладнокръвие и достойнство неприличните и осъдителни действия на гръцката клеветническа пропаганда, като българският печат се задоволява само да възпроизвежда от време на време, често дори без каквито и да било коментари, чудовищните гръцки обвинения и претенции.

В България никой не храни чувство на неприязън или на омраза към гръцкия народ, който не може да бъде държан отговорен за словесните изстъпления и за враждебните намерения на самозабравилите се гръцки шовинисти. Справедливост за всички, както за българи, така и за гърци — ето лозунга на отговорните български среди и на целия български народ в дните, когато предстои да се разгледат и да се разрешат всички недоразумения и национални въпроси.

Ние твърдо вярваме, че усилията на гръцките реакционери да злепоставят, унижат и онеправдаят нашата страна ще останат безплодни, не само

защото Великите сили-победителки са добре осведомени по балканските въпроси, а защото и в самата Гърция, въпреки терора на десничарските и монархически партии, съществуват демократически сили, проявили се тъй добре през станалите на 31 март т. г. избори, които искрено желаят възстановяването на приятелските отношения и сътрудничеството между двата съседни народа.

Когато разглеждаме проблемата за гръцко-българските отношения считаме за навременно и полезно да засегнем, макар набързо и бегло, някои въпроси, по които в Гърция се написаха толкова книги и статии, и се произнесоха тъй пламенни и неуместни речи.

В какво ни обвиняват гърците, какво искат те от нас?

Преди всичко, държат ни отговорни за „трите нападения“ на гръцките земи в продължение на тридесет години, т. е. от 1912 година насам. Те дават вид, че не могат да ни простят нападението от 16 юни 1913 година, с което започна Междусъюзническата балканска война. Известно е, кой и при какви обстоятелства създаде тази черна за България дата и какво донесе на Гърция престъпното безумие на цар Фердинанда и неговата безотговорна клика.

Безспорно е също, че почти цялата тежест на войната срещу силната тогава Отоманска империя през 1912 г. падна върху българската и сръбската армия. Участието на Гърция в общите усилия на съюзниците бе, изобщо, слабо. Гръцките войски имаха сравнително много леката задача — да се справят със слабите турски части в Южна Македония по посока към Солун и Албания.

След решителната победа над главните турски сили при Люле-Бургас и Бунар-Хисар, когато Кямил паша бе принуден да поиска мир, гърците първи повдигнаха въпроса за новите граници на балканските съюзници. Гръцкият министър на външните работи Коромилас предложи за граница между България и Гърция една линия, която оставяше в българска територия цялата Беломорска област.

Сам Венизелос, тогавашният гръцки министър-председател, по-късно предложи същата тази граница. Той имаше, както впрочем всички гърци, една единствена грижа — да може да запази Солун за Гърция. Той не оспорваше на България правата над територията по цялото Беломорие, от Деде-Агач до Кавала включително. Този горд и умен елински държавник дойде лично в София с такова предложение и обясняваше на своите сънародници, че тясната беломорска ивица земя на юг от долните Родопи би представлявала за Гърция „гръбнак без тяло“ и че не ѝ е нужна.

Заповедта на Фердинанда за нападението на 16 юни е, действително, едно страшно престъпление, но престъпление не срещу Гърция, а срещу България, която скъпо заплати безумието и грандоманията на този цар — германски агент. При това, не трябва да се забравя, че отговорното българско правителство, без знанието и въпреки волята на което бе извършено нападението, само два дни след като то започна, на 18 юни 1913 год., заповяда спирането на военните действия, но бе вече късно да се поправи извършеното зло. Прочее, само българският народ има правото да счита за престъпление и да осъжда акцията от

16 юни. Гърците, напротив, могат само да бъдат благодарни на недостойния и луд монарх, който им даде възможност да получат по-късно и това, което те никога не можаха да допуснат да имат дори в най-скромените си мечти.

Второто нападение, за което гърците обвиняват България, е по време на общоевропейската война, когато през август 1916 г. българските войски завзеха Източна Македония. Всеизвестно е, обаче, че участието на България в първата общоевропейска война бе решено и изпълнено пак от Фердинанд и правителството на д-р Радославов, въпреки народната воля и енергичните протести на всички демократически опозиционни партии. Прибегна се до разтурянето на Народното събрание, което бе наскоро избрано, за да се произведат нови избори с участие на гюмюрджинските инородци, за да може правителството да си осигури послушно болшинство, с което да вкара България във войната. Приписвайки на българския народ това ново злодеяние на Фердинанда, гърците пропускат да потърсят главния виновник в собствената им страна — гръцкият крал Константин, близък сродник на кайзер Вилхелм II, който даде съгласието си за навлизането на българските войски в Източна Македония и обяви неутралитета на Гърция в общата война.

За приписването на „трето българско нападение“ през 1941 г., ние вече споменахме в началото на тази статия. Действително, през 1941 г. имаше нападение, но то бе извършено изцяло само от германската армия. По искане на германските окупатори, български части само заеха Беломорските земи, които по-рано принадлежаха на България. Тази е неопровержимата истина по прословутите „три български нападения“, за които говорят гръцките шовинисти.

Когато става въпрос за оплаквания от неприятелски намерения и за нападения между България и Гърция, тук му е мястото да напомним на шовинистите в нашата южна съседка, че в близкото минало имаше действително един случай на нападение, но то бе от страна на Гърция срещу България. Това бе в 1925 година, при пълен мир, когато никъде в Европа и в света нямаше война, и то след като Гърция бе получила в Версай всичко, каквото бе поискала от България — територии и стратегически граници, и когато двете страни отдавна бяха сключили мир след първата световна война. Тогава, без Гърция да ни обявява война и без никакъв повод и предупреждение, войските на генерал Пангалос нахлуха в южните български предели, които не бяха и не можеха да бъдат защитени. И това гърците направиха в едно време, когато женеvското Общество на народите бе на върха на влиянието си и имаше за задача да разрешава всички спорове и конфликти по миролюбив начин.

Защитавайки колкото можеше своята земя с малките погранични части и с помощта на притеклото се доброволно погранично население, България отправи апел към Обществото на народите. Само благодарение на неговата бърза и решителна намеса, войната бе предотвратена и войските на Пангалос бяха принудени да се оттеглят. При разглеждането на това нападение, Обществото на народите отдаде заслужена похвала на малката България за нейното миролюбие и за привързаността ѝ към делото на мира.

Другото тежко гръцко обвинение е за извършени от българите „жестокости“ в Беломорието и в Източна Македония през време на

окупацията на тези земи от 1941 до 1944 г. В желанието си да очернят колкото може повече българския народ, гръцките реакционери и шовинисти се ровят в миналото, в което търсят факти, за да убедят общественото мнение в чужбина, че българите не от сега са били „варвари“, „хуни“ и пр.

Що се касае до миналото, ние не ще последваме гръцките „истории“ по-далеч от времето на балканските войни. Така, след Междусъюзническата война в 1913 година, за да оправдаят извършените от местните гърци и от гръцките войски масови убийства и жестокости над българското население в Западна Тракия и Източна Македония, атинските управници и вестникари започнаха клеветническа кампания в чужбина, като, на свой ред, обвиниха българските войски в нечувани насилия и зверства. Този път, обаче, сметката на гърците излезе крива. Възбуденото общественото мнение на запад наложи прочутата Карнегиева анкетата от представители на Великите сили. В печатания на времето доклад на анкетната комисия, истината бе констатирана на самото място, а именно, че действително са вършени жестокости, но от самите гърци. Така, според доклада, редовни гръцки войски и банди от местното гръцко население са изгорили 160 български села, разрушили 16.000 къщи и избили десетки хиляди невинни и мирни българи — мъже, жени и деца.

Въпреки изобличението, което гърците получиха за обвиненията си от 1913 г., и сега те наново и по същия маниер отпочнаха нова кампания за мними български жестокости в Беломорието след 1941 г. Така, в една изложба на войната и жертвите на Гърция, уредена от гръцкия щаб на войската в Атина (вж. гръцкият в. „Неа“ от 1. II. 1946 г.) се посочват 40.000 души мъртви, вследствие на „българските жестокости“, срещу 15.700 паднали гърци във войната против Италия. Тези цифри са интересни и в друго отношение. Гърците се хвалят, и не без основание, че са водили дълга и кръвопролитна война срещу италианците — единственият им актив в тази война. И след 9 септември 1944 год. те третират България само като враг на демократическите съюзни страни, считат я за един от най-големите виновници и ѝ отричат каквито и да било заслуги. Е добре, тази клеймена от тях България даде в последните месеци на войната за освобождението на самата Гърция и за окончателното прочистване на Балканите от германците над 30.000 жертви, срещу само 15.700 паднали гърци във войната. Така, в усърдието си да изложат нашата страна и да дадат една колкото се може по-страшна цифра за броя на жертвите от „българските жестокости“ хитреците от Атина правят едно признание, което е само в тяхна вреда.

Повтаряйки обвинението за 40.000-те гръцки жертви, гръцкият пълномощен министър в Стокхолм е пояснил пред шведския печат, че те са главно от избитите по време на така нареченото драмско въстание през 1941 г. По това въстание, което гърците се мъчат така неумело да отрекат, че е станало, от официален български източник се дадоха своевременно, след щателна проверка, следните обяснения:

„Един бунт, грижливо подготвен в най-голяма тайна и който чрез своите разклонения покриваше един цял окръг, не можеше да бъде потушен, без да се дадат голям брой жертви и от двете страни. Все пак, според събрани от първа ръка сведения, но получени по най-обек-

тивен начин, цифрата на падналите гръцки жертви в акцията, подготвен от самите тях, не надминава две хиляди души“.

В измислиците си за български жестокости през 1941—1944 год., гърците не само са загубили всякакво чувство на мярка, но са забравили и всяко приличие, като че ли говорят за една страна, намираща се на стотици хиляди километри от цивилизования свят. Известни са вече възпроизведените в нашия печат непристойни измислици за това, че българи са играли на топка с отсечени гръцки глави, за откъснати момински гърди и за извадени матки от девствени млади гъркини. Тази порнографическа литература, която не може да се намери и в най-долнокачествените криминални романи, някои гръцки журналисти смятат, с всички си помрачен от злоба и заслепление ум, за „национална пропаганда“ която може да послужи на тяхната национална кауза.

Подобни чудовищни обвинения могат само да се отбележат със стеснение и отвращение. Не е нужно те да се опровергават. В Беломорието зверства над гръцкото население не са вършени. Ако има единични случаи на побоища или убийства, вината е на отделни лица, които са ги вършили. Отечественофронтовското правителство на нова демократична България отдавна наложи справедливо наказание на всички провинени през време на войната, включително и на тия от Беломорието.

*

Грижливо, но така нескорошно и крайно недобростъпно изработили обвинителния акт, самозабравилите се гръцки мегаломани бързат да предявят и своите искания към България. На първо място, това са териториалните искания. Тук не ще се спираме на фантастичните претенции за отдавна несъществуващата „Източна Румелия“ на някои неуравновесени хора. Стременията на отговорните фактори в Атина се свеждат до искането за „стратегическа поправка“ на северната гръцка граница чрез присъединяването към Гърция на „няколко малки области“, както се е изразил наскоро новият гръцки министър на външните работи Цалдарис. Може да се допусне, че това искане е една диверсия на гръцките шовинисти, целяща да превари и осуети евентуални български искания за Беломорието, каквито досега не са направени. Но ламтежът на гърците за още български земи, след като ни отнеха толкова други, несъмнено съществува.

Как мотивират гърците своите териториални искания? — Доскоро това беше със „стратегически“ съображения. От известно време прибавят и „етническите“ съображения. Тази двойна мотивировка е крайно несериозна и не издържа никаква критика.

Водените през последните години войни събориха из основи теорията за полезността на така наречените „стратегически“ граници. При модерните средства за воюване няма вече непревземаеми крепости, както не могат да помогнат и никакви стратегически граници. Така, крепостната линия „Мажино“ не попречи на окупирането на Франция от германците, както и прословутата германска укрепителна система „Зигфрид“ не спря съюзниците при победоносния им поход към Берлин. Сегашната гръцко-българска граница е напълно стратегическа. Тя бе прокарана навремето именно като такава, тъй както гърците я искаха,

оставяйки в гръцка територия всички важни от военно гледище планински вериги. Нещо повече. В считаното за непрестъпно Рупелско дефиле гръците създадоха, по подобие на големите държави, своята укрепителна система „Метаксас“, с която тъй много се гордееха. Всичко това, обаче, не попречи на германците да преминат границата и в кратко време да окупира цяла Гърция.

Очевидно е, прочее, че зад скромното наглед искане за нова „стратегическа“ граница се крие нещо друго. Не е мъчно да се разбере какво е то, като се проучат добре гръцките претенции, изнасяни непрекъснато във вестници, в изложенията изпращани в чужбина и в изявленията на отговорни и неотговорни лица. Солунският вестник „Македония“ в броя си от 2 март т. г. даде и нагледна карта, в която ясно са отбелязани териториите, които се иска да бъдат присъединени към Гърция. Искат се южните Родопи, по които минава сегашната граница, и цялата долина на реката Арда. Един поглед на картата показва, че се иска новата граница да минава по източните и централни Родопи, което значи отнемането от България на цялата област с градовете Ивайловград, Крумовград, Момчилград, Златоград, Ардино, Кърджали и Смолян.

Това са все центрове, в които се произвеждат много и хубави български тютюни. А тютюните, това са най-голямото богатство на България — нейното злато. Ако дори се допусне, че не толкова за самите наши тютюни гръците ламтят — те имат не по-малко и не по-лоши от нашите — не може да има съмнение каква цел преследват те. С отнемането на посочените територии, гръците търсят да нанесат на нашето народно стопанство един тежък удар, за да отслабят и направят немощна окастрената ни, след несполучливите войни, държава.

По всичко изглежда, че чувството на алчност и на мъст към страната, която с грешките и престъпленията на своите управници в миналото създаде щастието на Гърция е, което ръководи нашите южни съседи при предявяването на тъй неоправданите им претенции.

Колкото се отнася до сигурността на границите, гръците не са да не знаят, че след тежките изпитания на последната война и създаването на Организацията на обединените народи, тази сигурност за всички страни е гарантирана. Великите демократически сили са в положение всеки момент да осуетят в бъдеще каквото и да е нападение, особено такова между малките страни.

Етнографските съображения, които напоследък гръците изтъкват, като мотив за своите искания, са не по-малко несъстоятелни от „стратегическите“. Новият гръцки министър на външните работи Цалдарис е заявил, че исканите от България области винаги са били гръцки или пък „напоследък“ гръцкият елемент в тях е бил премахнат „с огън и меч“. Това твърдение буди само недоумение. В тези области никога досега не е имало гръци и сега ги няма. В Родопския край и по долината на Марица е имало и сега има само българи и известен брой българи-мохамедани (помаци). Кога е това „напоследък“, когато гръците там са били премахнати с „огън и меч“, нито Цалдарис, нито някой друг може някога да каже.

Поставянето на гръцките претенции на етнографическа почва дава добър случай да се напомнят отдавна известни и доказани факти, отнасящи се до народността на населението не само в Родопската област,

но и в Западна Тракия и гръцка Македония. В Западна Тракия мнозинството от населението до Балканската война бе българско. Дори и след първата общеевропейска война, когато голяма част от българското население напусна родните си огнища, българите в тази област бяха повече от гърците. Така, през м. март 1920 г., междусъюзническите власти на създадената тогава автономна област Западна Тракия, след грижливо извършено от тях преброяване, констатираха, че в областта има 80.893 българи, срещу 51.705 гърци. По-късно, след като Западна Тракия бе дадена на Гърция, повечето българи бяха изгонени, за да се настанят на тяхното място гърци-преселници от Мала-Азия и Източна Тракия.

Що се касае до гръцка Македония, дори и след насилствено наложената на България „доброволна“ размяна на населението по спогодбата Моллов-Кафандарис, там останаха и досега компактни маси славянско население, наричано сега от гърците „славяногласно“ и „славяно-македонско“. Ето какво пише по този повод гръцкият вестник „Ризо-спастис“ (комунистически орган) от 8 юли 1945 г.:

„Славянското малцинство в гръцка Македония има собствен език, народни песни и традиции. Македонските славяни са се борили за независимостта си — те въстанаха срещу турците в 1903 г. Броят на славяните в Северна Гърция възлизаше на 400 хиляди души, но той намаля и стигна до 145 хиляди след размяната на населението с България“

Това добросъвестно и обективно гръцко свидетелстване е най-добрият отговор, който може да се даде на гръцките шовинисти по въпроса за народността на гръцките области, присъединени след Балканската война.

*

Другото гръцко искане към България е това за заплащане на репарации за изнесени от Беломорието имущества, разрушения и „всевъзможното обирване на гръцкото национално богатство“. Нямаме на ръка официалните данни за размера на исканите репарации, но от всички досегашни сведения в гръцкия печат изглежда, че този размер се изчислява с астрономически цифри. Така напр., в споменатата вече изложба на гръцкия щаб на войската за войната и жертвите на Гърция се посочва, че от България се искат — ни повече, ни по-малко — съвсем точно изчислени, дори без никакво закръгляване на цифрата 656.831.589 долари и то след като от германците се търсят към 10 милиарда долари, а от италианците — над 3 милиарда долари.

За несериозността на гръцките репарационни искания в подобни размери може да се съди от следното малко сравнение. Според едно съобщение от Москва на съветската телеграфна агенция „Тасс“ от 7 април т. г., Съветският съюз е предложил Италия да заплати репарации общо на СССР, Югославия, Гърция и Албания от 300 милиона долари. Гърците пък само на България искат, според цитирания по-горе атински източник, 658 милиона долари. Така, прочее, гръцкото искане само от България е два пъти по-голямо от това, което се иска от Италия за четири държави.

При по-грижливо проучване на гръцките оплаквания, не може да не се дойде до заключението, че всъщност се касае не толкова до искане на обезщетение за действително нанесени на Гърция щети, кол-

кото до стремеж да се използват благоразположенията на някои съюзници към Гърция, за да се получат от България грамадни парични суми, материали и продукти.

Всъщност, в Беломорието не са били извършени от българските власти никакви разрушения и обири. В потвърждение на това, достатъчно е да напомним изнесеното от големия и меродавен лондонски вестник „Таймс“, винаги тъй добре разположен към Гърция. В една статия от 11 април 1945 г. специалният дописник на този вестник в Атина, между другото, писа:

— „Всички съобщителни средства и съоръжения в Гърция са напълно разрушени, с изключение на тези в Източна Македония, където българите, надявайки се, че тази територия ще остане тяхна, са се въздържали да вършат разрушения“.

Тази констатация на големия английски вестник показва, че българското управление в Западна Тракия и Източна Македония е било само от полза за гърците, защото, ако тези области бяха окупирани и управлявани от германци и италианци, щяха несъмнено да бъдат подложени, при оттеглянето на нашествениците, на същите разрушения и обири, както и останалата част на Гърция.

Не по-малко са неоправдани и гръцките претенции за някои реституции — връщане на стоки, главно тютюни, взети уж като плячка от Германия.

Характерен е случаят именно с тютюните. Цялата реколта тютюни бе закупена и платена на населението и остана в областта след изтеглянето на българските войски. Това се потвърждава от официален гръцки източник с едно съобщение по радиото от Атина на 10 февруари т. г., в което се казва:

— „Вчера министерският съвет прие постановление, с което се урежда въпросът за собствеността на тютюните от реколтата 1943 г., които бяха реквизирирани от българското правителство и изоставени от българите при тяхното оттегляне от Беломорието. С това постановление се предвижда 50% от стойността на казаните тютюни да се разпредели между тютюнопроизводителите, 8% да бъде дадено на работниците, които бяха ангажирани в манипулацията, а останалата част да бъде използвана за подпомагане на населението от тази област с артикули от първа необходимост. След министерския съвет, министър-председателят Софулис направи следните изявления: сумата от продажбата на тези тютюни ще възлезе на 12 милиона долара и правителството няма да позволи да бъде тя изразходвана за нищо друго, освен за нуждите на тютюнопроизводителите.“

Така, по признание от най-отговорно място, платените вече от българското правителство тютюни се намират в Гърция, ще бъдат продадени отново, населението ще получи още веднаж стойността им и все пак от България се иска да върне тези тютюни.

Противно на гръцките твърдения, местното гръцко население в Беломорието бе подпомагано от българските власти с храни, от него се купуваха излишните му произведения, при условия еднакви с тези в България, стряха се пътища, сгради и пр. Истината е също — това може да се твърди без преувеличение, — че при оттеглянето на бъл-

гарските войски, гърците получиха Беломорието в много по-добро състояние от това, в което бе преди окупацията.

За доказателство на горното твърдение, достатъчно е да напомним някои факти. През временното управление на Беломорието — за един период от три години и половина, по своите редовни бюджети, България е изразходвала грамадни суми за постройка и ремонти на стопански сгради, образцови типови земеделски жилища, за нови железопътни линии и поправка на стари, за направа на пътища, за откриване и разработване на мини и солници, за направа на чешми, водопроводни канали и пр. Ето и някои цифри от официални източници:

В изложението си по бюджетопоекта за 1946 г., бившият финансов министър г. проф. Станчо Чолаков изнесе, че в Беломорието България има стопански инвестиции в размер на 6 милиарда и 100 милиона лева; изоставени материали, стоки и др. за 25 милиарда и 800 милиона лева, или всичко изразходвани 31 милиарда и 900 милиона лева, и то по тогавашния курс на лева. При сегашния, тази цифра би трябвало най-малко да се удвои. Като се спадне от нея събраните от Беломорието преки данъци, косвени данъци, вкл. митата и други приходи, възлизащи на 1 милиард и 700 милиона лева, ще получим само за Беломорието един дефицит за българското народно стопанство от 30 милиарда и 200 милиона лева.

*

След тежките изпитания на последните години, съкровено желание на целия български народ е, да се тури по-скоро край на пакостния и за двете страни спор, който някои гръцки шовинистически среди като че желаят да увековечат. При днешните затруднения и тежките проблеми, които всички балканци има да разрешават в своите страни, не може да има полза за никого от раздухване на страстите, възбуждане на духовете и подклаждане на взаимните вражди.

В последна сметка, България е, която има повече основания да се оплаква и дори да предявява искания, каквото е това за изход на Егейското море, тъй близко до сегашните ѝ граници и тъй необходимо за нейното пълно и нормално стопанско развитие. Този изход ни бе признат на два пъти: след приключването на балканската Междусъюзническа война в 1913 година, когато, по силата на Букурещкия мир, България запазваше Деде-Агач, Гюмюрджина и Ксанти, и през 1918 г., с установяване на междусъюзническият режим в Западна Тракия, когато американското правителство настоя България да не бъде откъсвана от егейския бряг

Гърция притежава извънредно дълъг морски бряг и достатъчно пристанища, и затова никаква стопанска или политическа необходимост не е за нея задържането на тясната беломорска ивица под южните граници на България.

При осветлението на изложените по-горе факти, не може да има съмнение, че с предявяването на нови искания за още български земи гръцките реакционери и шовинисти доказват за излишен път, че те не разбират духа на новото следвоенно време и се явяват като главна пречка за провеждането на единствено спасителната политика за двете страни — политиката на взаимно разбирателство, искрено приятелство и полезно сътрудничество.

НОВИ ФОРМИ НА ВЪЗГЛАВЯВАНЕ ДЪРЖАВАТА

БОРИС СПАСОВ

I

Въпросът за намиране на нови форми за възглавяване на държавата или за възприемане на вече създадените в някои конституции образци на такива форми, представлява не само теоретически интерес за общо-държавното право или за конституционното право, но е също така и един конкретен проблем за почти всички страни, в които се изменя формата на държавното управление или, в които поне става дума за изменение на основния закон, който определя статута на държавата.

В някои страни, като Югославия и Албания, където конституционните промени вече се извършиха, този въпрос намери едно окончателно разрешение, като се възприе за образец на държавен глава институтът установен в чл. 48 на Съветската конституция, а именно — Председателството на парламента. В тези две страни станаха важни конституционни промени, и двете те преминаха от монархическа към републиканска форма на управление. Югославия, освен това, се конституира и като федеративна държава. И в Албания, и в Югославия се създадоха изцяло нови конституции. Всичко това улесни във формално отношение създателите на новите основни закони в пътя им за възприемане на идеята относно установяване на нова форма за възглавяване на държавата. Известно психологическо и идеологическо повлияване от Съветския съюз, и в двата приведени случаи, също не би могло да се отрече. Освен това, обаче, има и други — вече не формални, а съществени причини за предпочитане на усвоените от новите конституции форми на възглавяване държавата, които са резултат на особения строеж, характера и същността на новосъздадената институция, както това ще се изясни по-нататък.

В други страни, като Франция, въпросът за държавния глава също е поставен за пререшаване, макар и на друга плоскост. Там, преди всичко, макар да става въпрос за изменяване на конституцията или дори за създаването на нова конституция, все пак, не се променя формата на държавното управление, както това стана в Югославия и Албания. Франция е република — първата в Европа, като не смятаме тия от древността, и начело на държавата стои председател на републиката. И според проекта на новата конституция, Франция остава република. Между създателите на този проект, обаче, както и в доктрината, се спори около института за държавния глава. Лансират се различни идеи (макар че нито една от тях още не е усвоена), повече или по-малко смели и оригинални. Говори се за намаляване прерогативите на държавния глава, за създаване на колегиален институт, който се противопоставя на досегашния едноличен председател на републиката и се стига дори до идеята

за ненужността на института държавен глава, който съществувал само по традиция и не бил нищо повече от анахронизъм.

У нас, в България, където според декларациите, които правителството няколко пъти направи, също предстоят конституционни промени, въпросът за държавния глава въобще и, покрай това, за новите форми на възглавяване държавата е също актуален. Той по необходимост се налага на вниманието, както на специалистите-конституционалисти, така и на политиците, а не по-малко интересува и целия български народ, който не може да бъде равнодушен към това кой, не само като личност, но и като форма, ще стои начело на държавата. Необходимо е още, преди да се пристъпи към изменение на основния закон, да се проучат подробно всички опити, направени досега в други страни, да им се даде една обективна и компетентна преценка и чак тогава да се потърси и усвои онази идея, която е най-подходяща за нашите условия, като се държи сметка, както за новите политически и специални тенденции на нашето време, така и за бита, културата и психиката на българския народ.

II

Както всички обществени явления, така и държавата е резултат на множество от причини и последствия, които имат стопански, социален и политически характер. В общественото развитие на своя живот, хората са встъпвали и продължават да встъпват в множество определени, необходими и независящи от тяхната воля производствени отношения, които отговарят на определена степен от развитието на техните производствени възможности и сили. На базата на отношенията, които се създават между тях в този процес възникват и онези форми на социално общуване, които историята на човешките общества познава и изучава. Съвокупността от производствените отношения, в които членовете на човешките обществения попадат, образува икономическата основа, върху която се гради правната и политическа надстройка на човешкото общество, на което отговарят определени форми на общественото съзнание.

Тези производствени отношения не са нещо постоянно и неизменно, а напротив, проявяват една непрекъсната склонност към промяна. Освен това, между производствените отношения, от една страна, и възникналите върху тях духовни и политически надстройки, от друга, започва едно непрекъснато взаимодействие. В резултат на всичко това, човешките общества, включително и държавата, са подложени на непрекъснати влияния, които налагат постоянното им изменение по форма и същина. Понякога тези изменения са бавни и спокойни, а понякога те имат революционен характер. Изглежда, че епохата, на която сме съвременници, е епоха на едни от най-големите социални и политически промени, които историята на човечеството познава; промени, които дават нова физиономия на народностната общност — държавата.

В своя най-общ смисъл, думата държавата означава всяко човешко общество, в което има политическа диференциация, разграничаване между управляващи и управлявани, или според възприетия израз — една политическа власт, както казва Леон Дюги. Би могло да се спори върху правилността на тази дефиниция за държавата, обаче, има едно нещо, което е безспорно — всяко състоящо се от хора целево един-

ство се нуждае, за своето ръководство, от една воля — от една политическа власт. Дали това ще бъде властта на една отделна личност, на група от личности или на класа, и на коя класа, това е друг въпрос, от който зависи не съществуването на държавата, а характерът на нейното управление.

С оглед на това, кой е носителят на тази върховна власт, се определя и характерът на държавата, както и формата на нейното управление, въобще формата на държавата.

Най-различните особености, които характеризират отделните държави в тяхното историческо развитие и най-различните изходни точки, от които могат да бъдат разглеждани държавите, създават възможност за твърде разнообразна класификация. Едва ли не безброй количества класификации могат да бъдат създадени на основата на социалните, национални, религиозни особености на населението, както и на базата на различните стопански отношения, върху които се гради общественият ред. Всеки от тези критерии може да бъде повече или по-малко съществен за държавното устройство, но винаги той отстъпва по важност на един друг елемент на държавата — върховната държавна власт. Затова най-важната класификация на различните държави е онази, която ще установи като разграничителен белег, като критерий, онези отношения, на които се гради държавната власт и нейното отношение към членовете на държавата.

Този е белегът, който определя характера на държавата, намиращ израз във формата на нейното управление. С други думи, въпросът за формата на държавата е идентичен с въпроса за формата на нейното управление. Това последното у съвременните държави намира външна проява в правовите особености на конституциите им.

Нашата съвременност показва два основни типа държави — монархията и републиката. На всички е известно, че и двете тези форми на управление на държавата не са продукт на сегашната епоха, а са познати на историята отпреди много векове. Все пак, не може да се твърди, че съвременната монархия и тази на Людовик XIV, или на древността, са едно и също, както не са еднакви и републиките от двадесетия век, сравнени с римските или древно-гръцки републики. Новите икономически отношения, новите социални достижения и историческият опит на народите са дали специфичен съвременен отенък на държавите от нашия век, били те монархии или републики. Въпреки това, основният характерен белег на единия и другия вид държави през всички времена е останал почти непроменен.

Ако се опитаме да направим една бегла характеристика на монархията, трябва да отбележим на първо място, че се касае до една държава, която се управлява от физическа воля (Йелинек — „Общо учение за държавата“). Нейният върховен орган е физическо лице — монархът, който управлява по силата на една фикция за някакво негово първично, непрехвърлено му от никого, неизходящо от друго, а притежавано от рождение право на господство. За монарха е съществен този признак, че той е, който представлява върховната власт на държавата („Царят е върховен представител и глава на държавата“ — чл. 5 от Конституцията на Българското царство). Тази власт, която се явява двигател на целия държавен механизъм, му принадлежи по оригинален начин. Това е, обаче,

така да се каже едно принципиално определение на понятието, абстрактният монархически институт, но не и реалният монарх, обемът на цялата власт се обуславя от най-различни обстоятелства. Общо взето, за монархията е характерно това, че тя притежава твърде голяма способност за приспособяване към най-разнообразни исторически и социални отношения, благодарение на това, че със понятието и съществото ѝ са съвместими големи различия в степента на реално принадлежащата на монарха държавна власт. Затова монарси са, както сатрапите на древността, така и кралят на съвременната конституционна монархия, както царят преди революцията в Русия, така и английският крал днес, а така също и Виктор Емануил III при Мусолини.

Републиката, в нейното историческо развитие, се създава и развива като добре осъзната антитеза на монархията. Отначало тя е резултат не толкова на съзнанието за недостатъците на системата, която измества, а по-скоро — резултат на борбата срещу личността на определен монарх. Създателите ѝ си я представят просто, като не монархия. Първоначалното ѝ съдържание се явява не нещо друго, а само като отрицание на властта на даден монарх. Тези немонархически държави отначало дори не са се казвали републики, а са носили най-разнообразни имена. Пръв Макиавели нарича общо всички немонархически държави с прозвището *Respublica* и оттогава това наименование придоби гражданственост. Постепенно републиката се очерта като държавна система на отрицание на единовластието, но определението на републиката, като немонархия, и противопоставянето ѝ на последната и сега има още значение при обясняване на същността ѝ, защото тя, безспорно, е опит и средство за отстраняване на възможността и отричане на правото, държавата да се ръководи от волята на едно физическо лице. Огромното значение на този факт се изяснява, като се има предвид, че в монархията върховната управителна воля, като принадлежаща на конкретно, индивидуално определено лице, в същото време е и продукт от това лице. С други думи, лицето, чрез психологическата воля на което се упражнява държавната власт, е същото, което създава и абстрактната държавна воля.

Във всички немонархически държави, обаче, органът на върховната държавна власт никога не съвпада с физическите лица, чиито воли образуват върховната управителна воля. В републиките тя никога не се създава само по психологически път. Тя винаги е воля на повече или по-малко, обширна колегия, която има юридическо лице — село, град, община, околия и т. н., изобщо, касае се до една колективна воля. Волята на тази колегия, на колектива, е резултат на един процес със социално юридически отенък, установен съответно от конституцията на страната и от специални закони, и се постига чрез едно фактическо сумиране на волевите актове на отделните лица — граждани на страната, или се извлича чрез някаква фикция, тогава когато конкретната воля не е на лице. Тъкмо тази воля, а не своята собствена, изразява при държавническите актове лицето, което възглавява държавата. В традиционния вид републикански държави това лице се нарича председател на републиката и е едноличен институт. Това, обаче, не винаги е така.

III

Въпросът за формата на възглавяване държавата, макар че по необходимост е в зависимост от въпроса за формата на управление на

тази държава, съвсем не се покрива с него. С други думи, определянето на една конкретна държава, като монархия или република, не изчерпва проблема за държавния ѝ глава. Ако държавата е монархия, случаят е по-прост. Начело на всички конституционни и неконституционни монархии стои едно лице, наричано с различни, наистина, имена (хан, султан, цар, крал, император и т. н.), но представляващо винаги, поне теоретически, носител на върховната държавна власт. Различията в разните държави и дори в различните епохи са незначителни.

Принципът е един — държавата се възглавява от едно лице, което само или заедно с други конституционни фактори, упражнява върховната държавна власт. Дори тенденциите в тази област не сочат на възможности за някакви съществени изменения и нововъведения, и доколкото съществуват, се свеждат до въпроса за по-малкото или по-голямо ограничаване правата на монарха за сметка на правото на народа или на управляващата класа. В конституционните монархии тази тенденция е особено подчертана. В съвременна Англия, например, кралският институт се е превърнал по-скоро на символ, отколкото на един истински носител на върховна власт, каквато той теоретически притежава. Това може да се заключи от факта, че през течение на последните две столетия, кралят нито веднаж не е отказвал да промулгира законите, които парламентът е създавал. Правителството, в ръцете на което е съсредоточена изпълнителната власт, е орган на парламентарното болшинство и, макар формално да се назначава от краля, фактически изхожда и се определя от парламента.

Изобщо, конституционните уредби, не само в Англия, но почти навсякъде, представляват само юридическата рамка, в която се развиват политическите ходове на управляващите слоеве. Верно е, че държавата, която създава правото, сама се обвързва с него и правните норми са еднакво задължителни, както за нейните поданици, така и за нея. Но това право не е нещо закостеняло и непроменливо, и то винаги се тълкува с оглед на господстващите в момента принципи. Затова научнот-познание за същността на държавата, на нейните органи, тяхната власт и функции е възможно само при едно условие, че ще се откажем от формално-юридическия метод на познание, а на всички явления и факти в живота на организираното в държавата общество, ще трябва да се гледа позитивистично, като се държи сметка за особеностите на историческия момент и за всички онези фактори, които го характеризират. Само тогава ще може да се обясни, как в една и съща конституционна форма — парламентарната монархия, например — може да се вложи толкова разнообразно съдържание, както историята непрекъснато демонстрира.

Както вече се каза, особеното при монархическите държави относно възглавяването им е, че начело на държавата стои едноличният монарх. Това е абсолютен и неизменен белег за тази форма на управление. Има моменти, обаче, когато начело на една монархическа държава стои не титулярният монарх, а някаква друга институция — регентство. Това е най-често един преходен момент в историята на тази държава и обикновено конституцията ѝ урежда, както състава, така и функциите на регентството, а също така и случаите, когато регент или регентски съвет могат да я възглавяват.

Регентският институт може да бъде едноличен и колегиален. В последния случай, обикновено се състои от трима души, както се предвижда и в чл. 27 на нашата Конституция.

Теоретически, регентският институт възглавява държавата, когато монархът е непълнолетен, когато владетелят почине и не остави наследник — до избирането на нов. Към първия случай може да се приспособи и случая, когато монархът почине и остави бременна съпруга. При всички случаи на регентството, обаче, остават да се прилагат старите познати форми и историческото развитие на държавата не сочи на нови тенденции в тази област.

Този извод не важи за републиканските държави. Традиционната републиканска форма на управление е тази, при която начело на държавата застава едно лице — председател на републиката, с ограничен по време мандат, избран от народа по установен от конституцията ред. Историята на републиканските режими показва и някои други форми на възглавяване държавата. Има случаи — и в древността, и в по-ново време, когато държавният глава в републиките е колегиален институт: консули, директория и пр. Има случаи, когато неговият мандат се продължава до края на живота му. Всички тези случаи, обаче, колкото и да се различават от класическия и станал най-разпространен вид на възглавяване републиканската държава, все пак, в основата си остават едни и същи — режимът е немонархичен, начело на държавата стои държавен глава, носител на върховната държавна власт, която получава по пътя на една фикция от народа, който го избира. Този вид управление подхожда твърде много на либерално-демократичния дух на буржоазните държави след Френската революция и първата световна война, и биде доста разпространен. Физиономията му се определя напълно, като се имат предвид и другите съпътстващи го управителни институции — парламент с буржоазно или дребно-буржоазно болшинство и правителство от центъра.

Изобщо, републиканският режим от традиционния вид бе една сполучлива форма за управляване на държавата в годините, когато цъфтеше дребно-буржоазният либерализъм в Европа. Но този режим се оказва твърде несполучлив и неприложим към условията, които настъпиха през последните години, които доведоха и новата световна война. Така, във Франция републиката отстъпи на диктатурата на Петен-Лавал, в Германия — на Хитлера, в Испания — на Франко, в Португалия — на Салазар, в Австрия тя също не удържа, а в Гърция — настъпи реставрация на монархията.

В тези от посочените републикански страни, в които не се възвърна монархията, а само се установи някакъв вид диктатура, начело на държавата застава диктаторът. Така в рамката на конституционно установения институт — държавен — глава се вложи ново съдържание, което се свежда до пълно обсебване на цялата власт в ръцете на диктатора или неговата партия. Макар, че привидно републиката продължава да съществува, от републиканския режим нищо не остава. Психологическата воля на водача-диктатор се съвпада с върховната управителна воля и властта на държавния глава в тези случаи е по-голяма от властта, на който и да е монарх.

Някои от най-новите конституции на републиканските държави създават една съвършено нова форма на възглавяване държавата, която

е без precedent досега. Новото в тези случаи, обикновено, не се свежда само до създаването на споменатата форма държавен глава, а представлява изобщо изменение на цялата държавна постройка, създаване на система, коренно различна от известните досега, поради което твърде естествено е, че и възглавяването на държавата не би могло да продължава по начина, по който е ставало досега. Образец на този вид конституции е Сталиновата конституция. От същата категория са новата югославянска и албанска конституции.

IV

За разлика от конституциите на други страни, Основният закон на СССР (същото се отнася и до Югославия и Албания) провъзгласява за висш орган на държавната власт не държавния глава, а Върховния съвет на СССР — т. е. народните представители или, с други думи, за носител на върховната държавна власт се провъзгласяват народите на Съветския съюз (чл. 30).

Върховният съвет, който се състои от две камари — Съвет на Съюза и Съвет на националностите, осъществява всички права, които принадлежат на Съюза на Съветските Социалистически Републики, съгласно чл. 14 от Конституцията, доколкото те не влизат, по силата на Конституцията, в компетенцията на подчинените на Върховния съвет органи на СССР: Президиумът на Върховния съвет, Министерския съвет и министрите (чл. 31). От току-що казаното могат да се направят два извода. Първият е в смисъл, че държавната власт се споделя, всъщност, между Върховния съвет, от една страна, и от друга — Президиума на Върховния съвет и министрите. Вторият извод е в смисъл, че всички институции са подчинени на Върховния съвет. Министерският съвет и министрите са, както във всички страни, върховните органи на изпълнителната власт. По-особена функция в държавното устройство на СССР изпълнява Президиумът на Върховния съвет.

Според чл. 48 на Сталиновата конституция, Върховният съвет на СССР, в съвместно заседание на двете камари, избира Президиума си в състав: председател, шестнадесет негови заместници, секретар на Президиума и двадесет и четири членове. Така избраният Президиум е отговорен пред Върховния съвет на СССР за цялата си дейност. Неговите функции не се свеждат само до задължението и правата по председателстването на двете камари, а са значително по-широки, както показва чл. 49 от Конституцията. От този текст на Основния закон се вижда, че Президиумът на Върховния съвет на СССР (същото важи и за Югославия):

- а) свиква сесиите на Върховния съвет на СССР;
- б) дава тълкувание на действащите закони на СССР и издава укази;
- в) разпуска Върховния съвет на СССР въз основа на чл. 47 от Конституцията и насрочва нови избори;
- г) произвежда всенародно допитване (референдум) по своя инициатива или по искане на една от съюзните републики;
- д) отменява постановленията и разпорежданията на Министерския съвет на СССР и на Министерските съвети на съюзните републики в случай на несъответствие със закона;

е) през периода между сесиите на Върховния съвет на СССР освобождава от длъжност и назначава отделните министри на СССР по представление на Председателя на Министерския съвет;

ж) награждава с ордени и присвоява почетни звания на СССР;

з) осъществява правата за помилване;

и) назначава и сменява висшето командване на въоръжените сили на СССР;

к) през периода между сесиите на Върховния съвет на СССР обявява състояние на война в случай на военно нападение против СССР или в случай на необходимост да се изпълнят международни договорни задължения;

л) обявява обща и частична мобилизация;

м) ратифицира международните договори;

н) назначава и отзовава политическите представители на СССР в чуждите държави;

о) приема доверителните и отзователните грамоти на акредитираните при него дипломатически представители на чуждите държави;

п) обявява военно положение в отделни местности или по целия СССР в интереса на отбраната на СССР или в интереса на осигуряването на обществения ред и държавната безопасност.

Така, конкретно, изяснен обемът на държавната власт, която конституцията дава на Президиума на Върховния съвет, става ясно, че на него се възлагат онези права, които според конституциите на другите държави принадлежат на държавния глава. При това положение, и тъй като конституцията на СССР не познава друг институт, който да възглавява държавата, следва да се приеме, че тъкмо казаният Президиум е, който изпълнява функцията на държавен глава. По този начин се създава една нова, непозната досега, форма на възглавяване организираното в държава общество, особеностите на която могат да се характеризират по следния начин: преди всичко, конституцията на СССР (и на Югославия) не предвижда изрично института държавен глава, а възлага неговите функции на едно колективно тяло, изходящо от парламента. По този начин, държавният глава се явява като една креация на парламента или, погледнато в още по-дълбока перспектива, на самия народ, чиито представители образуват Върховния съвет.

Тъй като за цялата си дейност той е постоянно отговорен пред Върховния съвет (чл. 48 ал. II), Президиумът се намира под един непрекъснат контрол от народа. Всичко това показва, че системата, възприета от Съветската конституция за възглавяване на държавата, е едно тържество на демократическия идеал — народът да бъде върховен носител на държавната управителна власт.

Едновременно с това, според тази система, държавният глава се явява като орган на парламентарното болшинство, което чрез него може да се налага на всички други парламентарни и извънпарламентарни групировки. Изобщо, той не е дори и привидно някакъв надпартиен и незаинтересован арбитър, а е еманация на господстващата в камарата партия. Затова тази система е особено пригодна за онези държави, в които има еднопартийно управление, или хегемония на една партия, или на едно идеологическо движение, на които се подчиняват, както всички институции, така и всички конституционни фактори.

Друга особеност, която Президиумът на Върховния съвет представлява, в качеството му на институт, който изпълнява функциите на държавен глава е, че той е колегиален институт, състоящ се от председател, няколко подпредседатели, един секретар и значителен брой членове, и в този си състав той безспорно представлява един тежък апарат. Затова тъкмо повечето от представителните функции на Президиума на практика се извършват от неговия председател. Обстоятелството, че Президиумът е многочленен апарат е също едно средство за неговото демократизиране, тъй като неговата абстрактна воля ще бъде не волята на едно лице, а колективната воля на всичките му членове. Но най-голямо оправдание на многочисления му състав се дава при съставните държави, каквито са и Съветският съюз и федеративна Югославия, при които всяка една федерална единица може да има свой представител в Президиума.

Това е, може би, едно от основанията да се възприеме идеята за колегиален институт, който да възглавява държавата.

Не по-малко съществена особеност за тази форма на държавен глава е обстоятелството, че той изхожда от парламента, т. е. от законодателния институт. С това се провежда тенденцията и осъществява в значителна степен, поне приципиално, възможността за даване преднина на законодателната власт пред изпълнителната. И тази особеност на системата е гаранция за постигане на по-голяма демократичност, защото винаги засилването на законодателната власт, особено когато това става за сметка на изпълнителната, има за резултат демократизирането на режима. Разбира се, всичко това е така само, ако разпорежданията на конституционните текстове се спазват строго, защото практическата политика показва често, че конституционните форми могат да бъдат великолепна маска на неконституционни прояви.

Най-накрая, за да може да се добие цялостна представа за истинската същност на системата, тя не трябва да се разглежда и тълкува изолирано, а единствено във връзка с социалния и политически ред в страната. Но това излиза извън рамките на тази статия, която има за цел само да посочи новите тенденции в системите за възглавяване на държавата и да постави въпроса пред вниманието на нашата общественост.

V

Ако конституционните промени, които българското правителство предвижда да проведе, се осъществят, пред свободното съзнание на българския народ, за първи път в неговата история, ще се постави задачата сам да определи формата на своето управление и да разреши суверенно въпроса за държавния глава. Досега този въпрос, колкото пъти е бил поставян, се решава било по една историческа инерция, било под влиянието на една или друга сили, стоящи извън свободната народна воля.

В първото и второто българско царство проблемът за държавния глава фактически не е съществувал. Държавният глава — хан или по-късно княз, е бил нещо предварително установено, като необходимост за държавата.

При създаването на третото българско царство, влиянието на историческото минало, от една страна, на царска Русия, от друга, и

решението на Берлинския конгрес, от трета, предreshават въпроса в полза на монархията. Берлинският мирен договор приповтаря постановленията на Сан-Стефанския договор относно българското държавно устройство, а именно, че едно събрание от нотабили ще изработи устав или органически статут и след това ще се избере от народа княз. Следователно, нашите учредители, свободни при създаване на държавното ни устройство, са били обвързани от колективната воля на цяла Европа да изберат княз — т. е. да създадат конституционна монархия (ср. Ст. Баламезов — „Търновската конституция — История на първоначалния текст от 1879 г.“, София, 1919 г.). При това положение, дори ако между учредителите е имало някои, които да са били последователи на Левски, който, както е известно, е казвал, че ако българският народ се бори, за да си избере княз, борбата му е излишна, защото той си има султан, то тези негови последователи са били свързани ръце от решението в Берлин.

През 1919 година, след катастрофата от несполучливата война и абдикацията на Фердинанд, историческата традиция пак надделя.

Днес положението е съвсем различно. От българския народ ще се иска сам да определи формата на управлението си. Той е вече с достатъчно богат политически опит, а не му липсва и усет, и сигурно ще може да разреши правилно поставената му задача. Въпросът, обаче, не се изчерпва с разрешаването на дилемата — монархия или република. Ако бъде република, поставя се нов въпрос: каква република и каква форма на възглавяване на държавата ще се предпочете? — Всички тези въпроси са от голямо значение за правилното развитие на нашата държава и заслужават едно подробно проучване и всестранно разясняване пред целия български народ.

БАНКОВОТО НИ ДЕЛО ПРЕЗ ГОДИНИТЕ НА ВОЙНАТА

Д-Р Н. МЪДРОВ

Годините 1939—1945 за нашата страна бяха години, преживяни при военновременни условия. Производството бе насочвано към все по-големи размери за задоволяване на военните нужди. Превозът обслужваше все по-слабо стопанството. Стокообменът с чужбина срещаше все по-големи затруднения. Несъответствието между доходите на населението и наличните количества от стоки на пазара все повече се увеличаваше. Потреблението за частни нужди претърпя съществени ограничения, поради което се освободиха значителни количества парични средства, които отчасти се насочваха към банките, за да увеличат влоговете. Нарушението на равновесието между предлагането и търсенето се задълбочаваше непрекъснато. Във все по-голяма степен износът на страната оставаше непокрит с внос, поради което голяма част от средствата на банковите ни институти бяха ангажирани в това финансиране на стокообмена с чужбина. Към това се прибави мобилизирането на значителна част от войската ни, увеличението на държавните разходи, бомбардировките на София, които разстроиха съществено стопанския живот, участието на нашата войска във войната срещу Германия и пр.

Парично обращение. — Развитието на народното ни стопанство през годините 1939—1945 се намираше под знака на разколебаната стабилност на паричната ни единица, вследствие бързото увеличение на паричното обращение.

Монетите в обращение са се увеличили до края на 1945 г. с 120%, банкнотите в обращение — с 934%, а общо банкнотите и монетите — с 726%. Общото парично обращение, в което са включени и 3% държавните съкровищни бонове се е увеличило с 1.187%, т. е. почти 12 пъти. Като причини за това увеличение могат да се посочат: финансирането на военните доставки и на другите военновременни мероприятия на държавата; мобилизирането на значителни контингенти от войската; повишеното потребление на стоки и материали от държавата и войската; стопански инвестиции в Македония и Беломорието; участието ни във войната срещу Германия; разходи по изпълнението на спогодбата по примирието; задържане на по-големи суми в наличност при разните кредитни институти, частни предприятия и в населението; отбягването на стоковите кредити във вътрешната търговия и преминаване все повече към сделките в брой; увеличение на клиринговите кредити в полза на Германия и други държави; временното включване в територията на страната ни области от съседни държави, в които области още се намират наши пари в размер на няколко милиарда лева.

Сведения за нарастването на това обращение дава приведената таблица за паричното обращение и 3% държавни съкровищни бонове (в милиарди лева):

ГОДИНИ	Монети в обраще- ние	Банкноти в обра- ще- ние	Парично обра- ще- ние	Индекс 1939 г. = 100	3% държ. съкров. бонове	Общо па- рично обра- щение	Индекс 1939 г. = 100
1939	1.441	4.245	5.686	100	—	5.686	100
1940	1.564	6.518	8.082	142	—	8.082	142
1941	2.247	13.467	15.714	276	—	15.714	276
1942	2.705	18.922	21.627	380	1.837	23.464	413
1943	2.877	23.860	26.737	470	9.121	35.858	631
1944	3.172	45.833	49.005	862	18.218	67.223	1 182
1945							
30. VI	3.225	43.522	46.747	822	21.789	68.535	1.205
1945							
31. XII	3.240	43.726	46.966	826	26 195	73.162	1 287
1946							
31. I	3.142	43.988	47.130	829	27.298	74.428	1.309
1946							
28. II	3.157	43.366	46.523	818	29.315	75.838	1.333

Като вземем под внимание факта, че много голяма част от намиращите се понастоящем в ръцете на населението 3% държавни съкровищни бонове не изпълняват функцията си на платежно средство, а служат като възможност за лихвеносно пласиране на свободни средства, при запазена тайна на собствеността и при гарантирана възможност за покриване чрез тези бонове на нуждите от платежни средства на тяхния собственик, наклонни сме да приемем, че размерът на паричното обращение, който влияе върху стопанския оборот, е по-малък от размера на общото парично обращение (който възлиза на 73.2 милиарда лева към края на 1945 г.), тъй като от него трябва да се изключат по-голямата част от съкровищните бонове (а даже и половината от монетите в обращение, които са демонетизирани и вече оползотворени като материал в производството или пък са скрити от населението). В полза на това твърдение се явява фактът, че ако се възползуваме от корегирания от главния директор на Статистиката индекс за издръжката на живота, който към края на 1945 г. възлиза на около 800, и изчислим размера на онова парично обращение към края на същата година, което влияе върху стопанския оборот, ще получим 45.6 милиарда лева (обращението към края на 1939 г. — 5.7 милиарда лева, умножено на 8), която величина е много близка по размера си с паричното обращение (монети и банкноти) към края на 1945 г. — 47 милиарда лева. Не трябва, обаче, да мислим, че всички 3% държавни съкровищни бонове са изключени от фактическото парично обращение, понеже наши банкноти за 4—5 милиарда лева все още се намират в населението на Македония и Беломорието, и поне половината от монетите (1.6 милиарда лева) са фактически изключени от паричното обращение. Значителни количества от съкровищни бонове са привлечени в обращение, поради това, че

част от населението, особено селското, държи големи количества банкноти у себе си, които количества съществено надвишават реалните му нужди от платежни средства. И ако още не се забелязва преобладаваща циркулация на боновете, като платежно средство, на пазара, това се дължи на факта, че реалната нужда на стопанството от платежни средства понастоящем е, все пак, по-малка отколкото през 1939 г., било поради липсата на достатъчно стоки, било поради невъзможност за някои социални категории да задоволят напълно нуждите си от такива, поради намаление в реалната покупна сила на техните доходи.

Увеличението на боновете оказва неблагоприятно въздействие върху нарастването на влоговете при банковите институти. За времето от януари 1944 г. до септември 1945 г. боновете в обращение са се увеличили почти толкова (22.2 милиарда лева), колкото влоговете (25.1 милиарда лева). Нужно е да се вземат мерки за преустановяване увеличението на боновете, които мерки да бъдат съпроводени от широко планирана акция, проведена от държавните, кооперативните и частните кредитни институти, за привличане свободните средства на населението в банките, което ще улесни организирането на правилното кредитиране на стопанството и заздравяването на лева, посредством намаляване паричното обращение.

Не би трябвало да се допуска ново, съществено увеличение на обращението на съкровищни бонове и поради това, че те ще започнат да се явяват — след пълното покриване нуждите на лицата, които предпочитат да обличат свободните си средства в бонове, вместо да ги влагат в банковите институти — все по-често на пазара, което особено ще се засили при настъпването на стопанско раздвижване. Тогава боновете ще престанат, до голяма степен, да играят ролята на временна възможност за удобно, лихвено пласиране на свободни средства, за да се превърнат в такива платежни средства, които отчасти са неудобни — поради необходимостта, при всяка промяна на собственика им да се изчислява лихвата — както за населението, така също и за касиерите на държавните учреждения и частните предприятия. Ако, въпреки всички мерки, се дойде все пак до увеличаване на съкровищните бонове в действителна циркулация, ще се наложи заменянето на появилите се в големи размери като платежно средство такива бонове с банкноти, за да не се увреди на добротото име и на разположението на населението към тези ценни книжа на държавата.

Влоговете при банковите институти. — При база 1939 година равна на 100, всички влогове са нарастнали до края на м. септември 1945 г. на 338. Над този размер са се увеличили влоговете при Б. З. и К. Банка (424), при петте големи частни банки (404) и при популярните банки (342), а под него — влоговете при Пощенската спестовна каса (283) и при малките частни банки (109).

Бързото увеличение на влоговете при Б. З. и К. Банка и при големите частни банки се дължи на факта, че населението понастоящем разполага — поради номинално увеличението си доходи, вследствие частичното обезценяване на лева — със сравнително много по-големи доходи и парични излишъци, които то предпочита да влага в по-големи кредитни институти, които му вдъхват пълно доверие в днешните не напълно нормални времена и които са особено дейни в областта на привличане спестяванията на публиката.

Малките частни банки, а отчасти и популярните банки, не увеличаваха размера на отделните кредити с темпа, с който ставаше поскъпването на живота, поради което част от клиентелата им прибегна до кредитите на големите частни банки. Сравнително по-слабото увеличение на пласментите, отколкото на влоговете, застави малките частни банки да проявяват слаб интерес към привличането на нови влогове. Пречка за нарастването на влоговете при Пощенската спестовна каса се явява станалият вече твърде недостатъчен за новите условия максимален допустим размер на влоговете.

Приведената таблица дава представа за разпределението на влоговете между отделните кредитни институти през годините на периода 1939—1945:

Наименование на банките		Г о д и н и						
		1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945 IX
Пет големи частни банки	В милиарди лева	2.3	2.3	2.8	4.8	8.1	8.7	9.3
	Индекс при 1939 г. = 100	100	100	122	209	352	378	404
	% от всички влогове	13.0	11.7	11.6	13.8	17.9	16.6	15.5
Б. З и К. Банка (без предепозирванията)	В милиарди лева	6.3	7.0	8.0	11.4	15.6	21.6	26.7
	Индекс при 1939 г. = 100	100	111	127	181	248	343	424
	% от всички влогове	35.6	35.7	33.2	32.8	34.5	41.3	44.6
Популярни банки	В милиарди лева	3.3	3.9	5.0	7.1	8.7	10.4	11.3
	Индекс при 1939 г. = 100	100	118	152	215	264	315	342
	% от всички влогове	18.6	19.9	20.8	20.4	19.3	19.8	18.9
Малки частни банки	В милиарди лева	2.2	2.3	3.2	4.9	4.4	2.3	2.4
	Индекс при 1939 г. = 100	100	105	145	223	200	105	109
	% от всички влогове	12.4	11.8	13.3	14.0	9.7	4.4	4.0
Всичко банки	В милиарди лева	14.1	15.5	19.0	28.2	36.8	43.0	49.7
	Индекс при 1939 г. = 100	100	110	135	200	261	305	352
	% от всички влогове	79.7	79.1	78.8	81.0	81.4	82.1	83.0
Пощенска спестовна каса	В милиарди лева	3.6	4.1	5.1	6.6	8.4	9.4	10.2
	Индекс при 1939 г. = 100	100	114	142	183	233	261	283
	% от всички влогове	20.4	20.9	21.2	19.0	18.6	17.9	17.0
ВСИЧКО	В милиарди лева	17.7	19.6	24.1	34.8	45.2	52.4	59.9
	Индекс при 1939 г. = 100	100	111	136	197	255	296	338
	% от всички влогове	100	100	100	100	100	100	100

Нарастването на влоговете при банковата ни система дава възможност за разширяване на кредитораздаването и — поради някои ограничения в областта на стопанската дейност — за известно увеличаване паричните резерви на кредитните институти при Б. Н. Банка. Тези резерви са възлизали (средно годишно) през отделните години, както следва: 1939 г. — 1.241; 1940 г. — 1.119; 1941 г. — 1.323; 1942 г. — 2.714; 1943 г. — 2.143; 1944 г. — 2.648 и 1945 г. — 709 милиона лева.

Влоговете на банките са се увеличавали с почти същото темпо, с което са се увеличавали пласментите, което е указание за доверие и за взаимна работа в стопанската област.

Промените в размера на влоговете и на пласментите на кредитните институти не са ставали със същото темпо, с което са били извършвани движенията на паричното обращение. Докато индексът за паричното обращение, при база 1939 г. = 100, достига до 1.286 към края на 1945 г., този за влоговете се повишава само на 334, а онзи за пласментите — на 340. На всеки сто лева парично обращение сме имали: през 1939 г. в банките по 311 лева влогове; през 1940 г. — по 242 лева; през 1944 г. — по 78 лева, към края на октомври 1945 г. — по 80 лева и към 31 декември 1945 г. — по 81 лева. Тенденцията е към леко подобрене, която би трябвало да се запази непременно. В нормални времена по-чувствителните увеличения в размера на банкното обращение биват съпроводени от съответна промяна в обема на влоговете при кредитните институти. През военните години увеличението на паричното обращение не е предизвикало очакваното по-съществено нарастване на банковите влогове. Причината на този факт трябва да се търси в засилващото се тезоризиране на парични средства, което се намира във връзка с големите промени в разпределянето на националния доход между отделните социални категории през последните инфлационни години.

Като причини за сравнително слабото увеличение на влоговете по отношение на паричното обращение споменаваме следните: 1. През военните години липсваше възможност за по-широка стопанска дейност, поради което — вследствие най-различни причини — значителни количества пари, предназначени за такава дейност, се съхраняват лично от собствениците им, поради липса на навик да ги влагат в банките; 2. Широки кръгове от населението, които още от нормалните години преди войната са навикнали да употребяват редовно парите си за набавянето на необходими стоки от пазара, сега държат тия средства у себе си с намерение да ги употребят за покупки при първа възможност, която им се открие; 3. Поддържане на по-големи касови наличности от предприятията, поради силно увеличените цени на стоките, надниците и заплатите, услугите на занаятчий, посредници и др., данъци, поскъпнал транспорт и пр.; 4. Задържане, поради поскъпването на живота, на по-големи суми от населението за посрещане на ежедневните му разходи и за поддържане платежоготовност за извършване покупката на някоя нужна стока, която случайно е открита на пазара; 5. Намаляване реалните доходи на широки слоеве от населението: националният доход, част от който постъпва в банките под формата на влогове, се е увеличил за периода 1939—1945 г. много по-слабо (около един и половина пъти), отколкото влоговете (около два и половина пъти); 6. Задържане на суми от производителното население, поради липса на навик да ги влага в кредитните институти, които суми — вследствие чувствително увеличените му доходи — достигат вече големи размери. Съществено увеличение доходите на някои други социални категории, които още не са привикнали към поддържане влогови сметки в банките; 7. Затруднените по законодателен път покупки на недвижими имоти, които лишават много селски стопани от възможността да се сдобият с имоти в градовете, които

стопани, обаче, държат спестените си пари въкъщи; 8. Фактът, че някои кръгове от населението предпочитат — по свои съображения — да държат при себе си значителни количества пари, въпреки загубата на лихви. Този начин на действие се облагоденствувва от това, че поради частичната обезценка на паричната единица — лихвата на влоговете престана да служи като фактор, който насърчава влагането на свободните средства в кредитните институти; 9. Страхът у някои лица през време на войната, че властта може да вземе мерки за ограничаване свободното разполагане с влоговете; 10. Съзнателното забавяне от страна на някои лица да изплащат задълженията си към кредитните институти и Погасителната каса, поради неоснователно очакване на облекчаване на всички задължения; 11. Съображения от фискално естество заставят някои лица с по-слабо обществено съзнание да не влагат свободните си средства в банките; 12. Опасения от настъпването на кредитна криза, която може да се отрази неблагоприятно върху кредитните институти, които опасения съществуват предимно между вложителите из средите на селското и непроизводителното градско население; 13. Някои търговски и индустриални предприятия задържат много по-голяма от действително нужната им касова наличност, поради опасения от настъпване на ограничения в кредитораздаването; 14. Широки кръгове от населението държат парите си не в банките, а у себе си под формата на 3% държавни съкровищни бонове, които им носят реална лихва 3 $\frac{1}{4}$ %, докато реалната лихва на банковите влогове е почти във всички случаи малко под този размер. Освен това, обличането на свободните им средства в такива бонове ги освобождава от всички онези формалности, с които е свързано поддържането на влогова сметка при някой кредитен институт; 15. Благотворно върху увеличаването на банковите влогове би се отразило освобождаването на вложените суми (до известен максимален размер) от данъчни тежести, което ще спести на вложителя усилията по декларирането на тези суми като доход, за която цел той трябва да вадя и обгербвано удостоверение от съответния кредитен институт. Би било също така желателно да се обсъди целесъобразността на освобождаване чековете по жировите сметки при банките от герб, а също така от такси в полза на банката (порто, бланка и пр.). Понесените в случая жертви от държавата биха били компенсирани с ползата от намаляването на банкнотите в обращение; 16. Закупуването на стоки, които не са особено потребни, а често пъти са напълно ненужни на купувача, който чрез тази си постъпка лишава свои съотечественици, които действително се нуждаят от тези стоки, от възможността да се снабдят с такива и оставя значителни парични средства в обращение, което съвсем не се нуждае от тези средства, вместо да ги внесе в някой кредитен институт; 17. Като причина за сравнително слабото увеличение на влоговете може да се посочи (за 1945 г.) и внасянето от страна на населението на 21 милиарда лева за Заема на свободата. Част от тези средства са били изтеглени от банките за посрещане вноските по заема или пък са представлявали свободни от стопанско предназначение средства, за част от които не е било изключено да бъдат вложени в банковите институти.

Голяма част от спестителите е особено чувствителна към слуховете за нарушаване тайната на влоговете, понеже не желае да се знае от външни лица и от органите на властта какъв е размерът на нейните

спестявания. Би било желателно да бъдат въведени отново безименните влогове, което ще послужи като доказателство за това, че държавните органи гледат на влоговата служба при банките като на дейност от първостепенно обществено значение.

Почти всички изброени причини за задържането на свободни парични средства извън кредитните институти представляват от себе си отрицателни прояви от стопанско и обществено гледище, понеже водят към нарушаване правилното функциониране на кръгообращението на парите и пречат на редовното изсмукване на излишните пари от банковата ни система. Тези проявления трябва да бъдат направени невъзможни, за да се осигури правилното развитие на стопанството и банковите институти. Задържането на големи суми от населението не води в момента към инфлация, понеже те представляват от себе си временно неутрализирана покупна сила. Не трябва, обаче, да се забравя, че тази покупна сила може внезапно да се появи на пазара — предимно, поради причини от психологическо естество — и да упражни извънредно силно въздействие в отрицателно направление. За част от лицата, които задържат у себе си значителни количества парични средства, съществува опасност в смисъл, че фактът, имайки винаги в ръцете си големи суми, може да въздействува в отрицателна смисъл върху моралната им устойчивост и да ги въведе в изкушения с неблагоприятни последствия, както за тях самите, така и за народното стопанство.

Пласментите на кредитните институти. — Военната обстановка предизвиква свиване дейността на много клонове на стопанството, което предизвиква намаляване на търсенето на кредити от страна на частното стопанство. В това отношение допринесе твърде много изчерпването на запасите от стоки и материали, затрудненията за попълване на същите с внос от чужбина, а така също и ограничителните мерки за продажбата на някои стоки, липсата на известни сурови материали и ликвидацията на предприятията на лица от еврейски произход, съгласно закона за защита на нацията.

Кредитната политика на банковите институти бе, поради това, свързана с условията, наложени от военната обстановка, при която на някои от големите кооперативни централи се наложи — в желанието им да оползотворят свободните си средства — да преминат към кредитиране на нови обекти (Общият съюз на популярните банки започна, например, да кредитира сделките с тютюни). Наложил се да се организира кредитирането на индустриалните предприятия, които преработват нарядни стоки на държавата, което бе осъществено от Банка български кредит. Някои големи популярни банки преминаха — под напора на свободните им средства — към кредитирането и на по-големи търговски предприятия, които предприятия по начало се нуждаят не от дребен кредит, какъвто е този на популярните банки, а от едро кредитиране.

Състоянието на паричния пазар и на кредита през военните години се характеризира с голямата им ликвидност. Последната се прояви: 1. в увеличаване на влоговете при кредитните институти; 2. в сравнително по-ограниченото търсене на кредити от страна на частното стопанство; 3. в увеличение на наличните средства при кредитните институти и при частните предприятия; 4. в ограничено използване от частните банки на кредитите при централната банка и 5. в увеличение на паричното обращение

Приведената таблица дава представа за разпределението на пласментите между кредитните институти:

Наименование на банките		Г о д и н и						
		1939	1940	1941	1942	1943	1944	IX
Бълг. Зем. и Коопер Банка	В милиарди лева	7.7	8.8	8.8	11.4	16.0	19.2	25.9
	Индекс при 1939 г. = 100	100	114	114	148	208	249	336
	% от всички пласменти	53.1	55.7	51.2	48.1	48.3	46.5	52.6
Пет големи частни банки	В милиарди лева	1.7	1.7	2.7	4.6	9.5	13.2	13.9
	Индекс при 1939 г. = 100	100	100	159	271	559	776	818
	% от всички пласменти	11.7	10.8	15.6	19.4	28.7	32.0	28.3
Малки частни банки	В милиарди лева	2.0	2.0	2.3	2.6	1.2	2.3	1.0
	Индекс при 1939 г. = 100	100	100	115	130	60	115	50
	% от всички пласменти	13.8	12.6	13.4	11.0	3.6	5.5	2.0
Популярни банки	В милиарди лева	3.1	3.3	3.4	5.1	6.4	6.6	8.4
	Индекс при 1939 г. = 100	100	106	110	165	206	213	271
	% от всички пласменти	21.4	20.9	19.8	21.5	19.4	16.0	17.1
ВСИЧКО	В милиарди лева	14.5	15.8	17.2	23.7	33.1	41.3	49.2
	Индекс при 1939 г. = 100	100	109	119	163	228	285	339
	% от всички пласменти	100	100	100	100	100	100	100

За времето от декември 1939 г. до края на септември 1945 г. пласментите на банките са се увеличили общо от 14.5 на 49.2 милиарда лв., т. е. индексът им е нарастнал от 100 за 1939 г. на 339. Над този размер се е увеличил индексът на големите частни банки (818), а под него — на Б. З. К. Банка (336), популярните банки (271) и малките частни банки (50 — намаление в размер на 50%).

Процентното съотношение на пласментите към влоговете на кредитните институти се вижда от данните на следната таблица:

Наименование на банките	1939 г.	1941 г.	1943 г.	1945 г. IX
Бълг. Земед. и Кооперативна Банка	122%	110%	103%	97%
Популярни банки	94%	68%	74%	74%
Пет големи частни банки	74%	96%	117%	150%
Малки частни банки	91%	72%	27%	42%
ВСИЧКО	103%	91%	90%	99%

Докато общо за всички банки през 1939 г. на 100 лв. влогове са се падали 103 лв. пласменти, през 1941 г. се падат само 91 лв., а през 1943 г. — само 90 лв. пласменти. След това започва сравнително побързо увеличаване на пласментите в сравнение с влоговете, за да се дойде към края на септември 1945 г. до почти пълно изравняване: на 100 лв.

влогове са се падали 99 лв. пласменти. Докато през 1939 г. на 100 лв. влогове са се падали най-много пласменти на Б. З. К. Банка — 122 лв. (а най-малко на големите частни банки — 74 лв.), към края на септември 1945 г. най-много пласменти (150 лв.) се падат на големите частни банки, а най-малко — на малките частни банки (42 лв.).

За да може да се проследи по-добре развитието на всяка една от петте големи частни банки, привеждаме следните цифрени данни (в милиони лв.):

Наименование на банките	Влогове			Пласменти			% на пласментите към влоговете		
	31. X 1945	31. X 1944	31. XII 1939	31. X 1945	31. X 1944	31. XII 1939	31. X 1945	31. X 1944	31. XII 1939
Банка български кредит	7.255	6.407	1.814	12.528	11.948	1.629	173	187	90
Кредитна банка	755	913	669	1 192	1.359	351	158	149	53
Бълг. търговска банка	1.427	1.182	590	948	667	422	66	56	72
Франко-бълг. банка	41	52	178	72	76	109	176	146	61
Италианска и българска търговска банка	259	215	551	247	153	266	95	71	48
ВСИЧКО	9.737	8.769	3.802	14.987	14 203	2.777	154	162	73

От данните на тази таблица се долавя бързият прогрес на Банка български кредит, която вече напълно доминира над всички останали кредитни институти от тази група. Тази банка е имала през 1939 г. на 100 лв. влогове най-голям пласмент — 90 лв., срещу общо за всички банки от тази група — 73 лв.; тя заема към края на октомври 1945 г. второто място (173 лв.), непосредствено след Франко-българска банка (176 лв.), срещу общо за групата 154 лв.

Бързото увеличение пласментите на големите частни банки се дължи до известна степен на модерната им организация и опитното ръководство, които им осигуряват най-добрата част от едрата клиентела, ликвидност и подвижност. Банка български кредит съсредоточи в ръцете си кредитирането на индустриалните предприятия, а особено на тези от тях, които преработват нарядни стоки, а също така кредитирането на големи държавни предприятия като: вносните централи „Българска търговия“ и „Българска промишленост“, мините „Перник“ и пр. Българска търговска банка и Кредитна банка развиват, също така, широка влогова и кредитна дейност. Заслужава отбелязване фактът, че Кредитна банка, която бе германска креация, успя след 9 септември да посрещне успешно, без сътресения, тегленията на влогове, извършвани по обясними причини. Върху размера на пласментите на големите частни банки се отразява неблагоприятно неучастието им в кредитирането на закупуването на монополните артикули (зърнените храни, вълната и пр.), към които напоследък бе присъединен и тютюнът. От кредитирането на сделките с тютюн в Беломорието, Кредитна банка и Банка български кредит имат да получават, от преди няколко години, значителни суми, събирането на които е гарантирано от държавата. Преминаването на кредитирането на търговията с тютюн към Б. З. К. Банка е, изобщо, значителна загуба за частните кредитни институти.

Снабдяването на индустрията с оборотни средства, степени до голяма степен от досегашното обезценяване на лева, е първостепенна задача, с която кредитните ни институти се справят успешно. Усилията им в това отношение се улесняват съществено от факта, че индустриалците успяха да запазят състоянията си през инфлацията чрез инвестирането на свободните си средства в недвижими имоти и машини. При подсилването на оборотните средства на индустрията с кредити се практикува широко варантният кредит, а особено неговата разновидност „подвижният вариант“.

Все още остава, обаче, открит въпросът за окончателното уреждане на средносрочното и дългосрочното кредитиране на индустрията, която — във връзка със своето разширение, модерно обзавеждане и техническо усъвършенстване — се нуждае и от по-дългосрочно финансиране, каквото не би трябвало да се очаква от кредитната ни система, която се състои предимно от влогови банки. Налага се, поради това, създаването на банка за дългосрочно и средносрочно финансиране на индустрията, при капиталовото участие на държавните и частните кредитни институти, на отделните индустриални предприятия — особено на тези от тях, които ще се ползват от кредитите на тази банка, а в краен случай — и на държавата.

Разрешаването на въпроса за дългосрочното финансиране на индустрията ще трябва, изобщо, да се извърши не изолирано, а в рамките на уреждане проблема за дългосрочното финансиране на всички клонове на народното ни стопанство. Реалните нужди на последното от дългосрочен кредит — земеделски, промишлен, комунален и жилищен — са толкова големи, че ние не ще можем в никой случай да ги покрием в късо време само със скромните източници на дългосрочни средства, с които понастоящем страната разполага. Нуждите от дългосрочен кредит ще трябва, поради това, да се степенуват по значението на съответните обекти за стопанството и държавата, като първоначално се подберат най-важните от тях.

Пласментите на Б. З. К. Банка биха могли да се увеличат през годините на разглеждания период с още по-голяма бързина, ако доходите на селските стопани и на част от занаятчиите не се увеличаваха сравнително по-бързо, поради покачването цените на земеделските произведения и на занаятчийските услуги. Селските стопани започнаха да прибягват по-рядко към искане на нови кредити, като същевременно изплащат по-редовно старите си задължения. Популярните банки и другите кооперативни сдружения започнаха, също така, поради повишената им ликвидност, сравнително по-ограничено да използват определените им кредити. От пласираните от Б. З. К. Банка към края на 1944 г. 19.2 милиарда лева, само 9.2 милиарда лева са употребени за кредитиране на чисто стопански инициативи. В държавни и общински инициативи Банката е била ангажирана към същата дата около 10 милиарда лева.

Б. З. К. Банка финансира кооперативните индустриални предприятия, като: захарните кооперативни фабрики, мелничарската кооперативна индустрия, горската кооперативна индустрия, копринената кооперативна индустрия, хладилната кооперативна индустрия и пр. Като ръководен принцип при провеждането на индустриалната политика на Б. З. К. Банка служи схващането, че земеделските произведения трябва да се прера-

ботват в по-дълготрайни продукти. Финансирането на кооперативното обработване на земята ще бъде предмет на големите и трайни грижи на Банката през идните години, успоредно с основаването на нови трудово-зеделски производителни кооперации.

Общият съюз на популярните банки трябваше да полага много грижи за доброто пласиране на излишните парични средства на популярните банки, които излишъци се появиха, поради ограничените възможности за стопанска дейност. В желанието си сами да се справят с непрестанно увеличаващите се излишъци, много популярни банки започнаха да кредитират и по-едри предприятия, обаче, срещу залог на стоки, обикновено под формата на текуща сметка. От отпуснатите към края на 1944 г. от популярните банки на стопанството 5.4 милиарда лева, 1.3 милиарда са дадени като текущи сметки срещу залози и 0.3 милиарда лева като заеми срещу залози.

44% от тези кредити са използвани за търговска дейност, 12% за индустриални цели, 8% за занаятчийско производство, 8% за покупка и строеж на сгради, и пр. И Съюзът на популярните банки направи опит за кредитиране на едри предприятия: той влезе в договорни отношения с Кредитната банка в началото на 1943 г., като постави 2 милиарда лева, срещу 1 милиард лева от Кредитна банка, на разположение за кредитиране частните тютюнотърговци за закупуването и износа на тютюните от страната, Македония и Беломорието. Към края на 1944 г. вземанията на Съюза от тютюнотърговците (132 на брой) по този договор възлезе на 2.2 милиарда лева, докато отпуснатите на популярните банки от Съюза кредити са възлезли само на 0.8 милиарда лева. В кооперативните среди се намира, че в случая имаме противокооперативно пласиране на съюзните средства, които представляват спестяванията на десетки хиляди граждани, пръснати из всички краища на страната. Това са дребни съществувания, които са поверили на популярните банки своите малки спестявания, които спестявания са особено ценни от стопанско гледище, понеже тяхният характер на дребни и средни влогове ги прави особено стабилни. Движението на популярните банки е осъществило вече големи успехи, които му дават възможност да заеме видно място в нашето банково дело, непосредствено след Б. Н. Банка и Б. З. К. Банка. Пред популярните банки се открива широко поле за дейност. Те напредват безспирно и вземат живо участие при изграждането на благосъстоянието на народа.

Общият съюз на българските земеделски кооперации — покрай извършваните от странство доставки на колониал, петрол, машини и др., и на износа за чужбина на млечни и животински произведения, плодове, храни, яйца, птици и пр. — кредитира през последните години селското стопанство с около 1 милиард лева годишно. Кредитната дейност на този Съюз ще спечели, ако за нея се положат повече грижи, ако в нея се внесе повече системност, принципност и последователност. В средите на кооператорите — селски стопани — живо се обсъжда въпросът за превръщането на Съюза в кредитна централа, от което се очаква нов потик за развитието на кооперациите в селата.

В кооперативните среди съществува загриженост относно възможностите за по-съществено разширение на кредитирането в близкото бъдеще. За целта от тях се препоръчва: покрепа на частната инициатива, на която да се осигури индивидуално кредитиране; особено внимание

към частните инициативи, когато те имат по-широко обществено значение; полагане грижи за основаване и заздравяване на всички видове кооперации с цел да могат да ползват по-големи кредити; подпомагане с кредити и съвети на отделни занаятчии, които проявяват склонност към модернизиране на производството, за да превърнат работилниците си в малки фабрики. Повдига се въпросът и за демократизиране на кооперативния кредит чрез неговото поевтиняване. Този въпрос, навярно, ще получи разрешението си по-късно, когато се нормализира стопанският живот. Понастоящем, когато още не е преустановено бавното покачване на цените на отделните стоки, лихвата у нас продължава да бъде на предвоенното си ниво. И ако, въпреки увеличението си разходи, популярните банки още не са започнали да приключват годишните си баланси със загуби, това се дължи на факта, че тази банки развиха през последните години сравнително широка стопанска дейност, която им донесе допълнителни приходи.

Народостопанското значение на Б. Н. Банка — в качеството ѝ на „банка на банките“ — се заключава не само в заслугите ѝ по поддържане стабилността на лева, но и в способността ѝ да задоволява върховете на нуждите от кредит за стопанството. Понастоящем, когато усилията на управлението и на народа са насочени към заздравяването на лева, паричната политика на Б. Н. Банка добива особено значение, понеже засилването на народното стопанство може да бъде постигнато, преди всичко, посредством стабилизирането на паричната единица.

За да имаме представа за движението на краткосрочните пласменти на Банката, от които се ползува стопанството, посредством кредитните институти, привеждаме следните, средни годишни, данни (в милиони лева):

ГОДИНИ	Търговски записи и ефекти	Аванси	ВСИЧКО
1939	673	714	1.387
1940	906	766	1 672
1941	711	905	1.616
1942	352	625	977
1943	2 052	620	2.672
1944	2 938	632	3 570
1945	6.074	1.684	7.758

Прави впечатление увеличението на търговските записи и ефекти от 1943 г. насам и на авансите от 1945 г. насам. Това разширение на кредитирането на частното стопанство се дължи, както на финансирането на кампаниите по събиране на тютюните, гроздето и другите земеделски произведения, износът на които бе силно понижен, така и на обезценяването на лева, поради което силно се намалява реалната покупна сила на оборотните средства на предприятията и на отделните лица, за подсилването на която се сключват заеми при кредитните институти. В случая бе от значение и разширеното през 1945 г. кредитиране на индустрията и на търговията от страна на Банка български

кредит под гаранция на държавата, чрез което се цели засилване на производството и улесняване стокообмена с чужбина, за което бяха използвани кредити в размер на няколко милиарда лева, получени от Б. Н. Банка. Последната бе полезна на частното стопанство чрез отпустнатите през 1945 г. големи кредити на Б. З. К. Банка, използвани за прибирането на реколтата, които бяха напълно покрити до края на годината. Сравнително по-ограниченото използване от страна на частните банки на кредитите на Б. Н. Банка, до 1944 г. включително, се дължи на по-бързото увеличение влоговете на кредитните институти, отколкото на пласментите им, при което около 10% от влоговете са оставали свободни от стопанско оползотворение и са били използвани за увеличаване паричните резерви на банките при Б. Н. Банка. Тези резерви за годините 1942 — 1944 са варирали между 2.1 и 2.7 милиарда лева, за да паднат през 1945 г. на 0.7 милиарда лева (средно годишно). Не трябва да се забравя, при това, че касовите резерви на банковите институти от 1943 г. насам биха били много по-големи, ако банките не бяха усвоили практиката да обличат голяма част от свободните си средства в 3% държавни съкровищни бонове.

Освен частното стопанство, Б. Н. Банка кредитира и държавата, представя за което кредитиране дават следните данни (в милиарди лева):

Към края на годината	Аванси на държавата	Вземания на държавата	Чист дълг на държавата
1939	4.3	1.8	2.5
1940	4.8	2.0	2.8
1943	17.2	8.9	8.3
1944	25.3	4.3	21.0
1945	32.9	17.7	15.2

Отпуснатите от Б. Н. Банка аванси на държавата растат след 1943 г. предимно поради разходите, които страната прави във връзка с посрещане задълженията по примирието. Вземанията на държавата от Банката се подхраниха през 1945 г. от постъпленията по Заема на свободата. Силното увеличаване на чистия дълг на държавата към Банката през 1944 г. (с 12.7 милиарда лева) бе една от главните причини за увеличаване през същата година на банкнотите в обращение (нарастване 21.9 милиарда лева) и на боновете в обращение (нарастване 9.1 милиарда лева). Намалението на този дълг през 1945 г. с 5.8 милиарда лева доведе до намаление на банкнотното обращение с 2.1 милиарда лева, съпроводено с увеличение на 3% държавните съкровищни бонове с 8 милиарда лева, което, обаче, е по-слабо от нарастването на същите през предшестващата година.

Успоредно с увеличението на паричното обращение, реалното покритие на Б. Н. Банка в злато и чуждестранни девизи на банкнотите в обращение и на другите задължения на Банката видимо се е намалявало, както следва (към края на годините): 1939 г. — 26.4%; 1940 г. — 27.6%; 1941 г. — 12.9%; 1942 г. — 12.0%; 1943 г. 9.7%; 1944 г. — 5.4%; 30 юни 1945 г. — 4.8% и 1945 г. — 4.4%.

Условията, при които се извършва кредитирането от страна на Б. Н. Банка и на другите банкови институти, не са претърпели съществени промени от 1939 г. насам: сконтовият процент на Б. Н. Банка е бил все 5%; лихвата по заемите при частните банки е възлизала на 7—8%, а лихвата, която банките плащат на влоговете си, се е движила от 1 до 5% в зависимост от вида на влоговете.

Девизната политика на Б. Н. Банка се съобразяваше с външната политика на правителствата. Чрез системата на многостранния клиринг, чрез премахването на премиите за свободните девизи и на отрицателната премия за райхсмарката, чрез прехвърлянето на по-голямата част от функциите на Б. Н. Банка от външно-търговско естество върху Дирекцията на външната търговия и чрез почти пълното преустановяване на частните компенсаци — чрез които се улесняваше износът на по-трудно пласирваните в чужбина стоки — ни бе наложено да насочим стокообмена на страната почти напълно към Германия и да приемем курс на марката по-висок от реалния. Поради това, системата на цените у нас загуби връзката с международните цени на стоките и с цената на златото.

Трансформирането в Германия на все по-нови индустриални предприятия от мирновременен към военновременен производствен и липсата на сурови материали за индустрията ѝ, все повече намаляваха възможностите да получаваме в съответни размери германски стоки срещу износа на наши произведения. Като последствие от това се яви разширение на банкното обращение у нас, понеже на разположение на стопанството се поставяше нова покупна сила, за неутрализирането на която не съществуваше стоково покритие на пазара.

Включването на страната в клиринговата система на Германия ни застави да вземаме на практика все по-дейно участие при кредитирането на германското военно стопанство, което се вижда от факта, че вземането ни по клиринговата сметка при Райхсбанк достигна към края на 1944 г. — 24.3 милиарда лева (738.6 милиона райхсмарки).

През военните години и с другите страни спогодбите ни по провеждане на стокообмена и извършване на плащанията се уреждаха почти без изключение по пътя на клиринга.

Най-забележителното събитие в областта на външно-търговските ни отношения след войната е сключената на 14 март 1945 г. в Москва съветско-българска търговска спогодба, по силата на която, до края на юни тази година, ще получим от СССР ценни стоки, като: петролни деривати, метали, химикали, селско-стопански машини, изкуствени торове, каучук, вълна, памук, хартия, медикаменти и други стоки, чрез които се дава възможност на нашата промишленост да продължи дейността си. Новата търговска спогодба между Съветския съюз и България, подписването на която бе оповестено неотдавна, ще бъде, също така, принос към стопанското заздравяване на страната.

Може, изобщо, да се каже, че посредством системно проведените мероприятия за задържане на цените и заздравяване финансите на държавата се подготвя окончателното стабилизиране на лева спрямо паричните единици на другите страни. В това отношение, за нас ще бъдат от първостепенно значение опитите, които вече се правят на международна база, за установяване твърдо съотношение между валутите на отделните държави.

Заклучение. — Годишите 1939—1945 дадоха възможност на Б. З. и К. Банка, на популярните банки, на Банка български кредит и на Пощенската спестовна каса да регистрират нови успехи.

По отношение на влоговете, към края на септември 1945 г., на първо място стои Б. З. и К. Банка (44.6%), следвана от популярните банки (18.9%), Пощенската спестовна каса (17.0%) и петте големи частни банки (15.5%). Последните са имали, към края на октомври 1945 г., влогове за 9.7 милиарда лева, от които, обаче, влогове за 7.3 милиарда лева са принадлежали на Банка български кредит.

Към края на септември 1945 година, по отношение на пласментите, изпква на първо място Б. З. и К. Банка (52.6%), следвана от петте големи частни банки (28.3%) и популярните банки (17.1%). Доброто място, което в случая заемат петте големи частни банки се дължи изключително на Банка български кредит, която е увеличила пласментите си за времето от декември 1939 г. до октомври 1945 г. от 1.6 на 12.5 милиарда лева, срещу 1.2, респективно 2.5 милиарда лева за останалите четири големи частни банки.

Промените, които настъпиха в народното ни стопанство през военните и следвоенните години, и промененото положение на страната в международно отношение, ще наложат, безспорно, изменения и в областта на кредитното и паричното ни дело.

Тогава Б. Н. Банка ще може още по-пълно да влезе в ролята си на ръководител на кредитното и паричното дело, която роля ѝ се пада по право и по закон. Б. Н. Банка ще може да премине — при финансирането на големи стопански инициативи — към отпускане не на общи, а на целеви кредити на съответните банки. Тя ще може да се превърне в централно място, което да извършва още по-сполучливо насочването на средствата на банковите институти към по-едрите обекти за финансиране, като се съобразява с общите нужди от кредит на народното стопанство.

По-късно, измененията в структурата на нашето стопанство ще предизвикат промени и в областта на частно-стопанския сектор на банковото ни дело. Тези промени ще засегнат, както четирите големи частни банки, които имат свой сектор на дейност, своя клиентела и свои международни връзки, така и малките частни банки в провинцията, които се отличават по основното познаване на местните условия и предприятия, по бързината на своите действия и по това, че те в някои отношения допълнят кредитната дейност на популярните банки.

Може, изобщо, да се каже, че народното ни стопанство ще трябва — поради променените условия — да се реорганизира, модернизира и рационализира в много отношения. Върховен дълг на управление и интелигенция е извеждането на добрия, работливия и способния ни народ из състоянието на материална нищета и културна изостаналост към повисшите сфери на благоденствие, просвета и духовен прогрес. И в областта на кредитното ни дело ще трябва да се направят известни реформи. Това ще стане, по всяка вероятност, след окончателното стабилизиране на положението. Тогава ще можем да работим при по-конкретни и по-трайни условия, ще можем по-точно да знаем с какви средства действително разполагаме, за да можем съобразно с тях да извършим подбора на съответните цели и бързо да пристъпим към осъществяването на набелязаните мероприятия.

ЗАНАЯТЧИИТЕ И КООПЕРАЦИЯТА

ХР. СТ. ХИЖКОВ

Новото време, в което живеем, отново поставя животрептуция въпрос, който вълнува занаятчийството и обществената ни мисъл: подпомагане на занаятчиите чрез кооперацията. Тоя въпрос е свързан с голямата проблема за бъдещето съществуване на занаятчийството и бъдещето място на занаятчийското производство в нашето народно стопанство.

В наше време се признава, че занаятите, в борбата им с едрото производство, съществуват и ще продължават да съществуват, като се видоизменяват и приспособяват към нуждите на живота. Едни занаяти изчезват, на тяхно място изникват други, съобразно новите технически открития и новите културни потреби на населението. Проблемата за бъдещето на занаятите се поставя само да им се укажат мерки от технически и икономически характер, които да бъдат от решително значение за подобрене на материалното и духовното им положение, мерки от прогресивен характер, които да не противоречат на обществените интереси, да не спъват обществения напредък и да не задоволяват само тясно-съсловните им интереси. И като се вземат под внимание промените в областта на народното стопанство от миналото до днес, тия мерки трябва да целят, да подпомогнат занаятчиите, на първо място, чрез самопомощта — кооперацията, като ги отклоняват от прекомерно големите надежди за помощ от страна на държавата, както се е практикувало в миналото в някои случаи.

През последните няколко десетилетия кооперативното движение проникна и се наложи: то представлява едно от най-драгоценните наследства, които ни остави миналият век. От широките обществени движения през 18 и 19 век, на кооперативното движение трябва да се отдаде едно от най-заслужените места, защото в борбата на малоимотните за по-щастливо бъдеще то се стреми да създаде и насади нови и справедливи форми в обществените отношения и да положи началото на нов живот за трудящите се класи. Бързите промени, които стават в условията на съвременния живот се отразяват и при съвместната работа на хората. И благодарение на по-високата култура, днес бързо си пробива път новата организация на труда — кооператизмът — не по-малко продуктивна от капиталистическия начин на производство, но много по-справедлива и отговаряща на съвременното стопанско и икономическо преустройство на държавата. Новото в кооперативната форма се състои в това, че за основа при организирането на кооперацията се явява не капиталът и не външната принуда, а доброволното съгласие на хора, заинтересовани в даден стопански отрасъл. Така че в кооперацията господстващо място заема личността, а не капи-

талът. При такова съглашение продуктивността в работата се отразява главно върху увеличаване благосъстоянието на работящите, а не върху уголемяването и облагите на вложения капитал.

Кооперативното движение е предизвикано от намеренията на определени групи от населението, участващи в стопанския живот, за да защитават своите интереси в полето на икономическата борба с помощта на сдружаването и организирането на свободни демократически начала. Заедно с това, кооперацията се бори срещу потисничеството на човека от човека и се явява едно от средствата за нравственото издигане на личността, без да е безразлична към социалния строй в дадена страна и към политическите групировки, които усвояват нейните свободни демократически принципи като своя програма.

Между разните обществени групи, които се нуждаят от помощта на кооперацията, трябва да отнесем на предно място занаятчиите и работниците. Тия групи често влизат в борба с едрите производители, силни не само със своите капитали, но често твърде силни и с организацията си в едрото индустриално производство. В тая борба за съществуване дребните трудящи се съсловия могат да се борят и да подобрят своето материално положение чрез кооперацията с нейния девиз „в съединението е силата“. Това, което сами не могат да достигнат занаятчиите и работниците, те могат да го добият чрез организирането си в кооперацията. Борбата с многобройните неблагоприятни стопански условия, в които е поставено занаятчийското производство, е тежко поносима за всеки отделен занаятчия. Като работи и действа сам, той не е в състояние да обезпечи за себе си нито евтин и достъпен кредит, нито да се избави от чуждата експлоатация, нито да подобри и повиши своите произведения в качествено и количествено отношение. Колкото и да е честен и трудолюбив, в повечето случаи той ще страда от доставянето на сурови материали на високи цени, не ще може да закупува средствата за производство от самите фабрични заведения и да подигне техниката при работенето чрез приложението на по-големи и модерни машини. Но положението се изменя, когато занаятчиите и работниците се обединят помежду си в кооперации за постигане на общи стопански цели.

Обединявайки се в кооперации на почвата на стопанска дейност, пред занаятчиите се открива възможност да закупят средства за производство (сурови материали, инструменти, машини и др.) на големи партиди от ангросистите и непосредствено от фабрикантите, като спестяват разликата от скъпите цени, която всеки от тях би заплатил поотделно на посредниците търговци. Обединени те могат да образуват общ магазин за продажба на своите произведения и под ръководството на нещо лице, запознато с търговското дело и с нуждите на пазара, да получат по-добри цени за стоките си. Като се организират занаятчиите от един клон, те могат да си набавят скъпи машини за общо ползване, които иначе, поотделно, са недостъпни по цени за тях. Най-после, като съединят своите работилници в едно голямо предприятие, занаятчиите получават възможност да използват преимуществата на едрото производство с неговото разпределение на труда и с приложение на по-големи и сложни машини. С една дума, кооперацията, като обединение на почвата на задружна стопанска дейност, се явява за занаятчията могъща

сила в борбата му с неблагоприятните условия в производството и при продажбата на изделията на труда му.

Подобрение на занаятчийското материално положение и достигане на сносно съществуване може да бъде постигнато, в рамките на съвременните социално-икономически условия, посредством създаване главно на следните видове занаятчийски кооперации: кооперации за доставка на сурови материали, задачата на които се свежда към съвместна покупка на сурови материали, инструменти и др.; 2) кооперации за общо ползуване от машини, организирани от занаятчиите с цел за съвместно закупуване на по-големи машини (мъчно доставяни от дребния занаятчия) и за използването им в общи работилници (майстерки); 3) кооперации за обща продажба на изработените стоки или магазинни кооперации, устройвани в големи обществени центрове с цел за рекламиране и продажба на произведенията на отделните занаятчии; 4) производителни кооперации, представлящи от себе си съединение на няколко дребни занаятчийски предприятия в едно по-крупно, при което занаятчии и работници работят за обща сметка и риск под един покрив и се обръщат в работилници на общата кооперативна работилница.

Под влиянието на общото кооперативно движение в чужбина и у нас от около 35 години насам (след създаване през 1911 г. на Закона за организиране и подпомагане на занаятите и на Б. Ц. К. Банка), се отпочна едно силно движение между занаятчиите за образуване на различни кооперации. Усилията се съсредоточиха предимно в кооперациите за общи доставки на сурови материали и върху производителните кооперации, върху които ще се спрем и ще ги препоръчаме на занаятчиите.

Кооперациите за доставка на сурови материали, машини, инструменти и др., устройвани от занаятчиите на основните демократични кооперативни принципи, са едни от най-старите в съвременното кооперативно движение. Първите такива сдружения са основани от обущари и столари в гр. Делич от Шулце Делич в 1849 год., преди създаване на кредитната кооперация, със солидарна отговорност. Тяхното успешно развитие дало повод на първите основатели на кооперативното дело да поставят кредитната кооперация — популярната банка — на същите начала на ограничната отговорност като тях. Обаче, този вид кооперации не трябва да се смесват с потребителните (консумативните) кооперации за доставка на стоки, хранителни продукти, домашни потреби и др., с които те имат наглед много общо. Занаятчийските кооперации за общи доставки служат на производството, а потребителните — за консумацията, на личността. Купуването на сурови материали, служещи за поддържане и създаване на производството, се преплита със самото производство и на тия общи доставки не трябва да се гледа иначе, освен като на известен момент от приложение на кооперацията в производството.

Стопанското значение на кооперациите за общи доставки на сурови материали и др. за занаятчиите лежи, преди всичко, в обстоятелството, че общата доставка води към поевтиняване на суровите материали и има за резултат доставянето на по-доброкачествени такива. Заедно с това, занаятчията, като член на кооперацията, не е длъжен да държи в работилницата си големи количества сурови материали, тъй като във всяко

време може да ги получи от кооперацията. Тоя вид кооперации имат и морални придобивки, понеже чрез тях занаятчиите се сближават помежду си, като хора от еднакви занаяти, опознават се по-добре и отстраняват или намаляват остротите на конкуренцията. Едновременно с това, кооперациите за общи доставки служат и като школа за занаятчиите, гдето те се обучават в началата на кооперативното дело и, школувани вече, те могат по-лесно да станат пригодни за образуване на по-сложните и организационно по-мъчни производителни кооперации в областта на занаятите и индустрията.

Като търговски предприятия по своя характер, за да издържат конкуренцията с частните лица и дружества, кооперациите трябва да се водят по търговски, като спазват главно две основни положения: 1) продажбата да става по ежедневните пазарни цени и 2) продажбата да става в налични пари (в брой). Макар че основната цел на кооперацията не се състои в печалбата, а главно в регулиране цените на пазара и снабдяване на занаятчиите с доброкачествени и евтини материали, тия търговски начала трябва строго да се спазват. Печалбите, които се реализират в края на годината, при приключване на баланса, се разпределят между членовете във вид на дивидент, според направената от всеки член консумация. Тоя дивидент съставлява всъщност отстъпката в цената на стоката, която получава занаятчията, но не в момента на покупката, а изведнаж за цяла година. Като регулатор на пазарните цени, кооперацията нормализира цените и парализира спекулата, към която биха прибегнали частните търговци, ако допустнем, че кооперацията не би съществувала или не би имала в магазина си съответни материали, както това показва практиката. При тия указания, търговските рискове за кооперацията са сравнително малки, тъй като тя има готов пазар в лицето на своите членове и има всички условия за успех.

Явно е, че изгодите за занаятчиите от общата доставка са очевидни. Кооперациите от тоя вид би трябвало да получат широко разпространение, макар да се срещат някои спънки за това разпространение, като липса на достатъчно оборотни средства, особено при тяхното образуване, разединението между самите занаятчии, недостатъчната опитност у ръководителите, стремежът на частните търговци да компрометират кооперацията и т. н. Но, въпреки подобни пречки за развоя на кооперациите за общи доставки, последните сравнително лесно се усвояват от занаятчиите и понеже рискът и отговорностите при тях са най-малки, те бързо се развиват. Във всички по-големи центрове у нас има вече създадени такива занаятчийски кооперации, като големи стопански предприятия, разполагащи с големи парични средства и спечелили доверието, както на самите занаятчии, тъй и на едрите фабриканти и доставчици. Според сведенията на Б. З. и К. Банка към 31. XII 1945 г. у нас е имало 173 занаятчийски кооперации за общи доставки (всички видове), в които са обединени почти всички по-главни занаяти (шивачи, обушари, железари, дърводелци, сладкари, хлебари и т. н.). За тяхното развитие способствуват традициите и навика към общи доставки, останали от някои стари наши еснафски сдружения, в които е имало известни елементи на днешните кооперации. Когато около средата на XVIII век българските занаятчии започнали да се организират в еснафски сдружения, на последните, заедно със съдебно-административната автономия, е била призната сво-

бода и в областта на техния вътрешен стопански живот. Общите доставки били извършвани от нарочно натоварени за целта лица (първомайстора — старейшина и неговите помощници), които купували от търговците сурови стоки за сметка на всички занаятчийци в еснафа. Изплащането на доставените стоки се извършвало чрез общата еснафска каса и после, при разпределяне на стоките, стойността им се изплащала от отделните занаятчийци, според получените количества.

Днес, при общия подем, който настъпи в нашето кооперативно дело, налага се на държавните и обществени фактори, на Министерството на индустрията и занаятите, на Б. З. и К. Банка, на популярните банки и на всички кооперативни деятели да развият по-голяма дейтелност между занаятчиите за създаване на нови такива занаятчийски кооперации за общи доставки и за масовизирането на съществуващите.

Като кооперации, които не засягат самостоятелността на отделните си членове, както това е при производителните занаятчийски кооперации, те могат да имат голям успех и ще се развиват заедно с развитието на кооперативното съзнание между занаятчиите.

Другият вид кооперации, които в днешно време силно интересуват занаятчиите и техните помощници-работници, са производителните кооперации в индустриално-занаятчийското производство. Тия кооперации вземат върху себе си всички функции на капиталиста-работодател и заедно с това прокарват в своята организация и дейтелност трудовото и демократично начало. Производителните кооперации съставят най-съвършената и най-сложна форма от индустриално-занаятчийските кооперации, тъй като в тях се съсредоточават елементите на всички останали видове кооперации. В тях купуването на суровите материали става общо, машините и инструментите в производството се използват общо, произведенията от труда се продават за обща сметка и риск, и над всичко това се прибавя нов елемент — съвместното обработване на суровите материали при всички степени на производството. Оттук може да се направи изводът, че едно от същественияте условия за успеха на производителните кооперации се явява усвояването от занаятчиите на опита в другите видове кооперации. Трябва да се има предвид при създаване на производителните кооперации, че занаятчиите, които ще ги образуват, трябва предварително да се познават и да са минали през други видове кооперации. Те трябва също да са запознати с правилната кооперативна организация и, след като са се убедили в преимуществата ѝ, тогава да пристъпят към образуването ѝ. Тук възниква един важен момент в живота на отделния, самостоятелен занаятчийца, свързан с основния принцип на производителната кооперация: нейните членове изгубват своята стопанска дейност като самостоятелни занаятчийци и работят в кооперацията като нейни работници. Самостоятелният занаятчийца, привикнал преди свободно да проявява своята воля и да разпорежда свободно в работилницата си със своите работници-ученици (калфи и чираци), сега трябва да свикне да изпълнява чужда воля, да има господар в лицето на кооперацията. Предишната дейтелност на занаятчийца-кооператор не е успяла да го обезличи и превърне в машина, както това се среща при фабричните работници, в които суровата фабрична школа от ранни години е почти обезличила всеки порив към самостоятелност. Бившите самостоятелни занаятчийци, като работници в коопе-

рацията мъчно се управляват: всеки от тях често се стреми да прояви своята самостоятелност, а това много често пречи на планомерната деятелност на кооперацията.

В производителната кооперация, като доброволен и самоуправляващ се съюз от лица, основан за постигане на общи стопански цели и построен на демократически и трудови начала, занаятчиите са най-тясно свързани помежду си. Членовете на кооперацията работят в общи помещения и голямата част от работното си време прекарват непрекъснато в общение един с друг. Общите оръдия на производството, общите доставки на материалите, общата продажба на стоките и резултатът от тая задружна дейност свързват кооператорите, правят ги да се чувствуват като едно семейство и проявата на лични стремежи постепенно се изглажда. Такова тясно единение между членовете не се наблюдава в другите видове кооперации. Производителната кооперация се явява жив, извънредно сложен организъм, личен съюз, едно семейство. Почти цялото, по начало скромно, съществуване на членовете-кооператори зависи от успеха на кооперацията, в която участвуват. Всеки кооператор е жизнено заинтересуван в успеха на кооперацията, той всякога носи интересите ѝ в себе си и се възмущава и противодействува срещу всички, които се явяват против нея. Това се отразява и върху умственото и нравствено развитие на трудящите се занаятчици и работници чрез вземане на деятелно участие в живота на своята кооперация.

Често се изтъкват редица слаби страни на производителните кооперации, които спъват и забавят развитието им, и нерядко ги довеждат до пропадане. За нас е важно да се признае фактът, че съществува едно многобройно занаятчийско съсловие, което работи, надява се на по-щастливи дни и търси в производителната кооперация едно от средствата за своето подпомагане. Може би песимистичното отнасяне към производителните кооперации в страни засегнати от високото развитие на капитализма да има известни основания, но за нас, в България, страна на дребното производство, производителните кооперации ще имат основания за съществуване при спазване на основните демократични кооперативни принципи. Те са рефлекс на стопанската структура на страната и тяхното настояще и бъдеще ще намира почва за развитие не само в областта на занаятчийството, но и в областта на домашната индустрия и селското стопанство.

Между многото слаби страни, които се приписват на занаятчийските производителни кооперации, ще се спрем само на някои по-важни. Споменахме, че занаятчиите в тия кооперации губят своята самостоятелност и от собственици, се превръщат в работници, получаващи определена заплата. За да се реши да пожертвува занаятчията своята стопанска самостоятелност, заради бъдещи облаги в кооперацията, той трябва да има, преди всичко, достатъчно и високо кооперативно съзнание и да е уверен, че кооперацията е в състояние да му даде такива облаги. Тук занаятчията рискува всичко: от успеха или провалянето на кооперацията зависи цялото му благосъстояние. За да може да се затвърди в новооснованата кооперация, живеещ със спомена на довчерашната си самостоятелност, под влиянието на чисто егоистични подбуди, той се стреми да използва всички благоприятни условия, за да стане отново собственик, но не като отделен стопанин, както по-рано в работилни-

цата си, а като един от собствениците на производителната кооперация, работящ с наемни работници. Знаят се не малко случаи, когато производителната кооперация, като застане на краката си и е започнала да дава печалби, се обръща на затворена организация, не се приемат нови членове, а старите се превръщат на капиталисти, присвояващи си всичките блага от кооперацията. Срещу тия субективни причини борбата е доста мъчна.

Друга слаба страна на занаятчийската производителна кооперация се крие във възможността ѝ да се превърне в капиталистическо предприятие. Тъй като много занаяти имат сезонен характер, използването на наемния труд се явява неизбежно. Настъпилият сезон кара кооператорите да прибегнат към използване на наемен труд за изпълнение на бързите поръчки. Да се увеличи числото на членовете за засилване на работните сили не е възможно, тъй като през време на „несезона“ новоприетите ще отегчат много кооперативната каса и предприятието ще изпадне в затруднение. Така, в такива случаи, в периода на усилена работа, се налага на кооперацията да прибегва към наемен труд. Появява се, обаче, опасност при голямото участие на наемни работници в кооперацията, последната да се сведе до едно частно предприятие с тая разлика, че стопанинът в нея е колективен. Така че налага се голяма предпазливост при основаване на трудови производителни кооперации с много членове, понеже след преминаването на дадена стопанска конюнктура (военна или мирновременна), след преминаване на усилената работа, може да настъпи безработица, кооперацията да изпадне в затруднение и да последва масовото ѝ напущане, както това показва практиката. Да се отстрани тая опасност в живота на производителната кооперация при днешните социални условия е твърде трудно и въпросът остава неразрешен в почти всички кооперативни законодателства. Само французкият кооперативен закон за производителните кооперации е направил опит да разреши тая задача, за възнаграждение на наемния труд на работниците-некооператори, като изисква при разпределение на чистата печалба да се дава поне 25% от нея и на работниците, пропорционално на работното време или на получените надници. По тоя начин, французкият закон се стреми да отстрани елемента на експлоатация на наемните работници. Подобни наредби са предвидени и у нас в типовите устави на производителните кооперации, изработени от Б. З. и К. Банка.

Трета слаба страна за развитие на занаятчийските производителни кооперации лежи в определяне формата на възнаграждението за труда на членовете-кооператори. Как да става заплащането на труда в кооперацията, дали съобразно изработеното време и установени еднакви заплати за всички членове или на парче, върху определени норми за изработени стоки и услуги. Болшинството от теоретичите на тия кооперации се изказват в полза на определените заплати, практика въведена и в повечето наши кооперации. Тук се имат предвид интересите на по-слабите работници, каквито са повечето от членовете на кооперацията и които не могат да стигнат по производство по-старите и опитни работници. Последните, които приемат плащането по време, правят жертва в полза на останалите си другари и с това вършат частична социална политика. Заплащането на труда на парче или върху определени норми на изработени стоки или услуги съдържа елементи на изтощителност и пони-

жение на качеството на изработените изделия. Наистина, така би се подчертал стимулт на съревнуването и кооперацията би повишила количествено своето производство. Но в много занаяти се работи по вкуса на клиентите, поради което художественият дар на занаятчията-художник се цени по-високо и той би се понизил за сметка на масовата и шаблонна изработка. Най-ловките, силните и енергични работници винаги ще защитават плащането на парче. Наопаки, по-малко производителните членове-кооператори, стоящи по-ниско от средния уровень, съставлящи болшинството, винаги ще държат за установеното плащане. Този въпрос е много важен и болен в живота на производителната кооперация и понеже е мъчно да се установят нормите на производството в качествено и количествено отношение, явяват се вътрешни раздори в кооперацията, които могат да доведат до сериозна опасност за нейното съществуване.

Една друга слаба страна на производителната кооперация е свързана с дисциплината и управлението на кооперацията. За да може да издържа конкуренцията на частните предприятия, налага се на занаятчията, участващ в производителната кооперация, да се откаже не само от своето самостоятелно, частно производство, но и от личната самостоятелност, като господар на своята работилница. Тук се явяват главно мъчнотиите в управлението на производителната кооперация. Привикнал свободно да проявява волята си и да се разпорежда с работниците си, занаятчията ще трябва да изпълнява чужди заповеди и да се подчинява на чужда воля. С такива работници-кооператори мъчно може да се работи в кооперацията, защото всеки от тях се стреми да прояви своята индивидуалност и е чувствителен към нарежданията на своя другар-ръководител, който пък е необходим, за да има планомерна дейтелност. Картината би станала по-ясна, ако се съпостави управлението на кооперацията с това на едно фабрично предприятие, дето работниците са подчинени на ръководството на един управител-директор, който носи отговорността за благосъстоянието на предприятието и действията му се контролират от управата на фабриката. Ако положението на ръководителя (директора) в частната фабрика е доста мъчно при поддържане трудовата дисциплина, за да се дава максимално производство и пр., колко по-тежко е то в една производителна кооперация, дето обикновено работят не бивши работници, а бивши собственици, самостоятелни занаятчии! — Затова в производителната кооперация има доста често конфликти между участващите в нея кооператори и управата, и тия конфликти нерядко завършват с разпадане на кооперацията.

Без да изброяваме други страни от субективен характер на производителната кооперация, ще споменем някои затруднения от обективно естество. Преди всичко, не всяко занаятчийско производство може да бъде успешно предмет на коопериране. Там, гдето са необходими големи капитали за машини, сурови материали, постройки и др. кооперацията е по-мъчно осъществима. Обратно, в отраслите на промишлеността, в които главна роля играят възнагражденията на труда и средствата са нужни най-вече за заплати и др., което съставя и главната цел на кооперацията, последната може да има по-голям успех. Също така, за успеха на производителната кооперация е важен въпросът за финансовата ѝ жизнеспособност, чрез намиране на достатъчно оборотни средства и за овла-

дяване на пазара. Необходими са капитали, сравнително по-големи от тия в другите видове кооперации, а занаятчиите и работниците, участващи в производителната кооперация, са в повечето случаи бедни хора. Да се разчита на благодетели отвън, каквито случаи е имало в чужбина, е опасно, а да се очакват кредити от държавни и обществени учреждения, без да се разчита на тяхното изплащане, като на милостиня, това не е позволено за кооперацията. Така недостигът на капитали се явява също основна пречка за жизнеспособността на тия кооперации. Организацията на пазара и конкуренцията на частните предприятия, на свой ред, спъват правилния ход на кооперациите.

Резюмирайки казаното за затрудненията, с които е свързано устройството на занаятчийската производителна кооперация, трябва да се изтъкне, че създаването на тия кооперации изисква голяма предпазливост. Историята им в чужбина и у нас не е много утешителна. Въпреки всички недостатъци на този вид кооперации, обаче, трябва да се остави пълна свобода на занаятчиите и работниците да ги образуват. Желателно е само всички да знаят предварително трудностите, които са свързани с техния живот. Но веднаж създадени, необходимо е да им се указва съдействие за по-нататъшното им развитие. Изобщо, подкрепата на всякакъв вид кооперации в областта на занаятите и индустрията е необходима, не само защото тяхната дейност е творческа, но и защото тя влияе за подема на производителните сили в страната, като спомага за укрепване и подобрене на икономическото положение на средното съсловие. Нашата страна, с демократически тенденции, с еднородно население и със сравнително елементарни стопански условия, насърчава кооперативното дело. С подкрепата на Б. З. и К. Банка и дейността на маса кооперативни деятели през миналата 1945 г. е имало образуване 490 занаятчийски трудови производителни кооперации (шивашки — 88, общоарски — 51, дърводелски — 17, железаро-коларски — 23, месаро-колбасарски — 60, хлебарски — 27, столаро-бъчварски — 36, кожаро-сарашки — 19 и пр.), 101 професионално-трудова кооперация (автомобилно-транспортни — 71, книгоиздателски — 13 и пр.) и разни трудови — 79 (содо-лимонадени — 17, трудово-строителни — 25 и пр.) През течение на годината една голяма част (около 102) от тия кооперации са ликвидирани, което съставлява твърде значителен процент. Тоя факт не показва нищо друго, освен че прибързано увличане към образуване на производителни кооперации в областта на индустриално-занаятчийското производство не трябва да има. Нашата страна, почистваща на частната собственост, в която частният сектор и личната инициатива имат все още голямо значение, не бива безрезервно и на всяка цена да се стреми към създаването на занаятчийски производителни кооперации. Видяхме слабите страни на тия кооперации и многото жертви, които те даваха в миналото и днес. Може би в страни, гдето частната инициатива в търговията е премахната и едно от главните условия за успеха на производителната кооперация — пласирането на техните произведения — е гарантирано от държавните и кооперативните магазини, тия кооперации да имат известен успех. Но у нас, при съществуващата конкуренция на пазара има опасност от кооперативни гробища.

При днешното тежко стопанско положение, което не само ние, но и страните от почти целия свят преживяват, като резултат от войните, кооперациите се явяват мощен фактор за облекчаване положението на участващите в тях малоимотни слоеве. Работата на кооперацията се явява творческа, тя гради нови обществени отношения за по-щастливо бъдеще на кооператорите и на народа. Заедно с това, тя възпитава членовете си в една по-висша форма на общественост и в усъвършенствуване нравствената природа на хората. Кооперациите в индустриално-занаятчийското производство се явяват също една от клонките на голямото кооперативно семейство и могат да бъдат един от лостове, върху които да се облекнат занаятчиите и техните работници за изживяване на тежката стопанска стагнация. Взаимопомощта, която е основният принцип на кооперацията, е била през епохата на нашето Възраждане главната и най-съществена цел на занаятчийските сдружения (еснафите) и тя е възпитала занаятчиите в дух на солидарност и взаимно подпомагане. За това и занаятчийата сравнително по-лесно се подава на кооперативната идея, по-бърже я усвоява и е готов да влезе във всяко кооперативно сдружение. В името на творческата кооперативна дейност и върховните демократични кооперативни принципи, ние препоръчваме на нашите занаятчии и работници да вземат деятелно участие в изграждането на разните видове индустриално-занаятчийски кооперации, за да създадат по-добро бъдеще за себе си и страната!

ПРЕГЛЕД

ЛИТЕРАТУРА ТЕАТЪР ИЗКУСТВО

КОНСТАНТИН Н. ПЕТКАНОВ — „ДАМЯНОВАТА
ЧЕЛЯД“ И „СУХ ЗАЛЪК“

Недавна романистът Константин Петканов получи наградата „В. Девентска“ за романа си „Дамяновата челяд“. Този роман е издаден в края на 1943 и началото на 1944 година.

Всяко време оставя дълбоки следи в живота на народа. То го оцветява и характеризира неговия стил, като се прелива в нравствената и социална борба на човешкия свят. Тази нравствена и социална борба съставлява същината на пълнокръвния живот, който ковачите на изкуството чрез художественото слово претворяват и с това го завещават на поколенията.

По този начин, творческото слово установява неразрушимата връзка в развитието на смислената борба в живота на даден народ и улеснява възхода на истината и правдата, на доброто и свободата.

За всеки от нас е прясна и жива представата за духа на времето през 1943/44 година. Този дух бе тъй дълбоко заорал в нивата на нашия живот, щото пледелите му още се разнасят от вятъра из синорите на българската земя. В това бурно и кърваво време на духовно потисничество и насилие, гражданинът Петканов, винаги честен и смел борец и бранител на изкуството, водим от безкрайната си любов към човека, дръзна да издаде своя обемист роман на свободата — „Дамяновата челяд“. Този роман, както и издаденият през 1934 година

„Морава звезда кървава“, винаги ще свидетелствуват за достойното народническо съзнание на писателя Петканов. И в светлите, и в най-тъмните дни на нравствената и социална борба на нашия народ, той е бранил своя народ с факлата и меча на изкуството.

За Петканов изкуството е свобода, а свободата — стимул на нравственото начало в човека. Като син на българското село, Константин Петканов живее с болките и страданията, с песните и труда, с радостта и земята на селянина, чийто бит не толкова възпроизвежда, колкото използва като фон за разрешаване творческите конфликти с техния психологичен и социален отенък. И върху този фон той осветява типа на българския човек.

Константин Петканов вярва в любовта, защото само върху нея се изгражда нравствеността в живота на човека. Любовта ражда свободата и води към правда. Гдето е любовта, злобата изчезва. Злобата е враг на свободата. Без свобода няма справедливост и чест. А без обич към народа свободата не се осъществява и няма истинско изкуство.

Човешките сърца превръщат живота във вълнуващ се океан. Идеите са далечните и стръмни брегове на този океан, над които лъха жителният и бодър повеи на свободата. Човекът е борец за завладяването на тези брегове, а изкуството е лодката, която го води нататък. Няма изкуство, което погубва и мрази човека. Онова, което убива живота и не

го брани, не е изкуство. Изкуството е наковалнята, която звънти от ударите на чуковете на художественото слово. Творческото слово е мощното оръжие на свободата и нравствената борба. Изкуството вдъхновява копнежа, обяснява смисъла на борбата, разпръсква мрака в живота, очисти човешкия дух, пленява човека и го прави дете на свободата.

„Дамяновата челяд“ съчетава възхищението и отвращението от човешки типове, от тяхната честност и безчестие, от техния борчески идеализъм и кариеризъм, от всичко, което пълни или пресушава кладенеца на доброто. „Дамяновата челяд“ ни отвежда ту на улицата, ту в кръчмата; сред нивите и край тихото огнище, сред храма или равнината; човекът е ту вгълбен в разговор със себе си или с образите на погинали герои, ту във видения и изповеди, като навсякъде и всякога се изправя пред проблема за собственото си битие, в неговата сложност и простота, красотата и престъпността, свобода и робски гнет.

Човекът е, който трябва да изясни себе си като същност на живота, друм към истината и олтар на свободата. Свободата, която става източник на върховното народно благо, на хляба и културата, именно тя е най-важната. Под яркия лъч на мъдростта и творческата сила на Петканова, българският човек е представен по един убедителен начин в неговите естествени, правдиви превъплощения, — в неговите стремежи и слабости, добродетели и недостатъци, в неговите дълбоки душевни конфликти.

Свободата се ражда с много мъки. По своя път тя среща страдания и реки от кървите на погиналите народни синове. Когато насилници користят свободата, настъпва робство и мрак за народа. За Васил Левски се приказва, а всъщност са го забравили, защото не искат да го разберат и тъпчат неговия гроб, който е във всяка българска къща и колиба. Името на Левски е ключът, който разтваря сърцето на дядо Любена, един от главните герои в романа на Петканова.

Дядо Любен плаче от ревност — да види отечеството си свободно от „освободените роби“, които, забравили свободата, с настървение и безотговорност живеят на нейн гръб. Стариият опълченец от Шипка, който неведнаж е изпъчвал гърди срещу вражески куршуми от любов към свободата и правдата, е покрусен от моралното разложение и тъпото безразличие на освободените си сънародници. — „Ех, народ, народ! Празна дума. Една глава чеснов лук, два залька ръжен хляб, три глътки ракия и останалото робия!“

Любовта на дядо Любена към свободата е огнена и се прелива върху съдбата на народа. — „Не знам, какво мислят днешните управници. . . за свободата, но тя за мене, стария селянин, е нещо като моята нива, наследено от деди и бащи. Както нивата иска труд, за да даде плод, така и свободата трябва да се обича, за да се роди правдата. Моето си е мое. Твоето си е твое. Без този закон няма правда. Ако не беше тъй, Господ нямаше да бъде цар на небето и земята, а роб. . . Моето сърце беше и си остава престол на свободата, която не е нито заплата, нито пенсия, нито орден, нито големство. . .“ — През живота си той никога не е бил против даването, а само против вземането. Друго е да го дадеш от сърце, друго е да ти го вземат насила. . .

Дядо Любен се рови в спомените на борческите си дни, на родното минало — чрез тях се мъчи да диша по-свободно, но сърцето му е разбито, любовта му поругана, свободата потъпкана. — „Освобождението на България беше дошло отдавна, но свободата остави божествената си тайна скрита в очите на Левски. . . — Василе, братко, продумай ми! Само две думички отрони от сладките си уста и сърцето ми ще се смири. Искам честна реч да чуя и да се сгуша, като твоя рожба в прегръдките ти. Братко, кажи, в чие сърце остави милата наша свобода? . . . Василе, чуй бе, братко Василе, много ми е мъчно, вече не мога

да понасям сегашните хора! Никой не иска патки да пасе — всички се надпреварват да грабят и разплакват народа. Василе, чуваш ли, и мене разплакаха!“

Дядо Любен изпива до дъно горчивата чаша на погазената свобода, на похулните идеали, за които Левски увисна на възето. На Шипка турците не можаха да го убият, но „освободените роби“, които похитиха свободата, го погубиха. Сломиха живота на един от героите, които на „Свети Никола“ скъсаха робските вериги, дадоха хляб на народа и му завещаха: мирен живот в родната земя под слънцето на свободата и правдата.

В страниците на „Дамяновата челяд“ има толкова свежо наблюдение, мъдра реч и любов към човека, че отличаването на романа с премията „В. Девентска“ е напълно заслужено.

*

Разказите „Сух зальк“ на Константин Петканов дойдоха като вест от хубав, далечен и забравен край. Всички ония, които прочетат тези мъдри, човечни разкази, ще почувствуват драматичното разнообразие на един живот, чиято сянка все още тегне над човешките сърца. Те ще разберат, колко е мило и скъпо бащиното огнище — нагон за род, арена на борба за хляб и щастие — този кът на свободата и любовта, честта и правдата. Не само ще разберат, но и истински ще затъгват за тоя храм на щедростта и красотата, така жестоко, безумно опропастен и поруган от пристъпите на войната. Някъде в близкото минало те ще съзрат мирния възторг на българина, падението и унижението на цяло едно поколение, ще доловят ехото на картениците и оръдията, и ще приемат мъката, която шестува по земята, като своя. Ще тръгнат с песента на словото, но ще се уморят в страданията на милионите сиромаси и прокуденици, ще онемееят пред моралната нищета на осакатените души и извратени сърца. И там, пред ямата на порутения храм на красотата, ще видят погребани щастieto и милостта, състра-

данието и радостта. Ще тръгнат по ограбената земя, ще срещнат хората на войната с загрубели и корави сърца, които дори и сух зальк не дават на гладния.

Лишенията са за всички, но бедните са толкова много, че самият живот ги е предал в ръцете на произвола. За тях именно складовете никога нямат възглища. Те нямат сили да мечтаят за богатство и разкош, а само зъзнат и с гладни погледни търсят правдата. Ако имаше милост на земята, те нямаше да плачат, а помилвани от любовта щяха да простят на палачите си. Ако хората в нещастieto стават братя, то в любовта те стават творци.

В един свят, научен от войната да ругае, да граби, да причинява зло и всичко това в името на криворазбран дълг, простият, обикновеният човек е винаги в страданиято — в любовта. Ето там, в едно селце някоя си проста женица отваря сърцето си и с това облекчава родителите, които се безпокоят за болното си дете. Млад човек се завръща от войната, оженва се, но няма сили да се откаже от една малка рибка и да я даде на детето на оня майка, която тъй щедро и с толкова любов е лишила себе си и децата си от шест рибки.

Животът е изместен от нравствените му и социални релси. Всички са убедени, че изпълняват някакъв дълг, а всъщност светът губи чистотата си и се замърсява. Нима богатият от обич към парите, който се отказва да стопли едно сърце с жертвата си, не изпълнява своеобразния си дълг? Нима съдията, който праща в затвор гладния, задето е дръзнал да се нахрани с чужд хляб, не изпълнява своя дълг? Не изпълняват ли дълга си и тези, които разделят хората? А какво остава тогава да изпълни нелегалният борец за свободен живот и човешки правдини?

Българският селски човек може да е сиромас, но е богат с обич към труда и носи чувствителна душа. Той не е коравосърдечен и с цялото си същество се бори против порока и престъпността. Затова той не одобрява разгулния на-

силник и му се противопоставя със силата на чистата душа и честното сърце. Този свят, който е объркан от думи, с думи трябва да се оправи. Нима пролятата кръв за свободата, ще остави да погине правдата. Та нали на фронта, па и навсякъде човек се бие на страната на правдата? Той знае и дълбоко вярва, че на този свят правдата се гони, защото е по силна от кривдата. Затова всъщност той воюва, но не мрази никого. Защото този, който се бори за тържеството на правдата, той преди това е възлюбил работата — творческия труд. В работата той се чувствава човек и чрез нея се сродява по човешки с всички, които се трудят. Той търси честна прехрана и затова трудът лежи в основата на неговата нравственост. Ако пък се случи така, че да не удържи до край на многоликите изкушения, той не изгубва дирите на потайните усети на душата, които чрез сълзите на разкаянието и трепетите на прозрението го възправят отново пред образа на светинята, която в мигове на слабост е поругал.

Млад човек ограбва майка си и напуска родното село. Прахосва всичко в града. Остава без работа и търси за брѳва в кръчмата. Няма пари и нищо не поръчва, само седи до загасналата печка. Настъпва бѳдни вечер. Спомня си живота, който е проиграл и потъва в тъжна размисъл. И изведнаж решава да се върне в село. „ . . . Ако завари жива майка си, ще скрие лице в престилката ѳ, и докато не се наплаче, няма да дигне глава от скута ѳ. И за да получи тая велика милувка на прошката, той трѳгва във виелицата и става жертва на бялата смърт. („Завръщане“)

Селският човек, колкото и да пропада, той не може да угаи светлинката на духа, който бѳди за спасението му. Без любов никой не може да владее земята, нито да я оре и засява. В това мистично обручение на човека с благодатния труд върху гърдите на плодната земя се ражда любовта на селянина и към родната земя. И затова, когато той става

бежанец, неговата мъка е толкова дълбока, че с воплите си замѳглява светлото лице на радостния и охолѳен свят. . . . Милиони бежанци днес са прѳснати по света. Съвестта и сърцето на мира спят дълбоко приспани. В българската литература най-драматичните разкази из живота на бежанците са написани от Константин Петканов, някои от които са поместени в книгата му „Сух залѳк“ (Прокудени, „Майка ми“, „Край Марица“ и „Благословѳен сняг“). Тѳй като той самият ѳ един от бежанците, тия разкази са наситени с дълбока обич към изоставената бащина земя и разтѳрсват издѳно читателя.

Изобщо, в разказите на Петканов всичко е одухотворѳено от най-чиста любов към човека. Всеки слѳнчев лѳч, всяка покарала трѳвка, всяка човешка усмивка — всичко това е едно свидетелство за връзката на човека със земята и небето, на човека с Бога. Испитанията за човека са големи, но ако той остане в любовта, неговата победа над злото е сигурна. В същност разказите на Петканова разгрѳщат човешкото сърце, откриват забуления образ на любовта, тѳй жестоко прѳследвана от враговете на мирния живот. Те ни въвеждат с умиление в живота на обикновения човек. Това умиление иде от кротостта на словото, от свежестта на образите и от непогрешимостта на наблюдението, с една реч от чистия разказвателен дар на Константин Петканов.

Слав Н. Коларов

АНРИ БЕК — „ГАРВАНИ“

Драмата „Гарвани“ се изнася на сцената на Народния театър за прѳв път. Тази пиеса във Франция ѳ често играна и ѳ свързана с реалистичното движение във френската литература. За днешно време „Гарвани“ ѳ твърде актуална пиеса. Тя разкрива грубостта, интересите и безчовечността на една категория хора, за които материалните интереси и стремежи към забогатяване са убили най-елементарните човешки чувства; тези хора, като хищни

животни, се нахвърлят върху беззащитното семейство на внезапно починалия Винерон и с всевъзможни махинации постигат да го лишат от средствата и имота му.

Авторът не бяга от действителността. Той не идеализира, както неговите съвременници, но гледа на живота трезво, критично и смело изтъква социалните неправди и жестокости. Това трезво, сериозно и делово гледище на автора върху живота и неговото реалистично изобразяване, различно от съвременниците му романтици, предизвиква неодобрение и остра критика на времето. Но Бек не протоколирва само живота, но художествено го възсъздава. Талантливият драматург се налага, въпреки мрачните и песимистични настроения, които срещаме в творчеството му. В драмата „Гарвани“ имаме интересни конфликти, имаме създадени живи образи и житейска правда.

Авторът с пиесата си постига и нещо съществено — това е Аристотелевият катарзис (пречистване). И наистина, зрителят, виждайки мъките, страданията на семейството Винерон, тяхното безизходно материално положение, поради нечистите и алчни сметки на всички, които са работили с покойния Винерон, не може да не изпитва отвращение към всички тях отрицателни типове и да не издигне в душата си идеята за доброто, човешкото и честното.

Пиесата се играе добре. Поставена е от режисьора Иконографов, който е проникнал в духа на драмата и е дал много верни тълкувания на действащите лица, дал е подходящи мизансцени, създал е хубави групировки и изобщо е одухотворил пиесата, като ни въвежда в нейната атмосфера.

Много хубаво минава първо действие на семейно щастие, на трогателна родителска любов и привързаност на децата.

Ролята на г-жа Винерон се играе от г-жа Буюклиева. Артистката ни дава завършен образ на майка. Както радо-

стното ѝ чувство в първо действие, тъй и отчаянието и скръбта в останалите действия Буюклиева представя много изразително, прочувствено и убедително.

Темелков дава симпатичен баща като Винерон. Макар и ролята му да е изградена само в една плоскост, без драматичните конфликти, които се вмъкват в последиствие в пиесата, артистът с фигурата си, с походка и глас сгръзва ролята и придава на образа особена топлина.

Тесие на Ст Савов е истинско постижение. Артистът е успял да се превъплоти до неузнаваемост. При това, средствата, с които си служи са много опростени, добре обмислени, отмерени и в духа на ролята. Така Савов създава внушително образа на Тесие — скъперник, мизантроп, саможивец и безскрупулен богаташ.

Адвокатът Бурдон на Б. Борозанов е също добре представен. Спокойното, но демонично държане, с цялата казуистика на човек двуличен, съобразителен, се провежда от артиста умело и верно.

Госпожа д-во Сен Жени се играе от Ел. Кост ва добре.

Ясникова, М. Падарева, С. Челебиева, Г. Димитров, Ас. Камбуров и П. Василев, допринасят твърде много за общото, като всеки от тях дава детайлирано мотивирана игра.

В ролята на Бланш видяхме Льоли Попова, вместо титулярките. Даването възможност на младите да играят отговорни роли е по принцип добре. В случая дебютът на Попова е добър.

Изобщо, реалистичните, психологични и художествени пиеси от рода на „Гарвани“ представят добър материал за нашия артистичен кадър и при съвестна и сериозна работа се получават добри представления. Дори, когато пиесата съдържа сериозни, натегнати конфликти, с мрачни, песимистични мирогледи, важно е, как ще бъде поднесена, как ще се играе, за да бъде приемлива за публиката, въпреки твърде нервния и интензивен съвременен живот.

Ал. С. ГРИБОЕДОВ — „ОТ УМА СИ ТЕГЛИ“

По случай 50-годишната сценична дейност на именития наш артист Кръстю Сарафов, Народният театър представи комедията „От ума си тегли“ от Грибоедов. Всъщност, комедията се възстанови, защото тя бе представяна в Народния театър преди няколко години. Тази пиеса, поради своите високи художествени качества заема след „Ревизор“ на Гогол едно от първите места между руските пиеси. Тя възсъздава живота на руското общество през първата половина на миналия век; възкресява една цяла галерия от образи, които са много живо и релефно обрисувани, а наред с това ни дава ясна картина за културното ниво на тогавашна Русия. Преди всичко, „От ума си тегли“ е една сатира на тогавашните нрави. Тя бичува онова общество, което е тънело в фалш, външен блясък и празнота. Героят Чацки е обвинител и съдия на това общество. Чацки е прогресивен елемент. Той току-що се е завърнал от Запад, където опознава по други нрави, обичаи и обществени идеали. В родината си той се сблъсква с тъпотата, безделието и празнотата на висшата класа на руското общество. Чувствителен, отзивчив и надарен човек, Чацки истински страда, като вижда дребнавостта и назадничавостта на своите сънародници. Със своя пламенен патриотизъм и будно чувство за човешко достоинство, той иска да изтръгне от руското общество егоизма и закостенялостта му, застъпвайки по-човешки и свободолюбиви идеи. Със своето слово той плющи като с камшик по дебелия врат на тъпоумните и потънали в предразсъдъци егоисти, които мерят хората по числото на притежаваните крепостници или по чина. Покрай това, той болезнено изживява личната си драма — неговата любов към София. През пребиваването му в странство той живее с нейния образ и като се завръща трепти от радост и упоение да я види и да сподели всичко, което го вълнува. Но София е променена — тя е хладна и безучастна към него, обича

Молчалин — един глупав карьерист и негодник, и отхвърля умния и честния Чацки.

„От ума си тегли“ е революционна пиеса и затова декабристите тъй много са я обичали. Тя съдържа ценни мисли и много от стиховете са станали пословици на руския народ, дори по този случай Пушкин казва: „Половината комедия протича в пословици“. Това показва, че комедията „От ума си тегли“ е проникнала дълбоко в съзнанието на руския народ, че той живее и се вълнува от нейния смисъл и съдържание, че цени произведението, което е било един отдушник на потисканите им стремежи и разбирания. Но истински вълнуваща в произведението е борбата на честното, на правдивото начало у човека, на свободната, независима личност срещу ограничената, егоистична личност.

Грибоедов е бил един от най-интелигентните хора на своето време. Той е владеел много езици и бил завършил няколко факултета. Целият опит на неговия живот, цялата негова мъдрост, начетеност и зорка наблюдателност, всичко това виждаме и чувствуваме, че е вложил авторът в „От ума си тегли“. Езикът и идеите на произведението са безсмъртни. Реализмът, истински художествен реализъм, който е здравият фундамент на руската литература, не подлежи на никакво съмнение. В цялата комедия няма схематични лица; те са живи, правдоподобни и всеки образ е рязко индивидуализиран, различен един от друг. Дори малките роли — Репетилов, княгините, княгинките и дъщерите — всички са много добре обрисувани.

Главният герой на комедията — Фамусов — се играе от Кръстю Сарафов. Този типичен представител на дворяните, който съди за хората по материалното им състояние, който използва службата за лични блага и за своите роднини, бе представен от най-големия ни артист с необикновена сила и артистичност. Сарафов се е вълбил в рлята. Той се е превъплотил в нея. Овладал е напълно

и най-подробно разучил и с естественост и с простота я играе. Удивителна е енергията на Сарафов, който, вече при своята 50-годишна артистична дейност, се явява все така свеж, бодър и неуморим на сцената и с жар и пламеност твори и създава образи, които са истински художествени постижения на сценично изкуство.

Иван Димов застъпва ролята на Чацки. Артистът веено и убедително възсъздава сложния и психологически задълбочен образ на Чацки. Илейното, революционното следва непосредствено от играта му, без да се изтъква и натрапва. Димов следва художествената линия Той спазва мякката, художествената правда и целия свой темперамент и чувствителност влага по един заразяващ и непринуден начин. Наистина, той до известна степен се отделя от общото Той е нервен, бърз и патетичен, но това е Чацки изобличител, пламтящ от вътрешно негодувание, борящ се за истина, за правда и благородство. Все пак, малко по-спокойна игра е за предпочитане.

В ролята на София видяхме Дупарина. Тази млада артистка ни дава зряла и добре почувствуванa игра. София е умно момиче, но е влюбена в ограничениия и празен Молчалин. Хубаво е предадено любовното ѝ упоение, безразличието ѝ към Чацки и цялата игра и пристореност към него и накрая разочарованието ѝ.

Останалите, по-второстепенни роли се играят добре. Много добър е Скалозуб на Ст. Савов, който добре типизира сравнително младия полковник, човек невежа, грубиянин, влюбен в своята военщина и който разговаря като че ли командува.

Подлият и нищожен Молчалин се играе добре от Г. Димитров.

Прислужничката Лиза се предава свежо от Магнева, като момиче от народа, с хумор и здраво отношение към нещата.

Бъбривият и без установени убеждения Репетилков бе представен от Ас. Камбуров с повече хумористичен отенък.

Интересен е образът, който създава Коджабашев в ролята на княз Тугоус вски.

Изобщо, създадена е атмосферата на тогавашното руско общество, с неговата външна суетност и празнота

Работата на режисьора Н. О. Масалиинов е очевидно насочена да предаде духа на пиесата и верното тълкуване на образите, което му се е удало.

А.т. К. Георгиев

† ИВАН ШОШКОВ

Смъртта на Иван Шошков е истинска загуба за нашето изкуство. Не само защото беше талантлив художник, — талантливи художници има много. Не само защото посрещаше човека с оня благодушен поглед на скромен и изстрадал артист, който подплаиваше с такава искреност неговата творческа работа. За Шошкова трябва да скърбим, защото даде малко, но крайно интересни работи, най-вече защото бе от мелцината, които разработваха една българска проблематика на изкуството.

Каквито и художнически качества да се изтъкват у Шошков, това остава основно: градежът на една родна българска модерна живопис, в духа на отминали нашенски изобразителни традиции. Здравото щастие на неговата живопис е, че това старание идва съвсем естествено, без всяка преднамереност и теоретично усилие, без всяко механично подчиняване на родната сюжетност към чуждоземна маниерност. Иван Шошков е един местен български модернист, в чието изкуство има много стари тукашни черти на работа. Той се основава идейно на битя, без да бъде някъде етнографичен. Далеч в провинцията, той съумя да издигне на най-високо ниво една чисто народна, свежа в импулсите си живопис, съвсем нелишена, от друга страна, от естетична изтънченост.

Няколко са благоприятните съставки, от спойката на които се създава тая изключителна творческа физиономия. Преди всичко,

Иван Шошков е един истински народен художник в равностойността на народните певци по сбиранията, които се вслушват в интимния живот на неограничеността множества и го възсъздават в полуинтимни, полуепични картини. У Шошков това не е реминисценция: по местожителство и личен хабитус на живот, той остава привързан към тоя бит, за това той тъй добре лежи в сюжетната му и изобразителна похватност. Народническата идейна природа пък на Шошков обяснява неговото внимание към колективистичната душа на множествата, а не към индивидуалния портрет: той има око предимно за живота на тълпите по сбиранията, панаирите, простите провинциални вечеринки — обградени от някаква идеологична напрегнатост; пазарищата, сватбите и др. Композициите му не са аналитични — тълпите действуват у неговите картини не чрез изразната преживелица на отделните всеки членове, а сумарно, с цялостната си психология. Личността тук е почти символична — един стилизиран знак, подчинен на сюжетната и композиционна общност. С този изобразителен маниер той улавя добре жизнената характеристика на нашия поселищен бит, особено атмосферата на селските и полуградски сбирания, неделните сугински тълпи, сватбарските процесии. С право С. Радев, който на времето представи таланта на Шошков пред софийската публика, го сравни с тъй наречените „малки холандски майстори“ от 17 век, които са разкрили с такава любов поезията на делничния бит в своята страна.

Друго щастливо обстоятелство в творчеството на Иван Шошков е, че социалният дух на последното се извява в най-обща форма, в споменатия сюжетен интерес, без всякакви тезиси и идейна проповед. По тоя начин живописиста му запазва човешка топлота и интимност. Социалният момент у Шошков се уравновесява напълно с формално естетичните му търсения като художник. Той рисува с любов възмущенията на човешките множества, но не скрива любопитството си

на епизодик, радостта си от зрелищата, известно чувство за хумор. Изкуството му не е чуждо на известна нежност. То придружава всекидневието и го отразява в почти весели, сърдечни табла, в които художникът никога не забравя композиционните си грижи и живописни ефекти. Чисто картинните проблеми заемат съществено място у този битов и човешки отзивчив майстор

Най-важният от художествените проблеми у него е този за изразните пътища. Това е и третата, най-съществена особеност на неговото творчество. Шошков е синтетик и схематик, но той не изхожда от модерната френска живопис, външни елементи от която могат да се открият в изобразителния му маниер, а от давна чисто нашенска основа. Той се изразява със средствата на народните майстори от миналото ни, особено на рисуващите на тия популярни портативни икони с капаци, рисуващите по сандъци, коли, стомни и писани ченици. Сякаш той е изучавал аналитично техния маниер и го е усвоил в областта на живописната картина. Същото синтетично предаване на формата, същата графична контурност с черна боя, която стяга или динамизира живописните маси, същият психичен наивитет, от който произтича духовната сила на това просто изкуство. Даже Шошков е особено влюбен в боите, които отличават тая нашенска стара изобразителност — зелената и червената, и жълтата, и също тъй смело ги употребява в елементарната им сила, редом една до друга. Така, и по сюжетност, и по формални особености, неговите картини стават твърде много народни и родни, едновременно. Той е напоен може би с атмосферата на троянската „школа“ в керемичното рисуване — единствената географска област в България, където непрекъснато, от нашето високо занаятчийско и художествено минало, хората живеят все още в естествена и чисто народна артистична дейност. Нищо от това, че под тия влияния неговата живопис става, всъщност, до голяма степен

графична. Шошков е един полуграфик. Той съзнаваше ясно, че известни цветни пиянства и прекалени контурни арабески игри, макар да ги обичаше по инстинкт и да се нравеха на публиката, не са крайната му и дълбока задача като живописец. Наистина, имаше голяма живост, свежест и жизнени внушения и в неговите плътни изградени от мозаични цветни петна малки картини, ярки като троянски стомни или писани сватбени сандъци; или в тия множество графично очертани сцени, в които върху неясните, наситени с топъл охров, оранжев и кафяв жизнен колорит, контурът изважда разказа на изобразяваното действие, загатва човешките образи. Той се стремеше успешно и към дълбоки и глухи хармонии, към една попластична усетливост за света към живописната тайнственост и скрито благородство на тоналните и светлосенчести валъори, без от това да угасва у него ронява непосредствена и почти анекдотична живост на изказването.

Все поради живописни задачи, убеденият колективист Шошков се изправяше и пред индивидуализация на отделни образи в картините си. Това му се налагаше или за да създаде идеен и зрителен център в картината, или да разреши пространствения проблем за преден и заден план. Но очевидно, той използва индивидуализацията на някои герои за психологически ефекти: тя му помага да действа по-силно с виталната маса на множеството, което той изобразява схематично. Още си спомняме неговите „Джамбази“ и „Народен певец“

от първата му изложба, където главните герои се издигат с някаква тайнствена власт над тълпата, която с умели светлинни ефекти е приведена във вътрешно драматично движение. Но художникът се държи безразличен към личната психология и индивидуалната маска: той не третира портретно тия централни действащи лица, а само ги уяснява рисунъчно и композиционно. Шошков не отиде до портрет, съзнателно. Той си остана епик. Все пак, една от найценните работи, които създаде, бе индивидуалното изображение „Стопанин“, което без да бъде още личен портрет, е една мощна живописна концепция за типовото у тоя горски стопанин; незабравим остава особеността израз уловен в това лице, с онай анималистична сила, която протича през неговите зелени очи, сякаш от дълбините на леса зад него, с който то се слива в едно органическо и колористично единство; с това чувство на увереност в икономическото си домогване. Едно силно психологично, социално и живописно разрешение. Само тази картина беше достатъчна да създаде име на Иван Шошков.

Освен битовите си, психологични и живописни достоинства, картините на Шошков притежават особеността да се помнят, да имат своя персоналност. Това качество произтича от всички техни обяснени по горе съставки, споени особено с тая тъй проста и жизнена епическа съдържимост. Каквито и да са основанията на това качество, то е една от формите на безсмъртието в изкуството.

Кирил Кръстев

ПОЛИТИКА

У НАС

Второто правителство на Отечествения фронт. — Вторият кабинет на г. Кимон Георгиев, образуван на 31 март т. г., се представи пред Народното събрание на 3 април. В декларацията, прочетена от Министър-председателя от името на правителството, се

очерта вътрешната и външна политика на новия кабинет, която в главните си линии представлява продължение на политиката на предшестващото правителство.

Програмата на новото правителство ще има за основа началата и идеите на ОФ и ще се вдъхновява от историческото дело на 9 септември. Следваната досега външна политика ще продължи

без всякаква промяна: преди всичко, вечна дружба и братство с великия Съветски съюз; приятелство с великите западни демокрации — Съединените щати и Великобритания; братско единение и тясно сътрудничество с другите славянски страни, на първо място, с Народната Федеративна Република Югославия; сътрудничество между балканските народи, а така също — с Полша и Чехословакия; все по пълно заявяване на установените приятелски отношения с Франция; укрепване на приятелските връзки с нова демократична Ромъния; поддържане добросъседски отношения и с другите наши съседи; усилия за заздравяване на демокрацията и мира на Балканите.

В пасажа на декларацията, отнасящ се до външната политика, се подчертава, че на правителството предстои една особено важна задача — сключването на договора за мир и, че то ще направи своевременно всичко, което зависи от него, за да отстои най-добре интересите на страната, рачитайки в това отношение на единодушната подкрепа на целия български народ.

Относно изпълнението на московското решение на министрите на трите велики сили за България, в декларацията се констатира със съжаление, че положените на два пъти усилия от страна на ОФ за изпълнението на това решение не са завършили с желания резултат, поради това, че позиционните групи са проявили неоправдана непримиримост.

По отношение на вътрешната политика, в правителствената декларация се заявява, между другото: — Новото правителство ще се стреми да затвърди установения демократичен ред и законност, като злоупотребленията с гражданските свободи и права се наказват, както ще се наказват и злоупотребленията с властта. Правителството няма да изостави мерките на снизхождение спрямо провинени и осъдени лица, които са заслужили това с поведението си, доколкото тези мерки не биха били във вреда на общественото спокойствие и сигурност.

След гласуването на един закон за селските и градски общини, ще се пристъпи към произвеждане на общински избори.

Понеже много от промените, които се направиха и предстои да се направят за пълното демократизиране на управлението и за изпълнението на отечественофронтовската програма, не съответствуват с някои остарели форми и постановления на Търновската конституция, необходимо е да се свика Велико народно събрание, за да направи то съответните изменения в конституцията и да ликвидира с монархическия институт.

Правителството ще отдаде особено голямо внимание и значение на стопанските проблеми и не ще пренебрегне нито една мярка, която би била от естество да подпомогне стопанското възстановяване и развитие на страната, и за тази цел ще вземе подходящи мерки, за да се поставят в пълна служба на народното стопанство държавният, кооперативният и частният стопански сектори, които трябва да си сътрудничат хармонично за постигането на една обща жизнена цел — благоденствието на българския народ. За постигането на тази цел, правителството ще сезира Народното събрание с редица законопроекти.

Декларацията завършва с апел за доверие и подкрепа на представителите на народа към правителството, което при провеждането на тъй очертаната си политика ще разчита на това доверие, на здравия съюз на отечественофронтовските партии и на тяхното искрено и братско сътрудничество.

След като се изказаха по правителствената декларация представителите на парламентарните групи на о. ф. партии и след станалите разисквания, Народното събрание гласува единодушно и с акламации предложението, с което народното представителство изказва пълно доверие на правителството и му обещава поддръжката си за изпълнение програмата на ОФ.

*

По изпълнението на московското решение — Подадената на 31 март оставка на първия кабинет на г. Кимон Георгиев се обясни своевременно и с желанието на Отечествения фронт да направи втори сериозен опит да се приведе в изпълнение московското решение на министрите на външните работи за привличане в българското правителство на двама представители на опозиционните групи — на земеделците (г. Н. Петков) и социалистите (г. К. Лулчев). Както е известно, и този опит не успя. Ходът на преговорите и причините за неуспеха им подробно изложихме в миналата книга на списанието.

Тук искаме да подчертаем, че и при този втори опит, още веднаж се прояви несъгласието съществуващо между правителството на Съветския съюз, от една страна, и правителствата на Съединените щати и Великобритания, от друга, относно тълкуването на московското решение.

На 28 срещу 29 март българското правителство получи две важни съобщения, които дойдоха още веднаж да потвърдят известните досега становища на двете велики сили — Съветският съюз и Съединените щати.

Пълномощният министър на Съветския съюз в София, г. Кирсанов, е посетил Министър председателя г. Кимон Георгиев и му е направил следното кратко съобщение: „Съветският съюз счита, че условията предявени от опозицията за участие в правителството са в разрез с решението на Московската конференция на тримата министри и поради това са неприемливи. Съветското правителство счита за правилни условията, предявени от г. Кимон Георгиев в преговорите с опозицията“.

От своя страна, г. Барнс, политически представител на Съединените щати в София, е представил на Министър председателя, на водачите на опозиционните групи и на Регенския съвет един меморандум, в който се казва, че г. Барнс

е получил лично от министра на външните работи на Съединените щати, г. Бърнс, съобщение, с което той заявява, че е доволен от направения прогрес в преговорите за преустройството на българското правителство и изпълнението на московското решение. Г. Бърнс заявявал също, че считал за приемлива база за участие на опозицията в правителството съобщените му условия на последното, а именно: предлагането на Министерството на правосъдието и на един помощник-министър на вътрешните работи на опозицията, заедно с предложението за обща амнистия и за освобождаването на членове от опозицията от концентрационните лагери. Г. Бърнс прибавял, че направените усилия да се намери взаимно приемлива формула за изпълнение на московското решение са били добре посрещнати от правителството на Съединените щати и се надявал, че установяването на едно преустроено правителство, в съгласие с московското споразумение, ще даде възможност правителството на Съединените щати да признае едно такова правителство в близко бъдеще.

В този меморандум на американското правителство остана неизяснено, по какъв начин министърът на външните работи на Съединените щати е получил осведомление за предложението на българското правителство до представителите на опозиционните групи, отнасящо се до отстъпването на Министерството на правосъдието и на един помощник-министър на вътрешните работи на опозицията, когато такова предложение не е правено в течение на преговорите. Дали в случая се касае за недоразумение или пък е налице желанието на някои среди да се правят внушения на българското правителство за условията на търсеното споразумение — това, поне засега, остава неизяснено. Както своевременно се съобщи в нашия печат от български меродавен източник, нито в един момент на водените разговори Министър-председателят г. Кимон Георгиев не е правил на опозицията подобни предложения.

Така още веднаж се очертаха съществуващите противоречиви тълкувания между заинтересованите по българския въпрос правителства на Великите сили. Като се има предвид, че последните бяха натоварили представителя на Съветския съюз да представи на България, от името на трите сили, московското решение и при тъй категоричното съобщение на г. Кирсанов, направено на 28 март т. г., че условията предявени от опозицията са в разрез с решението на Московската конференция, българското правителство се съобрази с тълкуванието дадено от съветския представител. Правилността на това становище на българското правителство бе наскоро потвърдено и от Лондон. Така, на едно запитване до британския министър на външните работи в английската камара на депутатите, отнасящо се до несполучилите преговори за разширение на българското правителство, помощник-министърът на външното министерство, г. Макнийл, отговорил, между другото, че московското споразумение не установява никакъв условия за влизането на двама опозиционни представители в правителството. Г. Макнийл е добавил, наистина, че споразумението не ограничава свободата на двете страни да преговарят върху условията, при които те ще си сътрудничат в едно признато правителство, но очевидно е, че тук се касае до едно мнение и пожелание на английски пом. министър, а не до уговорено условие в Москва.

Какъв ход ще вземе въпросът за признаването на българското правителство от страна на двете западни демокрации, това на pewno ще се види в близко бъдеще. Никак не е изключена възможността правителството на ОФ да бъде признато без никакви специални условия, особено ако се потвърди съобщението за настъпилата съществена промяна в политиката на Съединените щати за признаване на отделните правителства. Тази промяна, оповестена от една американска агенция, се състои в това, че занапред

досегашната политика на американското правителство за одобрение или неодобрение на чуждите правителства, чрез установяване или неустановяване на дипломатически връзки, се изоставяла. Правителствата, които са фактически установени, щели да бъдат признавани на практическа база, като подобно признаване нямало да съставлява нито одобрение, нито неодобрение на тяхната политика.

Интересно е да отбележим, по този въпрос, мнението на Соколовски, изказано в съветския в. „Правда“ (агенция „Тасс“ от 28 април). Като излага хода на преговорите по признаването на българското правителство и причините за неуспеха на двата опита за прилагането на московското решение за включване в правителството на двама представители на опозицията, Соколовски пише, във връзка с работата на министрите на външните работи в Париж, между другото: „Запълненията, поети на конференцията в Москва, бяха забравени от някои от участващите в тази конференция и българското правителство все още не е признало от правителствата на Съединените щати и Великобритания. Очевидно е, че с това се цели да се използва непризнаването на българското правителство за други цели. Не може да не се изтъкне особеното положение което възникна по отношение на България. Това положение е напълно ненормално и натоварено с трудности за целия напредък на парижките преговори. Понастоящем, неуреденото състояние на проблемата за признаването на българското правителство от Великобритания и Съединените щати би могло да засегне резултатите от подготовката на договорите за мир, включително значи и на договора с България.“

От това мнение на „Правда“ може да се разбере, че и при преговорите за мир, съветското правителство ще продължи да настоява за признаването на българското правителство в рамките на московските решения, без никакви други условия.

*

Сключване на мирния договор с България. — Според последните сведения, работите на помощник-министрите на външните работи по проекто-договорите за мир били значително напреднали, макар да са се проявили големи разногласия по някои въпроси. Между другото, разгледан е бил и проекто-договорът за мира с България. Точките, по които не е могло да бъде постигнато съгласие, са предоставени за разрешаване от Съвета на министрите на външните работи, който заседава в Париж от 25 април т. г.

В някои политически кръгове у нас се очаква, че изработването на условията за мира с България не ще бъде свързано с въпроса за признаването на българското правителство. Изтъква се, че правителствата на Великите сили имат свои възгледи по условията за мира, които се обуславят не толкова от характера на българското правителство и от признаването му или непризнаването му, което е въпрос по вече формален, колкото от техните външно-политически и други интереси в Югоизточна Европа.

Българското правителство е готово да се яви пред конференцията на мира. Нарочният комитет, излъчен от парламентарната комисия по Министерството на външните работи изработи един меморандум, одобрен от Министерския съвет, който съдържа българското становище по въпросите, които се поставят или биха могли да се поставят във връзка с договорите за мир. Меморандумът е вече предаден на четирмата министри на външните работи на Великите сили, събрани в Париж (СССР, Съединените щати, Великобритания и Франция). В подходящия момент, той ще бъде разпратен и до правителствата на всички държави, които ще участвуват в конференцията на мира.

От изявленията, които Министърът на външните работи г. Кулишев направи неотдавна пред чуждите кореспонденти

и нашите журналисти се узнаха становищата, съдържащи се в меморандума, връчен от българското правителство, които предаваме тук накратко:

— България не ламти за териториално разширение, но държи единствено да ѝ се обезпечи един действителен излаз на Егейско море, който е за нея от жизнено значение, както това е било признавано дори от самите гръцки правителства. Такъв излаз бе тържествено обещан на България с Ньойския договор, но задължението, поето тогава от Великите сили, остана неизпълнено. Всички разисквания по този въпрос показаха, че само един териториален излаз би бил действителен и би могъл да отговори на стопанските и географски потребности. България има всички основания да иска да ѝ се върне Западна Тракия, която тя владя от 1913—1919 година и която ѝ бе отнета противно на всяко право и справедливост България храни твърдата надежда, че великите съюзни сили ще признаят основателността на това българско искане и се надява, че и самият гръцки народ, с който тя желае да живее в приятелство и сътрудничество, ще се проникне от едно широко схващане на действителното положение и на трайните интереси на балканските народи и ще улесни осъществяването на едно справедливо разрешение на въпроса за Западна Тракия.

По отношение на претенциите, които някои шовинистически гръцки кръгове предявяват за „стратегическа поправка“ на границата в полза на Гърция, българското правителство смята, че тия претенции са, от гледището на справедливостта и на реалностите, толкова несъстоятелни и абсурдни, че могат да се обяснят, наверно, само с желанието на поменатите гръцки кръгове да отклонят предварително вниманието на света от справедливите и всеобщо признати права на България да има действителен изход на Бяло море през Западна Тракия.

Колкото до въпроса за репарациите, българското правителство смята, че от България може да се иска възстановя-

ването само на такива щети, за които се установи, че действително са били извършени от органи и поданици на българската държава, а не и от германските войски, или от самите оттеглящи се гръцки войски. Необходимо е, също така, да се вземат предвид българските инвестиции, мелиорации, държавни и частни имоти, оставени в притежание на гръцката държава. И на трето място, трябва да се държи сметка за извънредно тежкото финансово и стопанско положение на България, както и за нейния принос във войната срещу хитлеристка Германия.

*

Скъсване на дипломатическите ни отношения с Франкова Испания. — Още на 1 януари т. г. българското правителство прекъсна дипломатическите си връзки с Испания на генерал Франко, като закри българската легация в Мадрид. Испанската легация в София, обаче, остана да функционира, макар и ръководена само от един канцлер.

В духа на общата политика на българското правителство и в съгласие със становището на много други демократически страни, Министерският съвет одобри на 25 април т. г. едно постановление, с което се скъсват напълно дипломатическите отношения с франкистка Испания. Завеждащият канцеларията на испанската легация бе поканен да напусне България.

*

Посещението на г. Джон Мак. — През първата половина на м. април т. г. гост на нашата страна бе английският депутат от управляващата Работническа партия (лейбъристи) г. Джон Мак. Посещението на г. Мак се превърна в една непринудена манифестация на приятелство между Великобритания и България. Дошъл по собствена инициатива да се опознае с нашата страна и проучи въпросите, които я вълнуват, лейбъристият депутат бе посрещнат, както

българинът може да посреща приятелите си.

Сърдечен, пряк и откровен, г. Мак в събрания и срещи видя и разговаря с представители на всички среди, включително и опозиционните; изказа с топли думи своите най-добри чувства към българския народ и вярата си, че неговите болки ще бъдат разбрани и България ще намери съчувствие и покровителство от страна на всички демократични англичани.

Г. Мак каза откровено какво мисли по всички въпроси, които му бяха зададени, изслуша всички, които искаха да го осветлят, потърси да се осведоми обективно и всестранно, и обеща, след завръщането си в Лондон, да представи истинската картина на положението в България и да направи възможното за спечелването на английското обществено мнение за българската кауза и за признаването на правителството.

Всички българи могат само да се радват, че в лицето на този благороден англичанин нашият народ спечели още един незаинтересован и енергичен приятел, каквито в миналото сме имали мнозина в неговото велико отечество.

О К О Л О Н Я С

Албания. — В края на март т. г. се състави новото правителство на Народната Република Албания, възглавявано пак от генерал Енвер Ходжа, който бе назначен и за върховен командант на албанските въоръжени сили. В декларацията, прочетена в Народното събрание от министър-председателя Енвер Ходжа, се изказва надежда, че ще бъде засилено приятелското сътрудничество с България. Новото правителство е изготвило общ план за стопанското развитие на страната и, на първо място, за организирането и максималното използване на петролните инсталации и мините главно залежите от мед, хром и др.

Общественото мнение в Албания проявява огорчение от факта, че в началото

на м. април Великобритания е оттеглила признаването на албанското правителство и определеният за Албания британски пълномощен министър, който чакаше в Бари, е бил отзован в Лондон. Причините за това оттегляне, според сведенията дадени от Лондон, била, че британската мисия за военните гробове в Албания е била възпрепятствувана в работата си и била обект на нападки от страна на албанския печат.

По този повод от албанска страна се съобщи по радиото, че в Лондон са не точно осведомени за положението в Албания и че тя е готова да покаже добрата си воля и да поднови преговорите с британската военна мисия. След изявлението на английския помощник-министър на външните работи г. Макнийл в Камарата на общините, че британското правителство е готово да разгледа наново въпроса, ако албанското правителство направи някои нови удовлетворителни предложения, трябва да се очаква, че недоумението ще се изясни и албанското правителство ще бъде отново признато от Великобритания.

Една от големите грижи на албанското правителство е да отбие гръцките претенции за откръсване на част от Южна Албания (Северен Епир). Гръцките шовинисти претендират, че населението в тази територия е гръцко и с познатите техни прийоми и средства водят ожесточена кампания, за да подкрепят искането на гръцкото правителство за присъединяването към Гърция на Северен Епир.

*

Гърция. — Въпреки постъпките и протестите на всички леви и умерени партии и мнението на самия бивш министър-председател Софулис, законодателните избори в Гърция се произведоха на определената дата 31 март. Резултатите са такива, каквито се очакваха от всички осведомени по гръцките работи среди. Фактически може да се каже, че победата е спечелена от бойкотиралиите из-

борите партии на левицата и центъра, но Гърция все пак има народното събрание, което монархическите и шовинистически кръгове желаеха.

Бойкотът на левите партии успя в размери надминаващи очакванията. Официално от Атина се призна (телеграма на агенция „Ройтер“ от 3 април), че средният брой на въздържалите се при гласуването е възлязъл на 47⁰/₀. В някои места този процент е достигнал дори до 60—70⁰/₀.

В самия доклад на съюзническата мисия (представители на Великобритания, Съединените щати и Франция), която на блюдаваше произвеждането на изборите, се констатира, че само 71⁰/₀ от имената в избирателните списъци за цяла Гърция могат да се считат за несъмнено верни и че 60⁰/₀ от броя на избирателите, които са били правилно регистрирани, са гласували в действителност. Въпреки тази констатация, докладът на съюзническата мисия завършва с заключението, че „резултатите от изборите представляват истински и правилен израз на волята на гръцкия народ“. В един манифест на гръцката комунистическа партия, докладът на съюзническата мисия се окачестви като „чудовищен“. В манифеста се казваше, че „изборите и докладът на мисията имат за цел да оправдаят пред световното обществено мнение британската политика за осигуряване на стратегически бази в Гърция, срещу демократическите Балкани.“

Според съобщението на министерството на вътрешните работи в Атина, мандатите в парламента се разпределят, както следва: популисти (монархисти) и национал-либерали — 206 места; националния политически съюз — 68; либерали — 48; роялисти 20; независими роялисти — 9 и независими — 3. Така монархистите и подкрепящият ги десен център имат достатъчно мнозинство в парламента.

Интересна е преценката, която шефът на правителството, при което се произведоха изборите, Софулис, даде в първото си изявление след 31 март. Според него, числото на въздържалите се от

гласуване е голямо и не може да се сравни с числото на въздържалите се в предишните избори. Въздържането от гласуване е било употребено като протестно средство. Левичарските партии са направили голяма грешка като се отказали да участвуват в изборите, защото по този начин са употребили силата си в отрицателна смисъл.

И след завършването на изборите, борбата около тях не престана. Така, всички леви партии, които бойкотираха изборите, са изпратили телеграфически позиви до правителствата на Съединените щати, Великобритания, Съветския съюз и Франция (съобщение на „Ройтер“ от Атина с дата 5 април) за неутвърждение на изборите. В позива се твърди, че средният процент на въздържателите се до стига до 750/0 и че избирателните списъци били нередовни. Според друго съобщение, пак от Атина на агенция „Ройтер“ от 9 април, в позива на левите партии се искало също въпросът за гръцките вътрешни работи да бъде отнесен до „големите трима“ или до Организацията на обединените народи. Това искане се основавало на декларацията, обнародвана от трите велики сили след преговорите в Ялта през февруари 1945 г., в която се казва, че когато условията в която и да е освободена европейска страна изискват подобно действие, „големите трима“ ще се съвещават заедно за вземане необходимите мерки по изпълнение задълженията им относно политическите и стопански въпроси в съгласие с демократическите принципи“.

Освен това, същите тези партии са обнародвали съвместна декларация, в която отбелязват, че въпреки насилията упражнени върху избирателите и въпреки фалшификациите и двойните гласувания, изборите на 31 март са можали да покажат истинската воля на народа. В декларацията се предупреждават реакционерите, че търпението на народа има граници и се подчертава, че правителството, излъчено от новия псевдопарламент, още повече ще засили хаоса в

страната и, бидейки правителство на едно малцинство, не ще може да се радва на доверие в чужбина. Партиите, подписали декларацията, искат анулирането на изборите и съставянето на широко коалиционно правителство, което да произведе истински свободни избори.

Всички тия постъпки и акции не можаха, разбира се, да дадат никакъв резултат и още на следния ден от произвеждането на изборите кабинетът Софулис подаде оставка. Веднага бе съставен нов кабинет начело с Панайот Полиас, безпартиен. В кабинета влизаха представители на популистите (монархисти) и само тримата водачи — стари гръцки държавници — на групата на центъра — Националния съюз: Папандреу, Канелопулос и Венизелос, като подпредседатели на министерския съвет и министри без портфейли.

Така съставеният кабинет можѣ да просъществува само десетина дни, поради незабавно появилите се различия между съставлящите го две групировки. На 17 април тримата водачи на Националния съюз напуснаха кабинета и скъсах с популистите. Те обясниха това с следните причини: откажът на популистите да дадат на Националния съюз пет министерски места с портфейл и господстващото в парламента намерение, той сам да реши въпроса за завръщането на краля. Изглежда, че главната причина за появилите се недоразумения между двете правителствени групи се крие в отношението им към монархията. Докато популистите са за бързото връщане на краля, Националният съюз се е показал резервиран по отношение на въпроса за възстановяването на монархията. Подадените три оставки принудиха председателя Полиас да подаде на 17 април оставката на целия кабинет. На следния ден бе съставено правителство само от популисти, начело с Константин Цалдарис, който няколко дни преди това бе избран за водач на популистката партия

Новият кабинет Цалдарис е съставен от 15 министри и петима помощник ми-

нистри от популистката партия, двама министри от национал-либералната и един от реформистката партии. Всички тези министри са монархисти. Кабинетът на Цалдарис е, прочее, кабинет на крайните десничари и монархисти.

И при последната криза регентът Дамаскинос подаде оставката си пред гръцкия крал в Лондон, веднага след като кабинетът Поликас бе положил клетва. Тази оставка даде повод на доста дълги постъпки и преговори. Кралят е заявил, че „по принцип“ той е съгласен с оставката на регента, но го е помолил да остане на своя пост, докато правителството бъде окончателно съставено и формулира своите възгледи във връзка с уреждането на въпроса с режима в страната.

Правителството, от своя страна, прояви доста неясно и двусмислено държане във връзка с регентската оставка. Официално, то помоли регента Дамаскинос да остане временно на своя пост, но някои добре осведомени среди в Атина изказаха подозрението, че то същевременно е настояло пред него да държи на подадената си оставка. Според една телеграма от 11 април на съветската аганция „Тасс“ от Атина, отговорът на краля до Дамаскинос предизвикал безпокойство сред гръцките демократически среди, които съзирали намерението на монархистите да премахнат регентството, като първа стъпка към възстановяването на монархията. Пак според същото съобщение, въпреки че демократическите партии не хранели симпатии към регента Дамаскинос, те единодушно смятали, че евентуалното преминаване на регентството в ръцете на престолонаследника принц Павел или на самото правителство, представляващо едно монархическо малцинство, би означавало извършването на опасен държавен преврат. Най-после, работата свърши с това, че регентът Дамаскинос се съгласи да остане временно на своя пост и положи клетва пред първото правителство на Цалдарис.

През периода на гръцката правителствена криза, намиращият се в емиграция

гръцки крал Георги наруши дългото си мълчание. В промежутъка между двете правителства след изборите, той излезе с една декларация в лондонския вестник „Манчестер Гардиан“ по положението в Гърция. С отмерени и подбрани думи, в тон на голяма умереност, кралят отправи един позив към всички за национално единство и законност. Изказвайки задоволството си от „спокойния и възвишен маниер“, по който се произвели изборите, чрез които Гърция наново влизала в „нормален и спокоен политически живот“, гръцкият крал изказа благодарността на страната си към трите велики сили, чиито представители наблюдаваха изборите, което било принос от „неоценима стойност“.

По-нататък в декларацията си кралят изказва надежда, че световното обществено мнение ще приеме искрено и без резерви суверенната воля на гръцкия народ, както и увереността си, че излезлите с успех в изборите ще постигнат мъдростта на компромиса“, ще избегнат „каквито и да са прибързани действия“ и ще се постараят „да изправят възможните несправедливости“.

В друго интервю, дадено на дописника на „Ройтер“, кралят се изказа за едно „много либерално и демократично приложение на монархическия принцип и за необходимостта, щото либералната левица да може да предотврати господството на реакционната десница.“

Коментирайки горната декларация, английското списание „Трибюн“ писа, че този жест на крал Георги е предназначен да спечели симпатиите на либералните и демократически слоеве, но че демократическите и либерални схващания на краля са много подозрителни. И в миналото кралят бил познат със склонността си да произнася хубави речи и да дава примамливи обещания, неотговарящи, обаче, на делата, които са ги последвали.

Големият въпрос, който занимава гръцките политически среди след произвеждането на изборите и съставянето на новото правителство е този за възстановява-

нето на монархията. Както е известно, след образуването на кабинета Софулис през ноември 1945 г., между гръцките партии бе постигнато споразумение, въпросът за формата на управление да бъде разрешен чрез допитване до народа (плебисцит) едва в 1948 г. След последните събития, обаче, вероятно е популистите-монархисти, които засега са господари на положението и имат мнозинство в кемарата, да поискат по-скорошното връщане на краля. Министър-председателят Цалдарис, още като министър на външните работи в кабинета на Поликас, бе заявил пред кореспондент на „Ройтер“, че новото правителство не ще изчака определения по-рано срок — 1948 г., а ще поиска новоизбраният парламент да определи датата за плебисцита по въпроса за монархията.

Цялата опозиция от левите и умерени партии ще се противопостави най-енергично на това намерение на правителството. По този, от първостепенна важност, държавен въпрос в Гърция може да се очакват и ви ожесточени борби, размера и последиците на които е мъчно да се предвидят.

Друг важен въпрос в Гърция, след изборите, е този за изтеглянето на английските войски. Както се знае, английското правителство открито и енергично настояваше за неотлагането на гръцките избори, като мотивираше това с желанието си по-скоро да се установи редовна силна власт в Гърция, за да могат английските войски да бъдат изтеглени по-скоро. Обаче, продължаващите и след изборите още по-големи спорове и ожесточени борби между партийните групировки и главно между монархистите и републиканците, криещи в себе си зародиша на възможна гражданска война, съвсем не дават указание за съществуването на силна власт, сигурност и спокойствие. При това положение, както бележи лондонският в. „Таймс“ от 2 април, в Гърция вече се повдигат гласове против оттеглянето на английските войски. От друга страна, пак според същия вест-

ник, и британският министър на външните работи бил заявил, че войските ще бъдат оттеглени „веднага щом условията позволят това“. Не е невъзможно, прочее, държащите цялата власт монархисти да потърсят отново и за по-дълго време помощта на английските войски, изтеглянето на които се иска най-настоятелно от всички опозиционни партии. Симптоматично е в това отношение казаното от водача на гръцката комунистическа партия, Захариядис, в речта му произнесена в Солун. В тази реч той е заявил: „Трябва да направим нетърпимо стоезненето на англичаните в страната ни. Има разни начини да се борим и да направим живота им невъзможен, за да ги принудим да ни напуснат. Ако десните елементи продължават терора, ние ще бъдем принудени да отидем наново в планините и да проведем кървава революция в Гърция.“

При тия не особено радостни изгледи за вътрешното положение в Гърция, министърът на външните работи и министър-председател Цалдарис направи на няколко пъти и по разни поводи изявления по външната политика на Гърция. След като изказва признателността на Гърция към Съветския съюз за даденото от него съдействие за освобождението на гръцките земи, Цалдарис самоуверено подчертава че „дългът на Гърция е да осигури връзката между Русия и англосаксонския свят, и че обичта, която гърците чувствуват към Великобритания и Съединените щати трябва да се допълни с искрените чувства и към Русия.“

По отношение на Турция, Цалдарис е заявил, че първата задача на новото правителство е да заямки приятелството с тази страна и да прокара политиката на регионални споразумения с нея. По този начин, гръцкият държавник смята, че ще се успее „да се постави под сигурност Близкият изток.“ От Албания Цалдарис иска Северен Епир, а за България неизменно поддържа политиката на всички гръцки шовинисти и реакционери: корекция на границата, чрез отнемане на някои български „малки области“, репа-

рации и попречване на българите „да излезат с печалба от войната“. За настроята и разбиранията на гръцките опозиционни леви републикански партии по външната политика, разбирания коренно различни от тях на Цалдарис, може да се съди от мнението на Захариядис, водач на комунистите, най-силната левицарска партия в Гърция. В споменатата вече негова реч в Солун, в първите дни на април, Захариядис е определил така своите възгледи: „Ние сме против вземането на територии от България“. Относно Турция (той е родом оттам), комунистическият водач е казал: „За гръцкия народ Турция е станала традиционния зъл гений. Както за нас, така и за народите на Балканите и на Югоизточна Европа, Турция е елемент на робство и унижение. Никой грък не ще забрави трагедията от 1922 г. в Мала Азия.“

*

Ромъния. — Според изказаното пожелание на правителствата на Съединените щати и на Великобритания, при призоваването на ромънското правителство, изборите в Ромъния трябваше да се произведат до 1 май т. г. Това пожелание, обаче, не можѐ да бъде изпълнено. Министър-председателят д-р Петре Гроза е заявил по този повод пред журналистите, че изборите не можело да бъдат насрочени преди да се завърши изработването на изборителните закони и списъци, и се уреди въпросът за правата на поданиците в Северна Трансилвания.

Според едно последно съобщение от Букурещ, ромънските политически кръгове, предвид положението и нуждите на земеделците, са се съгласили, щото законодателните избори да се произведат през м. август. Правителството веднага щяло да почне разглеждането на закона за изборната реформа.

Във връзка с изборите, представя значителен интерес и въпросът за отношенията между ромънските партии след влизането на двама представители на опозиционните „исторически“ партии в

правителството. Изглежда, че не всичко върви гладко между правителствената коалиция и двете опозиционни партии. Но споровете, които биха могли да съществуват между тях относно вътрешния режим на страната, в настоящия момент са от второстепенна важност. Вниманието на всички политически среди сега е насочено главно към конференцията на четирмата министри на външните работи в Париж, където се изработват условията за мира и с Ромъния.

Интересно е, прочее, да се знае, дали общият национален интерес ще наложи едно по-тясно сближение и сътрудничество между правителствения блок и представените в управлението две опозиционни партии. По този въпрос от Букурещ се получиха, едно след друго, две съвършено противоречиви съобщения. Според първото, предадено по радиото от ромънската столица, национал-царанистката партия на Маниу и либералната партия на Братияну, които до преди известно време били наклонни да се откажат от сътрудничеството си с правителството, сега се отказали от това си намерение. Напротив, било взето общо решение от двете партии, не само да продължат сътрудничеството си, но са предложили на правителството участието на видни и просветени техни членове при защитата на националната ромънска кауза пред Великите сили, повикани да изработят договорите за мир.

Противно на горната информация, една телеграма на агенция „Ройтер“ от Букурещ с по-късна дата съобщи, че представителите на споменатите две опозиционни партии в правителството — Хатигану и Ромничану — са подали от името на своите партии един меморандум до дипломатическите представители в Букурещ на СССР, Съединените щати и Великобритания, в който заявявали, че сътрудничеството между тях и останалите министри в кабинета било невъзможно занаяпред, защото предвидените в московското решение и обещани от правителството свободи не били осигурени.

Особено внимание се отделя в Ромъния на въпроса за Трансилвания — ябълката на раздора между Унгария и Ромъния от дълги години. В Букурещ се допуска, че унгарците ще се опитат да получат обратно поне част от Трансилвания или да внушат, тази област да бъде обявена за автономна.

*

Турция. — В началото на миналия м. април у нашите турски съседи имаше голям празник. В Истанбул гостува най-големият боен американски кораб „Мисури“, на борда на който бе подписана безусловната капитулация на Япония. „Мисури“ и придружаващите го две леки военни единици дойдоха в турските води, за да донесат тленните останки на покойния турски посланик във Вашингтон, Ертегюн. С кораба са пристигнали американският посланик Уедъл, носящ лично послание от председателя на Съединените щати, Труман, до председателя на Турската република, Исмет Инъоню; главнокомандуваният американските морски въоръжени сили в Европа, адмирал Хюит, и група американски журналисти.

Това посещение бе посрещнато с голяма радост от всички турски среди и даде повод за шумни манифестации и излияния за турско-американското приятелство и за ролята на Турция в Близкия изток. Турският печат надълго отбеляза краткото посещение на американските кораби, като приятелско, надхвърлящо границите на обикновената учтивост и имащо голямо значение. В направените изявления видните гости, обаче, са се държали в рамките на обикновената в такива случаи учтивост и приятелски тон. Тека, главнокомандуваният американските морски сили в Европа, адмирал Хюит, е казал, че тяхното посещение е „една проява на доброто разположение на Съединените щати към Турция“, а личният пратеник на председателя Труман, Уедъл, е заявил: „Нашето пристигане е символ на голямото прия-

телство, което съществува между нашите два народа.“

В личното послание пък до председателя на Турската република, според съобщението на агенция „Ройтер“ от Вашингтон, председателят Труман е изказал пожелание за взаимно приятелство и доверие между Турция и Съединените щати.

При тази приятелска среща, на турския министър на външните работи Сарачоглу се е представил добър случай да направи интересни изявления пред американските журналисти, пред които е счел за нужно да обясни поведението на Турция през последната война, като много благоприятно за съюзниците и се е похвалил, че германците не се решили да нападнат Турция, след като разбрали, че ще трябва много скъпо да заплатят едно такова нападение. Сарачоглу завършил изявленията си с уверението, че американците могат да бъдат сигурни, че при уреждането на всеки въпрос Турция и нейното правителство щели да бъдат редом със Съединените щати, за да служат на една велика кауза.

От отзивите на американския печат за целите и значението на посещението на „Мисури“ в турските води, интересно е за отбележаване мнението на известния американски журналист и коментатор Уолтър Липман, изказано в една статия на в. „Ню Йорк Хералд Трибюн“. Според Липман, макар че министерството на външните работи във Вашингтон да е заявило, че решението за посещението нямало никакво политическо значение, той намира, че всъщност, все пак, се касаело до една манифестация. Съединените щати искали да покажат недвусмислено, че имат собствени големи интереси в Средиземноморието и че урежданията в тази област не могли да се определят само от Великобритания и Съветския съюз.

Не е излишно да се отбележи, че през изтеклия месец в част от турския печат се прояви нервност, а в някои вестници и известни белези на неприязън към

нашата страна, по повод на изпратения поздрав от турската социалистическа партия до българските социалдемократи и отпразнуването у нас деня на Освобождението на България.

След дългогодишна политическа забрана, турската социалистическа партия е била възстановена и започнала отново своя активен живот. По този случай, турските социалисти счели за полезно да уведомят своите български другари и да им изпратят изказа на приятелските си чувства и пожелания за полезно сътрудничество между двете съседни страни. Необяснимо е, защо този невинен и тъй естествен жест на приятелство не се е харесал на турското правителство, което е разтурил и наново възстановената турска социалистическа партия под предлог, че преди да развие каквато и да е организационна дейност в самата Турция тази партия, „противно на устава си“, влязла във връзка със социалдемократическите партии във от страната и, на първо място, със социалистическата партия в България.

Също така, неоснователен е и шумът, вдигнат в турския печат, по повод тържественото отпразнуване у нас деня на Освобождението. Това е толкова необяснимо, като се има предвид, че в деня на този празник, за пръв път откакто България съществува като самостоятелна държава, председателят на Турската република, г. Исмет Иньоню, изпрати телеграфически до регентите на България своите поздравления по случай българския национален празник и благопожеланията си за щастието и благоденствието на нашия народ. Цял месец след този приятелски жест на председателя на Турската република, някои турски вестници, без никаква причина и повод, се занимават с българския национален празник и таксуват тържественото му отпразнуване за „проявление на българския шовинизъм“, виждат в него „израз на неприятелски чувства към турците“ и подкапят турското обществено мнение „да не вдига очите си от Балканите“ (в. „Тасфир“).

Отбелязваме горните факти, без да им

отдаваме особено значение, за да се види само какви настроения понякога се манифестират в турския печат по отношение на нашата страна.

*

Югославия. — Съдбата на Юлийска Венеция, и по специално на Триест, продължава да вълнува и да държи в напрежение общественото мнение в Югославия. Комисията от представителите на четирите велики сили, която направи проучвания на самото място относно етнографските, стопански и географски условия в тази спорна зона е завършила работата си. От комисията е било поискано да изготви доклада си до 15 април, за да има време да бъде той проучен от четиримата министри на външните работи преди откриването на конференцията в Париж на 25 април. Макар, че се пази пълна дискретност относно резултата от проучванията, по някои достоверни сведения, в комисията досега не е могло да се постигне единодушие по решението, което тя ще трябва да препоръча да бъде взето. При това положение, събранието на четиримата министри на външните работи бе изправено пред необходимостта да потърси разрешението на спорния въпрос, като вземе под внимание проучванията и различните мнения изказани в анкетната комисия, без да може да се позове на една нейна обща препоръка. Това, обаче, едва ли ще подпомогне с нещо ускорянето на крайното решение, понеже проявилите се в комисията различия се очертаха и в самия съвет на четиримата външни министри.

Югославското правителство е решило да признае всички договори, сключени от миналите югославски правителства и да поеме всички техни задължения. С това решение, съобщено на заинтересуваните страни, се премахва единствената пречка за пълното признаване на югославското правителство. И, наистина, министърът на външните работи на Съединените щати, г. Бърнс, е дал вече съгласието си за назначаването на юго-

славски пълномощен министър в Вашингтон и на американски пълномощен министър в Белград. От своя страна, и Великобритания е решила също пълното признаване на югославското правителство и затова е оттеглила всички права по отношение на бившия югославски крал Петър II.

След една добре организирана и проведена акция, югославската милиция е успяла да залови бившия министър на войната при крал Петър, генерал Дража Михайлович, на когото югославските реакционери и техните приятели в чужбина възлагаха големи надежди. Дража Михайлович се е крил, от погрома на германците досега, в Югославия и е поддържал връзка с югославските емигранти в Италия. Той ще бъде изправен наскоро пред военен съд, за да бъде съден като предател и военнопръстъпник.

По този случай, правителството на Съединените щати е изпратило до югославското правителство нота, с която изказва желанието си в процеса срещу Михайлович да бъдат допуснати, като свидетели, офицерите от американската армия, които са се намирали през време на войната в щаба на Дража Михайлович. Американското правителство мотивира това свое искане с обстоятелството, че до 1944 г. Михайлович останал като командир на югославската армия и бил допринесъл много за каузата на съюзниците. В нотата се напомня, че американската военна мисия за свързка е била придадена към главната квартира на Михайлович през по-голямата част на военните действия.

На тази нота югославското правителство отговори, че съжалява, загдето не може да удовлетвори желанието на правителството на Съединените щати и че само военният съд има право да призовава свидетели. При това, в отговора си

телното югославско движение и че неговите престъпления към югославския народ били твърде големи и ужасни, за да може да се разисква обстоятелството, дали той е виновен или не. Все пак, югославското правителство уведомява правителството на Съединените щати, че пълна справедливост ще бъде спазвана при съденето на Дража Михайлович.

Югославската скупщина продължава своята законодателна дейност. В началото на м. април тя е одобрила закона за свикване на военна служба гражданите на Югославската република. Според гласувания закон, всички мъже между 20 и 55-годишна възраст подлежат на военна служба (след 40-годишна възраст — в резервните части). Жените също могат да бъдат повикани на служба в инженерните и санитарни войски. В случай на мобилизация и война, министърът на народната отбрана има право да свиква мъже и от 17-годишна възраст. Срокът за действителната служба в армията е две години, за въздушните и бронирани войски — три години и за флотата — четири години.

В Скупщината е внесен и се разглежда законопроектът за народните комитети, приет неотдавна от федералното правителство. В мотивите на законопроекта се казва: „Този проект представлява най-важния закон след конституцията. Народните комитети, които са утвърдени с конституцията, са основа на народната власт и на политическия живот в страната. Тези комитети са образувани през време на народноосвободителната борба, която разруши стария бюрократически апарат“.

Г. Б.

СТОПАНСТВО

ЗАКОНЪТ ЗА КОНФИСКУВАНЕ НА ПРИДОБИТИ ЧРЕЗ СПЕКУЛА И ГО НЕЗАКОНЕН НАЧИН ИМОТИ

Един от най-важните закони, гласувани през първата редовна сесия на XXVI-то

обикновено Народно събрание, безспорно, е Законът за конфискуване на придобити чрез спекула и по незаконен начин имоти. Внима-

нието и на народното представителство, на специалистите правници и на общественото мнение беше до голяма степен заето с този закон и то с основание, защото неговото гласуване и прилагане ще има, несъмнено, голямо отражение върху живота на страната в политическо, стопанско и социално отношение. В печата се появиха множество бележки по повод текста и духа на нормите, които той съдържа, обаче, малцина са ония, които имаха правилно отношение към закона и дадоха безпристрастно и компетентно разяснение на въпроса. А това е повече от необходимо, защото няма спор, че един толкова важен закон, който при това е с подчертана социална цел и за прилагането на който са привлечени, освен съдебните власти, но още редица обществени институции и дори целият български народ, трябва да бъде правилно изяснен. Той не би бил правилно прилаган и не би се постигнала целта, която законодателят му поставя, ако не се отстранят възможностите за настъпването на онези вредни последици, до които би могло да се стигне, щом той се прилага безогледно.

Преди всичко, би трябвало да се изясни и особено наблегне пред целия български народ, че Законът за конфискуване на придобитите чрез спекула и по незаконен начин имоти, не е нещо ново и за първи път появяващо се в нашето законодателство. Не трябва да се мисли, че той е резултат единствено на революционния дух на епохата след 9. IX. 1944 г. и че с него се цели осъществяването на един опит за социализация или етатизиране на богатата и производствените средства. Законът по-скоро е резултат на военната и следвоенна конюнктура и на изостреното народно чувство за справедливост и е продължение на правната политика, начената още след войната в 1915—1918 год. В основата му лежат съществуващият и неотменен още Закон за отнемане в полза на държавата на незаконно придобити

имоти (утвърден с указ № 58 от 18. IV. 1919 год. и обнародван в Д. В. бр. 18 от 24. IV. 1919 г.) както и още по-старият Закон за преследване на незаконно обогатените чиновници (утвърден с указ № 618 от 20. XII. 1894 г. и обнародван в Д. В. бр. 13 от 18. I. 1895 г.), С други думи, закони, които да регулират същата материя е имало и преди 9 септември 1944 г. и само обстоятелството, че тези закони, поради принципите, които са легнали в основата им, не са успели да дадат очакваните резултати и са се превърнали в мъртва норма, което е наложило създаването на Закона за конфискуване на придобити чрез спекула и по незаконен начин имоти. Основната разлика между тях и новия закон е, че докато първите визират имотите, придобити по престъпен начин, новият закон изхожда от становището, че конфискуването на натрупаните по неоправдан начин богатства не трябва да се свързва непременно с разкриването на извършено престъпление по Наказателния или по друг специален закон. Конфискацията трябва да се постави, дори и независимо от съществуването на някакво престъпление, стига само въз основа на други обективни белези да може да се установи, че увеличеното имотно състояние на едно лице е резултат на неправомерна дейност изобщо. По тези съображения законът е възприел началото, че всяко увеличение на имотното състояние на едно лице, което не се оправдава от нормалните доходи, които то е получило при добросъвестно упражняване на неговото занятие или от доходите, които то е придобило от използването на притежаваните от него имоти и капитали, подлежи на конфискация, защото се предполага, че такова увеличение на имотното състояние е придобито чрез спекула и по незаконен начин. Това е, както ще се изясни по-нататък, силата на закона, обстоятелството, което го прави реално приложим, но това е и слабата му страна, защото независимо от об-

стоятелството, че в наказателното право презумпциите са отречени като доказателствено средство, в случая се създава една презумпция, която, макар и по начало оборима, в действителност понякога много трудно би могла да се обори.

За да се направи правилна преценка на Закона за конфискуване на придобити чрез спекула и по незаконен начин имоти, за да се изясни истинският смисъл на неговите текстове и оттам, за да се стигне до правилното му приложение, трябва да се обясни духът на закона, като се оточнят неговите цели.

Основната му цел, безспорно, е да се уредят нормите за откриване на имотите, придобити чрез спекула и по незаконен начин и да се устнови процедурата за конфискуване на тези имоти в полза на държавата. Затова чл. 1 постановява: „Всички имоти — движими, недвижими, пари, акции и пр. придобити след 1 януари 1935 г. чрез спекула или по незаконен начин се конфискуват в полза на държавата. В случай, че така придобитите имоти не са на лице, поради прехвърляне, консумиране и пр., конфискуват се равностойни други имоти от наличното състояние, като разликите се уреждат в пари“.

Това е, така да се каже, явната, външната цел на закона. Покрай нея съществуват и други цели, които са в основата на неговия дух. Преди всичко, трябва да се подчертае, че Законът за конфискуване на придобити чрез спекула и по незаконен начин имоти е с подчертана социална окраска. Той не е насочен изобщо срещу имотните слоеве на населението, а само срещу онези единици, които са увеличили своето имущество по престъпен начин или чрез спекула. Елементарната справедливост изисква онези блага, които са били ограбени от народа, да му се върнат обратно в лицето на неговата държава. Същата справедливост, обаче, налага запазването на всички имущества, които са резултат на честния и творчески труд на отделното

лице или на групи от лица. Тъкмо тази цел, за законното и справедливо разпределение на плодовете от творческите усилия на гражданите, трябва винаги да се има предвид при прилагането на закона.

На второ място, същата социална основа на закона задължава лицата, които ще го прилагат, да държат сметка и за едно друго обстоятелство, което, впрочем, е намерило и легален израз в чл. 2. Касае се до онази категория имущества, която е резултат на неочаквани и неоправдано прекомерни печалби, макар че те не са продукт на непозволена дейност. Предвоенните години, годините на войната, дори и тези непосредствено след нея, създават редица условия за чисто конюнктурни печалби, които не са резултат нито на усилията на дадено лице, нито на неговите дарби и способности, нито най-после на размера на инвестираният в предприятието му капитал. Тези печалби, дори когато не се дължат на заобикляне съществуващите закони, пак са неоправдани, поради което не могат да се оставят изцяло в ръцете на лицето, което ги е придобило.

Но, успоредно с това, необходимо е да се има предвид и едно друго обстоятелство, което трябва винаги да служи като коректив при прилагането на нормата на чл. 2 от Закона за конфискуване на придобити чрез спекула и по незаконен начин имоти.

Това обстоятелство има стопански характер и би могло да се изясни по следния начин: всяко едно предприятие или стопанство има значение не само за неговия собственик или за лицата, ангажирани за правилното му функциониране, но и за цялото народно стопанство. От делната, макар и частна стопанска единица, е градивен елемент и необходима част на цялостния стопански организъм на държавата. Затова безогледното посегателство, върху което и да е стопанско предприятие, е посегателство върху народното стопанство изобщо,

което може да преживее известен кризис, ако се разстроят повече предприятия и особено, ако те са по-значителни. При това, трябва да се има предвид и обстоятелството, че законът не урежда начина, по който ще се управляват конфискуваните имущества, както и това, че досега не е създаден и някакъв специален правилник за тази цел, нито е вербуван подходящ квалифициран персонал. Може би, разпространената у нас теза, че държавата е лош стопанин, не отговаря на истината, но това сигурно ще стане истина, ако бъдат конфискувани значителен брой по-едри стопански предприятия и ако те се дадат в ръцете на бюрократизирани и неподготвени чиновници. Затова, необходимо е по делата, които ще се разглеждат по Закона за конфискуване на придобити чрез спекула и по незаконен начин имоти, във всеки конкретен случай, да се държи сметка и за нуждите на цялостното народно стопанство. Необходимо е, също така, да се помисли и за начина, по който ще се управляват конфискуваните имущества, за да се подготви своевременно подходящата за целта система и нужния квалифициран персонал.

Най-после, има още едно обстоятелство от стопански характер, което не трябва да се изпуска из предвид, когато нормите на закона ще намират приложение. При системата на частната собственост, върху която е изграден общественят строй на страната ни, стопанската сигурност, от една страна, и личната заинтересованост на собственика на стопанското предприятие, от друга, са необходима предпоставка за правилното развитие на народното стопанство. Няма спор, че един закон от естеството на Закона за конфискуване на придобити чрез спекула и по незаконен начин имоти ще създаде в живота на отделните предприятия известна несигурност, която може да има неблагоприятни отражения в някои отрасли на стопанството. За обща несигурност в стопанския живот, обаче, няма място, тъй като законът

не създава произвол, а нормира изрично случаите, при които конфискацията може да се наложи. Тези случаи са визираны в чл. чл. 2 и 3 на закона.

Случаите които чл. 3 има предвид са ясни — касае се до придобитите по незаконен начин имоти, които по смисъла на този закон са: а) имотите, които длъжностни лица (включително и народни представители) или частни лица (физически и юридически) са придобили във връзка с извършено престъпно деяние или нарушение на служебни длъжности, или чрез пряко или косвено облагодетелствуване от властта и б) имущества, придобити под каквото и да било форма за или във връзка с противонародна дейност.

При това, трябва да се има предвид, че според чл. 4 *in fine*, увеличението на имотното състояние на длъжностни лица, което не се оправдава от законите им доходи, се счита за придобито по незаконен начин.

По-иначе стои въпросът със случаите, които чл. 2 визира. Този текст говори за имотите придобити чрез спекула, като дава дефиниция на това понятие. По своя характер спекулата е стопанско понятие и по начало тя винаги съпровожда търговската дейност в буржоазното общество. Досега тя не е била инкриминирана и възведена в самостоятелен наказателно-правен състав. Ако все пак в наказателно-правната практика се говореше за спекулантски престъпления, имаха се предвид, било случаите на някои видове измама, било най-вече престъпленията по Наредбата-закон за снабдяването и цените, или по предшествувалите я закони в този област. Във всички тези случаи, инкриминираните деяния не са класическия вид на спекулата и се различават коренно от законния състав, който се оточнява с нормата на чл. 2 от Закона за конфискуване на придобити чрез спекула и по незаконен начин имоти.

Според казания текст, спекула по смисъла на този закон е всяка дейност на физическо или юридическо лице, за

която би се доказало, че увеличава прекомерно имотното състояние чрез печалби, комисионни, възнаграждения, доходи или други подобни, получени при затрудненото положение на страната или на отделни лица. Един правен анализ на този текст ще ни увери, че обемът на понятието спекула, според закона, е по-широко от обема на житейското понятие спекула. Съществено в случая е, че законът взема два белега, за да характеризира неправомерността на дейността, която увеличава имотното състояние. Тези белези са: а) прекомерността в увеличението на имотното състояние и б) използване затрудненото състояние на страната или на отделни лица.

Прави впечатление, че изразите, с които си служи законът, за да дефинира понятието спекула са доста разтегливи. Това на пръв поглед е основен дефект, но преценено по-внимателно може да се дойде и до друг извод. Безспорно е, че животът е толкова многостранен и предлага ежедневно толкова разнообразни случаи от една категория, че е абсолютно невъзможно те да бъдат обхванати изчерпателно от нормите на закона. Големият френски правник R. Saleilles твърди, че е фикция да се вярва, че законът е достатъчен за всичко, че той може да обхване и предвиди правните отношения в тяхната цялост. Затова всички законодателства предпочитат да създават правни норми с възможно най-общ и еластичен текст, а съдебната практика е, която ще даде принципалното тълкувание и оточяване на закона при разрешаването на отделните случаи. Правната история ни учи, че начинът за тълкуване на законите и възможностите за това са били винаги резултат на господстващите в дадена епоха социал-политически начала. Това е твърде естествено, като се има предвид, че съдебната власт е една от функциите на държавната власт. Динамичният дух на времето днес създава тенденцията за раз-

движване на съдебната власт и за изваждането ѝ от традиционната инертност, която ѝ е присъща, като ѝ се дава възможност да прилага закона по възможния най-разумен начин. И в случаите на приложение на Закона за конфискуване на придобитите чрез спекула и по незаконен начин имоти съдебната власт ще има една творческа роля. Преди всичко, прекомерността на увеличението на имотното състояние е фактически признак, който по необходимост се представя на преценката на съда по същество. В тези случаи съдът ще бъде длъжен да открие такива обективни белези, при съвкупната преценка на които ще се създаде възможност за безспорно определяне, дали един случай е от категорията на прекомерно увеличаване имотното състояние или не. Същото може да се каже и за случаите, дали е използвано затрудненото положение на страната или не, и пр.

Чл. 2 е по начало материално-правна норма. Но тя съдържа и процесуален елемент, доколкото постановява, че спекула е онази дейност, за която би се доказало... и т. н. От това следва, че върху органите на обвинението лежи тежестта за доказване наличието на спекулантския елемент при увеличаване на едно конкретно имущество. Едно временно с това, обаче, в закона фигурира и разпоредбата на чл. 4, според която се създава презумпцията, че всяко увеличение на имотното състояние, за което заинтересуваният не установи, че се оправдава от нормалните му доходи при добросъвестно упражняване на занятието или използване на притежавани имоти и капитали е спекула. Поставя се въпросът, как ще се разреши тази коллизия между двата текста?

Още в началото се казва, че презумпцията на чл. 4 е живеещ на закона, обстоятелството, което го прави реално приложим. Тя цели да създаде възможност за приложимост на закона и в онези случаи, при които, макар да има обективни външни признаци, че имуще-

ството е придобито чрез спекула или по незаконен начин, заподозряното лице е взело всички предохранителни мерки за различаване на доказателствата, които биха могли да го уличат. Все пак, що се отнася до случаите на спекула, законодателят в чл. 2 изрично е поискал да бъде доказано („дейност, за която би се доказало“) съществуването на елементите от законния състав на спекулата, за да се начене преследването срещу заподозрения. Съдилищата, в процеса на прилагането на закона ще осмислят това изискване на законодателя и ще разрешат колизията между текстовете на чл. чл. 2 и 4, и то като се държи сметка за волята на законодателя, който иска спекулата да бъде доказана. При това, не трябва да се забравя и обстоятелството, че, както министърът на правосъдието отбелязва в речта си пред народното представителство на 8. III, 1946 година, при гласуването на закона, презумпцията на чл. 4 ще може да намери приложение едва след като едно лице е обявено за заподозряно от съдията-следовател, а това обявяване няма да става безогледно, а само при наличността на достатъчно обективни белези, които неотразимо налагат убеждението, че имотното състояние на известно лице не може да бъде придобито, освен по неправилен начин. Така разбран и прилаган текстът на чл. 4, той не ще бъде заплаха срещу всеки заможен жител на страната, а само срещу онези, които действително подпадат под ударите на закона. Все пак, съдилищата, които ще го прилагат, са онези органи, които ще направят от закона един инструмент за наказание на истинските грабители на народа или едно средство за смут сред гражданите. Затова налага се делата да бъдат поверявани на изпитан и квалифициран персонал и, ако се наложи, да се назначават допълнителни съдии, прокурори и пр., както предвижда чл. 19, алинея последна, те трябва да бъдат избирани от средата на просветените, безпристрастни и опитни юристи.

В правната наука е известна една латинска максима, която казва: *dura lex, sed lex*, което значи — законът се прилага такъв, какъвто е, дори когато е лош. Тази максима може да е верна по начало, но много рядко са случаите на лош закон. Напротив, значително по чести са случаите на лошо приложение на закона. Законът за конфискуване на придобити чрез спекула и по незаконен начин имоти не е лош. Той бе една необходимост за нашето следвоенно време, което познава редица физически и юридически лица, за които незаконните начини и спекулата са единственият път, по който те увеличават многократно благосъстоянието си за сметка на обеднелия български народ. Да се изземат в полза на държавата техните богатства ще бъде не само една стопанска необходимост, но това е и една социална и морална нужда, която ще възстанови вярата на народа в правото и справедливостта. Винаги, обаче, трябва да се има предвид, че и най-добрият закон може да стане лош, ако се прилага зле и тогава вредата, която той може да донесе, е безкрайна.

С. Б.

СТОПАНСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ПОЛША И БЪЛГАРИЯ

Географското положение, културното, историческо и стопанско развитие на двете славянски държави, Полша и България, създава възможности за естествено развитие и на оживени стопански отношения между тях. Стопанските връзки между двете страни започнаха още в 1917 година с износ на български произведения за Полша. Вносът от Полша за България започна по-късно, през 1920 г., тъй като на новата държава, изникнала от пепелищата на първата световна война, бе необходимо време, за да организира стопанството си.

Търговските отношения между двете страни се уредиха през 1925 г. с временна спогодба за търговия и мореплаване за срок от една година. Тази спогодба влезе в сила от 12 февруари 1927 г.

и не е денонсирана и до днес. От 31 август 1933 година влезе в сила и клирингова спогодба между двете страни с неопределен срок.

Тези две спогодби допринесоха за увеличението на стокообмена между Полша и България. Така, износът от България за Полша през 1920 г. достигна 10,197 тона и се състоеше предимно от зърнени храни, а през 1928 г., поради по-голямото количество на изнесени тютюни и др. скъпи стоки по стойност възлезе на 631 милиона лева, т. е. 10.19% от общата стойност на целия български износ през годината. Полският внос в България се разрастваше постепенно, особено след сключването на клиринговата спогодба. През 1938 г. този внос достигна най-голямо количество — 38,825 тона, а на следващата 1939 г. и най-голяма стойност — 297 милиона лева, което прави 5.70% от общата стойност на вноса в България. Голямото количество на полския внос у нас се дължеше на това, че се състоеше предимно от желязо и метални произведения.

Новата световна война, която започна през 1939 г. с нападението на Германия върху Полша, преустанови временно стопанските връзки между двете страни.

Следващата таблица показва развоя на стоковата търговия между Полша и България за целия период от 24 години.

Характерното в търговията ни с Полша, до започването на войната, бе активният ни търговски баланс, което бе голямо преимущество за България. Износът по стойност, с изключение на пет години, бе винаги повече по стойност от полския внос. В този период от 24 години България набра девизи на стойност 2.360 милиона лева, с които се посрещаха задълженията ни по външните заеми и се закупуваха ценни стоки от свободните пазари. Поради тези причини, стокообменът ни с Полша бе от особено значение за нас, защото бяха налице и възможностите за неговото още по-голямо увеличение.

Години	Стойност в милиони лева				
	Внос	% от целия ни внос	Износ	% от целия ни износ	Салдо
1917	—	—	06	0.20	0.6
1918	—	—	1	0.25	1
1919	—	—	13	2.32	13
1920	0.0	0.00	67	4.08	67
1921	0.6	0.02	36	1.64	36
1922	6	0.15	3	0.08	—2
1923	4	0.08	2	0.06	—2
1924	8	0.15	109	2.23	101
1925	5	0.06	192	3.40	187
1926	13	0.22	119	2.12	106
1927	34	0.56	49	0.74	15
1928	30	0.42	631	10.19	601
1929	48	0.58	542	8.48	494
1930	53	1.14	286	4.59	233
1931	145	3.10	490	8.30	345
1932	105	3.00	176	5.20	71
1933	24	1.10	50	1.70	26
1934	47	2.10	40	1.60	—6
1935	36	1.20	68	2.10	33
1936	93	2.90	146	3.70	54
1937	216	4.30	233	4.70	17
1938	276	5.60	318	5.70	43
1939	297	5.70	228	3.80	—69
1940	2	0.00	—	—	—2

България изнасяше за Полша през първите години главно зърнени храни: ръж, ечемик и просо, а по-късно — тютюни, агнешки и, ярешки сурови кожи, пресни плодове (грозде), анасон и др., а внасяше предимно текстилни материали и платове, необработено желязо, релси и траверси, желязна ламарина, бетонно желязо, разни метални произведения, цинк, мед, медна жица, бронз и пр., машини и мотори, локомотиви, тендри и частите им, аероплани и др. индустриални стоки. Таблицата за вноса и износа между първата 1921 г. и последната 1938 нормални години охарактеризирва развоя на стокообмена ни с Полша по видове стоки и дава указание за бъдещите възможности в това отношение:

С Т О К И	1921 год.		1938 год.	
	Т о н а	Хиляди лева	Т о н а	Хиляди лева
В Н О С				
Коне и жребци в бройки	—	—	119	1.996
Син камък и др. химикали	—	—	371	3.785
Анилинови бои	—	—	10	1.348
Асфалт	—	—	1.015	2 184
Изделия от фаянс и стъкло	—	—	54	811
Желязо необработено	—	—	15 567	75.332
Желязна ламарина	—	—	2.512	16.546
Железна шина и чемберлик	—	—	1.699	8 616
Релси и траверси	—	—	12.421	65.524
Бетонно желязо	—	—	3.926	19 348
Цинк	—	—	946	8.056
Разни мет. произведения	0 0	2	634	7.473
Дърводелски стоки (фурнири)	0 0	2	84	1.073
Кожи говежди	—	—	4	155
Прежда от мека вълна	—	—	114	19.715
Лен, преди и конци	—	—	153	9.823
Платове от разни предивни материали	1	424	11	1.415
Локомотиви, вагони и частите им	—	—	1.026	16.301
Машини, разни	8	164	34	1.069
Аероплани и частите им	—	—	10	10.773
Други стоки	0.1	4	76	4.172
ВСИЧКО	9	596	38,825	275,535
И З Н О С				
Ръж, ечемик и просо	3 137	19.185	—	—
Пресни плодове (грозде)	0 0	3	1.799	17.017
Ядки орехови	—	—	10	325
Анасон	—	—	9	160
Тютюн на листа, суров	530	14.260	2.150	278.105
Тютюн нарязан за пушене	40	2.188	—	—
Папироси	8	698	0 0	70
Кожи агнешки и ярешки, сурови	0.0	1	320	22 079
Други стоки	—	—	5	452
ВСИЧКО	3.715	36 334	4.293	318.208

Полша също се интересуваше от България и като транзитна територия за своите стоки в Близкия изток. Липсата на български излаз на Бяло море и ж. п. мост върху Дунава при Русе или Свищов затрудняваше този транзит.

Възможностите за стокообмен между Полша и България, днес и за в бъдеще,

са особено благоприятни. С увеличаване на територията си на запад, Полша увеличава още повече своята индустриална мощ и експортни възможности и поради това може да стане още по-голям консуматор на български земеделски произведения. Природните богатства на Полша: въглища, желязо, каменна сол и петрол,

осигуряват разрастването на нейните индустрии, от които железопътната, машинна, текстилна и химическа ще бъдат едни от най-развитите в Европа.

Търговската спогодба, която предстои да подпишем с Полша, по всяка вероятност ще бъде втора по размер след тази с СССР. За Полша ще можем да изнасяме главно: тютюни, руди, кожи от дребен добитък, семена, малко розово масло, билки и др., ароматични вещества, опиум, пресни плодове — грозде, плодове пулпове и мармелади и др. От Полша ще внасяме предимно метали: бетонно, профилно, търговско и др., видове желязо, ж. п. и трамвайни релси, цинк, химически произведения — сода калцинирана и каустик, изкуствени торове, анилинови бои, каменноуглена смола за брикетиране на въглища, кокс, графитни електроди, машини и частите им за строителната и железарска, дърводелска, текстилна и др. индустрии, ж. п. материали — локомотиви, вагони и пр., материали за електрификация и др.

Остава проявеното вече приятелство и желание за съвместна работа между двете славянски страни да бъде реално изразено в подходящи търговски споразумения, които да съдействуват на естествените възможности за разрастване на стопанските връзки между тях.

Ив. Йорданов

ВЪНШНАТА НИ ТЪРГОВИЯ ПРЕЗ 1939—1945 ГОД.

През периода 1939—1945 год. външната ни търговия отбеляза значителни постижения, но и известни неуспехи. През военните години бе засилен износът на някои наши произведения, които преди това нямаха голямо значение за износа ни изобщо. Само в няколко години изникнаха нови промишлени предприятия, свързани с появилите се през войната нови нужди. Пулпената, хладилната и кожухарската индустрии регистрираха забележителни успехи.

Войната откъсна постепенно страната ни от световното стопанство и я свърза

предимно с пазарите на Средна Европа, и преди всичко — на Германия. Това в последствие се отрази крайно неблагоприятно върху народното ни стопанство. Стопанската блокада спъна снабдяването на страната с много необходими стоки, материали и машини, като: обувни материали, медикаменти, финни химикали, бели и цветни метали, машини и машинни части, карбит, кокс, електроди и др.

Следващите цифрени данни дават представа за развитието на вноса в страната: 1939 г. — 52; 1941 г. — 10.2; 1942 г. — 10.9; 1943 г. — 15.1; 1944 г. — 6.5 и 1945 г. — 5.8 милиарда лева или в хиляди тона: за 1939 г. — 389; 1941 г. — 459; 1942 г. — 536; 1943 г. — 584; 1944 г. — 196 и 1945 г. — 169. Вносът през 1944 г. е бил по количество с 49.50% по-малък от този през 1939 г., а през 1945 г. — с 56.80%.

Развитието на износа ни е следвало хода на вноса, което се вижда от следните данни: 1939 г. — 61; 1941 г. — 9.2; 1942 г. — 13.4; 1943 г. — 16.3; 1944 г. — 11.4 и 1945 г. — 12.2 милиарда лева или в хиляди тона: 1939 г. — 544; 1941 г. — 460; 1942 г. — 522; 1943 г. — 656; 1944 г. — 383 и 1945 г. — 180.

Промяната от 9 септември 1944 г. завари народното ни стопанство изолирано и доста изтощено. Чуждестранни стоки, на стойност над три милиарда лева, не можаха да достигнат границите на страната. Освен това, големи количества наши стоки, които по това време пътуваха за чужбина, бяха безвъзвратно загубени за нас. От наша страна се направиха, обаче, недостатъчно енергични и закъснели опити за издирването на тези стоки, поради което се получиха незадоволителни резултати.

Стойностните превеси на стоковия баланс отбелязват през отделните години големи колебания, което се вижда от следните данни: 1939 г. — + 868; 1940 г. — 9; 1941 г. — 1.005; 1942 г. — + 509; 1943 г. — + 1.140; 1944 г. — + 5.879 и 1945 г. — + 6.412.

През последните седем години ние

търгувахме предимно с Германия. Процентното участие на отделните държави в нашия внос се е движило, за годините 1939—1944, както следва: Германия: от 62.7 до 71.5⁰/₀; Италия: от 0.5 до 15.6⁰/₀; Ромъния: от 1.8 до 10.4⁰/₀; Чехославия: от 2.9 до 8.1⁰/₀; Унгария: от 0.6 до 4.5⁰/₀ и Швейцария: от 0.6 до 16.8⁰/₀. От общия внос за 5.8 милиарда лева през 1945 г., на СССР се пада 4.6 милиарда лева, т. е. около 80%.

Докато вносоът от Германия през 1920 г. бе едва 6.9⁰/₀, същият нараства през 1923 г. на 20⁰/₀, през 1934 г. — на 40.1⁰/₀ и достига през 1944 г. своя максимум — 71.5⁰/₀, за да рухне напълно след това.

Случаят със СССР е особено интересен. Години наред нашата страна бе откъсната в стопанско отношение от Съветска Русия, поради което стокообменът ни с нея бе незначителен. Настъпилите през есента 1944 г. събития и сключването на стопанската спогодба със СССР през пролетта на следващата година, създадоха подходящи условия за засилването на стокообмена ни с голямата славянска страна, вследствие на което тя застана изведнаж на чело на външната ни търговия.

Картинага, която ни дава разпределението на износа по държави, е твърде сходна с тази при вноса. Това се вижда от следните данни за процентното участие на отделните държави, за годините 1939—1944, в износа ни: Германия — от 59.2 до 88.6⁰/₀; Италия — от 0.0 до 11.1⁰/₀; Чехославия — от 1.2 до 3.3⁰/₀; Швейцария — от 1.1 до 4.0⁰/₀ и Швеция — от 0.1 до 2.1⁰/₀. От общия износ на страната за 12.2 милиарда лева през 1945 г., на СССР се пада 11.6 милиарда лева, т. е. около 95⁰/₀.

Мястото на Германия се зае през 1945 г. от Съветска Русия. С нормализирането на стопанския живот и след свързването на страната ни със световното стопанство, значението на руския пазар за нас ще намалее до известна степен, но — по всичко изглежда — че и в бъдеще Русия ще има за нашето стопанство първостепенно стопанско значение.

Стопанството на СССР, естествено, не ще може изцяло да замести германския пазар, тъй като то не е тъждествено с стопанството на Германия. Голямата страна на съветските народи ще може да поглъща значителна част от нашите експортни стоки, като в замяна на тях ние ще можем да внасяме значителни количества текстилни влакна, метали, химикали, торове, както и машини за масова употреба. Естествено, предстои известно нагаждане на нашето стопанство към специфичните изисквания на руския пазар, както и известно изчакване от наша страна за възстановяването на съветското стопанство и преминаването на същото към мирновременното производство.

Освен общото намаление на износа, което се забелязва през последните две години, прави силно впечатление извънредно силното спадане на износа на прясно грозде, плодове, зеленчуци, сена, фураж, зърнени храни, яйца и др. животински произведения, а също така на сурови кожи от дребен рогат добитък. Износоът на прясното грозде, плодовете, зеленчуците и зърнените храни бе преустановен към края на войната. Намалението на износа на яйца и на други храни от животински произход, както и на кожите от дребен рогат добитък, се дължи изключително на тежката криза, която напоследък преживява скотовъдното ни стопанство.

От изложеното се вижда, че през последните 7 години външната ни търговия е отбелязала резки промени и е достигнала до сериозна криза. Понастоящем страната се нуждае от свързване с европейското и световното стопанство. Погрешно е да се смята, че уреждането на търговските отношения само с една страна, изключва необходимостта от активен стокообмен и с други страни. Нуждите на нашия износ, както и тези на вноса, са толкова големи и разностранни, че те не могат и не бива да бъдат задоволявани само от една държава. Пред нашата външно-търговска политика стоят за разрешение големи и

неотложни стопански и организационни задачи. От тяхното правилно и своевременно разрешение зависи до голяма степен развитието на народното ни стопанство в близкото и по-далечно бъдеще.

М.

СТОПАНСКИ ВЕСТИ ИЗ СССР

ПРИРОДНИТЕ БОГАТСТВА НА СЪВ. СЪЮЗ

Една от най-важните задачи, която съветското държавно и стопанско ръководство постави на съветската наука през плевния период, бе да се издирят и изучат най-пълно всичките природни богатства, включени в необятните територии на Съветския съюз. Това е необходима предпоставка, за да могат грамадните природни ресурси на Съюза, заедно с трудовия потенциал на съветските народи, да се мобилизират по пътя на социалистическото стопанско строителство, за изграждане на свободата и благоденствието на днешните и бъдещите съветски хора.

Съветските учени поставиха всичките свои сили и способности в услуга на стопанското строителство и на народа. Благодарение на техните непрестанни и упорити усилия се изучиха всеотранно познатите от по-рано и се откриха множество нови богати ресурси от природни сили и материали.

По този начин, в края на втората и началото на петата петилетка Съветският съюз стои вече на челно място в света по отношение на по-големия брой от най-важните природни богатства.

По отношение на наличните запаси от каменни въглища, според положението към края на 1937 година, само САЩ надминават Съветския съюз. Каменновъглените залежи на Съветския съюз възлизат на 1.645 милиарда тона или кръгло 20 на сто от размера на общите световни запаси, а тези на САЩ — 2889 милиарда тона или кръгло 36 на сто от световните запаси.

Със своите нефтови залежи, обаче, Съветският съюз стои на първо място в

света. Той владее кръгло 60 на сто от световните нефтови залежи, когато САЩ без колониите си, участвуват с 23 на сто.

Пълноводните съветски водни течения служат не само като извънредно важни съобщителни артерии на народното стопанство на Съюза, но представят същевременно и грамадни източници на енергия. Известни са* грандиозните хидроцентрали, отчасти построени, отчасти в строеж или в проект, по течението на големите водни артерии на СССР: Волга, Днепър, Дон и др. Според средната си годишна потенциална мощност хидроенергетичното богатство на Съюза възлиза на 280 мил. квт. Следователно и в това отношение той стои на първо място в света.

Общозвестно е, че горските запаси на Съветския съюз представляват не само една сигурна основа за постоянното изобилно дървоснабдяване на неговото народно стопанство, но че те същевременно се считат и като един важен източник за бъдещото световно дървоснабдяване. Това се дължи на обстоятелството, че поради унищожителното третиране на горите в по-голямата част на света, дървесните запаси в другите страни отиват към изчерпване. По площта на своите гори Съветският съюз надминава не само всички други страни в света, а даже и всички континенти, с изключение само на Северна и Южна Америка заедно. Залесената площ на Съюза възлиза на 610 мил. хектара.

По размера на торфените си залежи, Съветският съюз стои също на първо място в света. Неговите торфени запаси възлизат на 151 милиарда тона считано във въздушно сухо състояние. Това е кръгло 60 на сто от общия размер на световните торфени запаси.

Със своите грамадни запаси на железни руди и калиеви соли, Съветският съюз държи, също така, световното първенство. По отношение на манганови руди и на запаси от фосфорити и апатити, той стои на второ място за сега.

Явно е, от тези кратки сведения, че със своите грамадни природни ресурси,

в по-големия брой от най-важните случаи, Съветският съюз държи световно първенство. Само в някои случаи стои на второ място. Обаче, не е изключено бъдещите издирвания и в някои от тези случаи да го поставят на предно място. Това показва, каква грамадна роля ще има да играят неизчерпаемите природни ресурси на Съветския съюз не само за неговото народно стопанство, но и за световното стопанство.

Б Е Л Е Ж К И

т. г. влайков

Големият български писател Тодор Г. Влайков, три години от смъртта на когото се навършиха неотдавна, е роден на 13. II 1865 год. в гр. Пирдоп, гдето учи до втори прогимназиален клас, а след това продължава образованието си в София. Като ученик в гимназията, написва първите си белетристични опити под силното влияние на Л. Каравелов и Ив. Вазов, някои от тях печатани във в. „Марица“ (1883 г.), издаван в Пловдив.

Завършил гимназия, Влайков получава държавна стипендия да следва филология в Русия и в 1885 год. заминава за Москва, но попаднал под могъщото влияние на Толстой, решава да се откаже от литературни и филологически занимания и да се посвети на народопросветна дейност. Завърнал се в родината, става народен учител в родния си град, макар че образованието, което е имал, за времето му е откривало широки възможности за бързо издигане в културния и обществен живот на страната.

Запознал се в Русия основно с идеите на Н. Михайловски и с творчеството на известния руски писател-народник Глеб Успенски, Влайков написва повестта си „За дядовата Славчова унука“, която изведнаж го прави широко известен. Повестта излиза през 1889 год. в „Периодическо списание“.

През тригодишното си учителствува-

не в Пирдоп, като прогимназиален учител, Влайков работи неуморно в областта на читалищното дело, съставя читанка за четвърто отделение, която го прави широко известен в цялата страна, образува учителско просветно дружество в града и основавайки първата българска кооперация в с. М-ркви, става родоначалник на кооперативното дело в страната.

След като напуска Пирдоп, учителствува една година в Търново и на следната 1892 г. се премества в София, назначен за софийски училищен инспектор (1892—1894). По това време се запознава и сближава с д-р К. Кръстев и става сътрудник на сп. „Мисъл“.

През 1896 год. Влайков става близък приятел на Алеко Константинов и Найчо Цанов, намесва се все по дейно в политическия живот на страната и в продължение на няколко години става един от първите членове на „младодемократическата група“, която през 1905 год. образува Радикалната партия. До 1924 г. той е непрекъснато член на изпълнителния комитет на Радикалната партия, а след разцеплението ѝ минава в Демократическия сговор. През 1931 год. се оттегли от политическия живот и се отдаде изключително на литературна дейност.

Като народен представител, Влайков води упорита борба против личния режим на Фердинанда. Във Великото народно събрание през 1911 г., решително се противопоставя на изменението на Търновската конституция, което развързва още повече ръцете на Фердинанда и коронясва монархическата безотговорност, в резултат на която страната ни преживя три национални катастрофи.

Забележително място в обществената, публицистична и писателска дейност на Влайкова заема сп. „Демократически преглед“, което редактира непрекъснато от 1902 год. до спирането му (1925). Това списание упражни голямо влияние върху широки кръгове на нашата интелигенция и представя важен

момент в развоя на периодическия ни печат.

От 1925 г. Влайков предприе преработване на съчиненията си, от които до 1931 г. излязоха шест големи тома. През 1935 год. цяла България устрои чествуване на писателя по случай навършването му на седемдесет години и 40 годишна литературна и обществена дейност.

До смъртта си, Влайков не престана да работи, въпреки че през последните години бе почти напълно ослепял. През 1943 год. този голям писател и забележителен гражданин на страната ни склопи очи.

В тази книга на „Балкански преглед“ поместваме разказа „Хаджи Лазар“, писан през 1942 год. Разказът се печати за първи път. В следващите книги на списанието ще поместим и други непечатани работи на Влайкова.

Л. Ц.

КОСТИС ПАЛАМАС

Празнина в нашия литературен живот е, дето почти нищо не знаем за новогръцката поезия, защото Гърция е наша непосредствена съседка и тъкмо чрез литературата, чрез творбите на нейните изтъкнати писатели, можем най-добре да я опознаем и разберем. Тоя факт — за мисията на писателя в делото на сближение между народите — е посочван неведнаж, за да е необходимо да наблюдаме и тук, че литературата е мост за сближение и опознаване между народите; тя разкрива вътрешния облик на един народ с всички ония особености, които са постоянни черти на неговата психика и които са обуславяли и обуславят неговото историческо развитие.

Толкова силно е озарението от блясъка на старогръцкия поетически гений, че образът на съвременната гръцка муза сякаш остава неуловим. И затова, знаменити поети, като Сотириос Скипис и Ангелос Сикелианос, които един френски

критик бе сравнил преди години — първият с Мореас и Хайнрих Хайне, вторият с Клодел и Габриеле д'Аннунцио, и особено като Костис Паламас, най-крупният поет в новогръцката литература, остават затворени в тесните граници на родината им

Костис Паламас, който е наистина един твърде разнороден талант, но е преди всичко голям поет — съвсем слабо познат у нас. Една бележка от няколко реда е дадена за него в Данчовата енциклопедия — и това е почти всичко. Там е казано: „Гръцки поет и литературен критик, роден в 1859 г. Започнал с журналистика, а като поет се проявил в 1886. Секретар на Атинския университет от 1897. В езиковата препирня взел решително страната на простонародния говор. В 1926 г. става член на гръцката академия. Произведения: „Песни от моята земя“, „Химни на Атина“, „Ямби и анапести“, „Вечният живот“, „Олтари“ и др. Писал също повести, драми, критически студии“.

Като изоставим прозата на Паламас, чрез която той извършва смело реформено дело по отношение на езика, с възприемането и въвеждането в литературата на тъй наречения демотичен език, противоположен на чистия и архаистично обогатен, наречен „кафаревуса“, трябва да признаем, че като поет авторът на „Флейтата на краля“ заема първостепенно място, не само в собствена си родина, но и между поетите на нашето време, изобщо. Наистина, по пълнотата на поетическите образи, по широтата на ритъма, по суверенната власт на своите видения, по подкупващата сила на своя лиризм, който се разлива ту нежно-пасторален, ту героично патетичен, Костис Паламас следва трайната традиция на гръцката поезия в лицето на нейните безсмъртни творци от Омир до Сафо и Алкей. С право един критик писа: „Флейтата на краля“ принадлежи по право и в действителност на всички народи“. Тъй както на всички народи принадлежат Илиадата и Одисеята

на Омир, одите на Пиндар, лириката на Сафо и Алкей, трагедиите на Есхил, Софокъл и Еврипид, комедиите на Аристофан...

„Флейтата на краля“, която поменахме, е поема от рода на исландските саги; по някои отзвуци тя напомня финландската „Калевала“; родее се и с френската „Календал“. Поемата съставя редица описания и лирически отстъпления, а с известни свои образи из бъдещето тя се явява донякъде като поема на антиципацията. Тъй, в предпоследната глава се въвежда един мрачен ангел, който се отдава на истински апокалиптични тълкувания на елинската и европейска история: след Рим след Византия, след франките, след турците, ще има доста катастрофи и революции в света; ще настъпи царството на Мамона; Америка ще замести Европа, а жълтите може би — Америка; войната, насилието, социалните

омрази не ще престанат да разкъсват човечеството; рационализмът ще убие боговете и героите, и мирозданието ще се люлее неведнъж в това вечно възвръщане... На друго място в същата поема Паламас възбужда превръщането на древните богове в сили на природата, демони и призраци, които навещават постоянно земята, гдето са владели. Изобщо, „Флейтата на краля“ е лирико-епична творба, плод на дълбока интуиция и силно въображение, която напомня със своя алегоризъм известни места от Дантевата „Божествена комедия“.

Поемта с дълбоко вътрешно виждане на нещата, Костис Паламас е написал редица творби, които по мисъл, образи и стил са истински шедеври. През 1936 г. цяла Гърция чествува 50-годишната литературна дейност на своя бележит син, комуто отдаде достойна почит.

Н. Д.

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
Т. Г. ВЛАЙКОВ. Хаджи Лазар, посмъртен разказ	1
ХР. ВАКАРЕЛСКИ. Битът и сближаването на балканските славяни	7
КОНСТАНТИН ПЕТКАНОВ. Пролетни празници	15
АТАНАС ИЛИЕВ. Естетическите възгледи на С. Л. Рубинщайн .	24
Д-Р Л. РУСЕВ. Очи и характер, есе	33
ИВ. БОГДАНОВ. Тодор Г. Влайков	40
ИЛИЯ ЕНЧЕВ. За нравствената победа на човечеството . .	45
А. СП. РАЗБОЙНИКОВ. Двама чужденци за балканска конфедерация в средата на XIX век	50
КОСТИС ПАЛАМАС. Изгнаница, превод от гръцки	54
СТ. А. ЯНЧУЛЕВ. Средиземноморският въпрос в светлината на новите събития	58
Г. БЕЛЧЕВ. Гръцко-българските отношения	64
БОРИС СПАСОВ. Нови форми на възглавяване държавата . .	74
Д-Р Н. МЪДРОВ. Банковото ни дело през годините на войната	84
ХР. СТ. ХИНКОВ. Занаятчиите и кооперацията	99

ПРЕГЛЕД

ЛИТЕРАТУРА ТЕАТЪР ИЗКУСТВО

С. Н. Коларов. „Дамяновата челяд“ и „Сух залък“ от Константин Н. Петканов	109
Ат. К. Георгиев. „Гарвани“ от Анри Бек и „От ума си тегли“ от Ал. С. Грибоедов	112
Кирил Кръстев. † Иван Шошков	115

ПОЛИТИКА

У нас — Второто правителство на Отечествения фронт. По изпълнението на московското решение. Сключване на мирния договор с България. Скъсване на дипломатическите ни отношения с Франкова Испания. Посещението на г. Джон Мак в България	117
Около нас. — Албания, Гърция, Ромъния, Турция и Югославия	122

СТОПАНСТВО

С. Б. Законът за конфискуване на придобити чрез спекула имоти	130
Ив. Йорданов. Стопанските отношения между Полша и България	135
М. Външната ни търговия през 1939—1945 г.	138

БЕЛЕЖКИ

Л. Ц. Т. Г. Влайков	141
Н. Д. Костис Паламас	142

СПИСАНИЕ БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД ИЗЛИЗА ВСЕКИ МЕСЕЦ, ОСВЕН ЈУЛИ И АВГУСТ. РЕДАКТИРА КОМИТЕТ. ИЗДАВА ДИРЕКЦИЈАТА НА ПЕЧАТНИТЕ ИЗДАНИЯ НА НАРОДНИЯ СЪЮЗ ЗВЕНО. ГОДИШЕН АБОНАМЕНТ 1500 ЛЕВА, ЗА ЧУЖБИНА — 1800 ЛЕВА. АДРЕС: СОФИЯ, УЛИЦА „БАЧО КИРО“ 2

ПОЩ. ЧЕК. С/КА 10271